

ISSN 2307-8030 (PRINT)
ISSN 2664-3545 (ONLINE)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»**

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF KHERSON STATE UNIVERSITY.
SERIES «ECONOMIC SCIENCES»**

Серія:
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ
Випуск 35

Херсон
2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Шашкова Ніна Ігорівна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту і адміністрування (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Заступник головного редактора:

Тюхтенко Наталія Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і адміністрування, проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Відповідальний секретар:

Синякова Катерина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і адміністрування (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Члени редакційної колегії:

Гарафоновна Ольга Іванівна – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна).

Гаргасас Аудріюс (Gargasas Audrius) – доктор економіки, професор (Університет Олександра Стульгінскіса, Каунас, Литовська Республіка).

Грачик-Кухарська Магдалена (Magdalena Graczyk-Kucharska) – доктор філософії, доцент (Познанський університет технологій (Poznan University of Technology), Познань, Республіка Польща).

Доброшек Юстина (Dobroszek Justyna) – доктор філософії, доцент, (Лодзьський університет (University of Lodz), Лодзь, Республіка Польща).

Кобець Віталій Миколайович – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики, програмної інженерії та економічної кібернетики (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Козловський Віктор (Viktor Kozlovskij) – доктор філософії, лектор (Університет прикладних наук (University of Applied Sciences), Вільнюс, Литовська Республіка).

Кузнєцов Едуард Анатолійович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою менеджменту та інновацій (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Одеса, Україна).

Макаренко Сергій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і адміністрування (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Маркіна Ірина Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту (Полтавська державна аграрна академія, Полтава, Україна).

Мохненко Андрій Сергійович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, обліку та підприємництва (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Назарова Галина Валентинівна – доктор економічних наук, професор, професор, завідувач кафедри економіки та соціальних наук (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнєця, Харків, Україна).

Осадач Тетяна Станіславівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку та підприємництва (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Рошенкевіч Марія (Rosienkiewicz Maria) – доктор філософії, доцент, (Вроцлавський університет наук та технологій (Wroclaw University of Science and Technology), Вроцлав, Республіка Польща).

Савіна Галина Григоріївна – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Херсонський національний технічний університет, Херсон, Україна).

Соловійов Андрій Ігорович – доктор економічних наук, доцент, декан факультету економіки і менеджменту (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Ушкаренко Юлія Вікторівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Фітім Деарі (Fitim Deari) – доктор філософії, доцент (Південно-Східний Європейський університет (South East European University), Тетово, Республіка Північна Македонія).

Шебаніна Олена В'ячеславівна – доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики і математичного моделювання (Миколаївський державний аграрний університет, Миколаїв, Україна).

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»
є фаховим виданням на підставі Наказу МОН України № 1301 від 15.10.2019 року (додаток 7)

**Затверджено відповідно до рішення вченої ради
Херсонського державного університету
(протокол № 4 від 28.10.2019)**

**Науковий збірник включено до наукометричної бази даних
Index Copernicus (Республіка Польща)**

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 23953-13793ПР,
видане Міністерством юстиції України 26.04.2019 р.

Електронна сторінка видання – ej.journal.kspu.edu
DOI: 10.32999/ksu2307-8030

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Бурляй А.П. ОЦІНКА ВПЛИВУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	7
Жук О.П., Дроздовська Л.О. ОСВІТНЯ КОМПОНЕНТА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	13
Забаштанський М.М., Роговий А.В., Забаштанська Т.В. ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	19
Кравченко С.І. ОБҐРУНТУВАННЯ ЦІЛЬОВИХ ОРІЄНТИРІВ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙНИХ СИСТЕМ.....	23
Лойко Д.М. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СПОЖИВЧОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	30
Мартиненко В.В., Замота І.О. БОРГОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ОЦІНКА СТАНУ.....	35
Стаматін О.В. ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ СПІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ E-TICKET ТА GPS У ГРОМАДСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ.....	40

СЕКЦІЯ 2

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Matthnai Ekouaghe PRACTICAL FEATURES OF THE USE OF MARKETING TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF A TOURISM ENTERPRISE.....	44
Гребинаха А.В. ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ВАГОНОБУДУВАННЯ.....	51
Пилипенко А.А., Пилипенко С.М. РЕСУРСНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ІНТЕГРОВАНИХ ОБ'ЄДНАНЬ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ	56
Пряхіна К.А., Білик М.Ю. ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ПОЛТАВСЬКОГО РЕГІОНУ.....	63
Савіцький А.В. ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ «ЕКОНОМІЧНОСТІ» У КОНТЕКСТІ ФАКТОРІВ УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОВІСТЮ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	68
Соловійов І.О., Соловійов А.І. КО-МАРКЕТИНГ ЯК СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ МАРКЕТИНГУ.....	72
Швець Ю.О., Кузнецова А.В. ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРОЮ КАПІТАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ КРИЗИ.....	77

СЕКЦІЯ 3

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Томашук І.В. ІНФРАСТРУКТУРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: РІВЕНЬ, ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ.....	82
--	----

СЕКЦІЯ 4

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Давидов О.І. ОЦІНКА ІНВЕСТОВАНОГО КАПІТАЛУ В МОДЕЛІ ФУНДАМЕНТАЛЬНО-СТЕЙКХОЛДЕРСЬКОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.....	90
--	----

Мельник Л.В. ФОРМУВАННЯ ЗАСТАВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІД ЧАС ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ.....	96
--	----

СЕКЦІЯ 5

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Гудзенко Н.М., Гавриш Н.Л. ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ТА ОЦІНКИ РИЗИКУ ДЛЯ ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ В ОБЛІКУ	101
Дорошенко О.О., Вашай Ю.В., Якимчук А.Ю. ІНФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЯК ПІДґРУНТЯ ОЦІНКИ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ.....	106
Здирко Н.Г. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ ПАЛЬНОГО НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	111

CONTENTS

SECTION 1

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Burliai Alina

EVALUATION OF THE IMPACT OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC FACTORS
ON AGRICULTURAL DEVELOPMENT.....7

Zhuk Oksana, Drozdovska Liubov

EDUCATION COMPONENT IN THE PROCESS OF FORMING HUMAN POTENTIAL
OF THE NATIONAL ECONOMY 13

Zabashtanskyi Maksym, Rogovyi Andrii, Zabashtanska Tetiana

CHALLENGES AND THREATS OF THE TOURIST INDUSTRY OF UKRAINE
IN MODERN CONDITIONS.....19

Kravchenko Sergey

JUSTIFICATION OF DEVELOPMENT TARGETS FOR THE NATIONAL
INNOVATION SYSTEMS.....23

Loiko Daria

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE CONSUMER SECTOR OF ECONOMY
OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF CIRCULAR ECONOMY.....30

Martynenko Valentyna, Zamota Irina

UKRAINE'S DEBT SECURITY: THEORETICAL FUNDAMENTALS
AND ASSESSMENT OF THE STATE.....35

Stamatin Oleksandr

ECONOMIC EFFICIENCY OF JOINT APPLICATION OF E-TICKET
AND GPS IN PUBLIC TRANSPORT.....40

SECTION 2

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Matthnai Ekouaghe

PRACTICAL FEATURES OF THE USE OF MARKETING TECHNOLOGIES
IN THE MANAGEMENT OF A TOURISM ENTERPRISE.....44

Hrebynakha Antonina

TOOLS FOR INCREASING COMPETITIVENESS FOR CAR PRODUCTION ENTERPRISES.....51

Pylypenko Andriy, Pylypenko Svetlana

THE INTEGRATED ASSOCIATIONS OF CORPORATE ENTERPRISES RESOURCE
AND COST MANAGEMENT ORGANIZING 56

Pryakhina Kateryna, Bilyk Maryna

HUMAN CAPITAL AS THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT
OF THE SMALL ENTREPRENEURSHIP IN THE POLTAVA REGION 63

Savitskyi Andrii

FORMATION OF ECONOMIC CONTENT IN THE CONTEXT OF MANAGING FACTORS
OF EXPORT-ORIENTED ENTERPRISE'S PROFITABILITY 68

Solovyov Igor, Soloviov Andrii

CO-MARKETING AS A MODERN STAGE OF MARKETING CONCEPT DEVELOPMENT.....72

Shvets Julia, Kuznetsova Angelina

FEATURES OF MANAGEMENT OF THE CAPITAL STRUCTURE
OF INDUSTRIAL ENTERPRISE IN CRISIS CONDITIONS.....77

SECTION 3

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Tomashuk Inna

INFRASTRUCTURE SUPPORT FOR THE RURAL DEVELOPMENT
OF THE RURAL TERRITORIES OF THE VINNITSA REGION:
LEVELS, PROBLEMS AND TRENDS OF IMPLEMENTATION.....82

SECTION 4

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Davydov Oleksandr

VALUATION OF THE INVESTED CAPITAL IN THE MODEL OF THE FUNDAMENTAL
AND STAKEHOLDER VALUE ADDED OF ENTERPRISES.....90

Melnyk Leonid ASSESSMENT OF THE STATE REGULATION OF AGRARIAN RESOURCES POTENTIAL.....	96
SECTION 5	
ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	
Gudzenko Natalia, Gavrisch Natalia FEATURES OF RECOGNITION AND RISK ASSESSMENTS FOR ITS ACCOUNTING.....	101
Doroshenko Olena, Vashay Yulia, Yakimchuk Alina ACCOUNTING SYSTEM INFORMATION AS THE BASIS FOR THE ASSESSMENT OF INDICATORS OF ECONOMIC SAFETY OF THE REAL SECTOR OF ECONOMY.....	106
Zdyrko Nataliia IMPROVING THE METHODOLOGICAL SUPPORT OF ACCOUNTING FOR FUEL AT THE ENTERPRISE.....	111

СЕКЦІЯ 1

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-1

УДК 338.43:332.142.6

Бурляй А.П.*кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки**Уманського національного університету садівництва*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4179-8138>E-mail: aburlyay@gmail.com

ОЦІНКА ВПЛИВУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

У статті представлено результати оцінки впливу еколого-економічних чинників на розвиток сільського господарства в Україні. Обґрунтовано доцільність застосування в аналізі розвитку аграрної сфери таксономічного аналізу, за допомогою якого можна визначити інтегральний еколого-економічний показник розвитку на основі опрацювання значної кількості різномірних показників. На основі статистичної інформації за період 2010–2017 рр. сформовано систему економічних та екологічних критеріїв. Протягом досліджуваного періоду інтегральний таксономічний показник еколого-економічного розвитку сільського господарства України коливається по роках, проте має загальну тенденцію до зростання. Сільське господарство України в 2017 р. знаходилося на етапі поживлення свого розвитку за рахунок еколого-економічних чинників. Розвиток відбувається за рахунок зростання економічних чинників за 2015–2017 рр., а екологічні, навпаки, чинять негативний вплив на розвиток аграрної сфери країни.

Ключові слова: сільське господарство, екологізація, таксономічний аналіз, еколого-економічний розвиток.

Бурляй А.П. ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

В статье представлены результаты оценки влияния эколого-экономических факторов на развитие сельского хозяйства в Украине. Обоснована целесообразность применения в анализе развития аграрной сферы таксономического анализа, с помощью которого можно определить интегральный эколого-экономический показатель развития на основе обработки значительного количества показателей. На основе статистической информации за период 2010–2017 гг. сформирована система экономических и экологических критериев. В течение исследуемого периода интегральный таксономический показатель эколого-экономического развития сельского хозяйства Украины колеблется по годам, однако имеет общую тенденцию к росту. Сельское хозяйство Украины в 2017 г. находилось на этапе оживления своего развития за счет эколого-экономических факторов. Развитие происходит за счет роста экономических факторов в 2015–2017 гг., а экологические факторы, наоборот, оказывают негативное влияние на развитие аграрной сферы страны.

Ключевые слова: сельское хозяйство, экологизация, таксономический анализ, эколого-экономическое развитие.

Burlyai Alina. EVALUATION OF THE IMPACT OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC FACTORS ON AGRICULTURAL DEVELOPMENT

The article presents the results of the assessment of the impact of ecological and economic factors on the development of agriculture in Ukraine. It is proved that in modern conditions the problems of greening production are important. Agriculture is one of the priority areas for the development of the Ukrainian economy due to its strong natural resource potential, the availability of large arrays of fertile soils, the traditional ability of the population to work on land, material and technical means, and the growing demand for food in Ukraine and the world. The urgency of greening agricultural production is caused by a sharp deterioration of the ecological status of natural resources associated with agricultural production, a decrease in soil fertility and quality of agricultural products, an increase in the complex environmental and environmental impact. Organic food has a positive effect on the environment and human health. In addition, organic farming is an economically viable business with a higher level of income than traditional agricultural production. Greening is an integral part of the sustainable development of society, which is recognized as a priority in most countries of the world. Ukraine also wants to go in this direction, which is why the Strategy for Sustainable Development of Ukraine until 2030 was adopted, which is based on the need for a balance between the environment, society and economy. The expediency of using taxonomic analysis in the development of agrarian sphere is substantiated, by which it is possible to determine the integral ecological and economic indicator of development on the basis of processing of a considerable number of various indicators. Based on statistical information for the period 2010–2017, a system of economic and environmental criteria was formed. During the studied period, the integral taxonomic index of ecological and economic development of agriculture of Ukraine fluctuates by years, but has a general tendency to increase. Development is due to the growth of economic factors in 2015–2017, and environmental factors, by contrast, have a negative impact on the development of agrar in the country.

Keywords: agriculture, greening, taxonomic analysis, ecological and economic development.

Постановка проблеми. Розвиток сільського господарства є результатом дії множини чинників, серед яких визначне місце займають чинники екологічного та економічного характеру. Ступінь впливу того чи іншого чинника на ефективність сільськогосподарського виробництва оцінити досить складно через їх неспіввимірність та різновекторність дії. Виходячи із цієї позиції, оцінку впливу еколого-економічних чинників на розвиток аграрної сфери економіки пропонуємо оцінити за допомогою таксономічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки таксономічний аналіз отримав широке застосування під час дослідження економічних явищ і процесів. Так, вітчизняні дослідники Н. Іванова [1], С. Белай [2], М. Аверкіна [3], В. Ільчук [4] використовували даний метод аналізу під час дослідження економічної безпеки на мікро-, мезо- та макrorівні. Такі вчені, як В. Безугла [5], В. Литвинова [6], Є. Решетняк [7], Т. Бондарєва [8] та ін., аналізували за допомогою методу таксономії конкурентоспроможність

окремих підприємств та регіонів, а низка економістів (Л. Смолій, А. Ревуцька [9]) використовувала його під час аналізу сталого розвитку країни. Проте вимагає подальших досліджень застосування таксономічного методу аналізу під час вивчення проблем екологізації окремих галузей, у т. ч. і сільського господарства.

Мета дослідження. Важливість оцінювання процесу екологізації аграрної сфери економіки не викликає жодних сумнівів. Проте, на наше переконання, в умовах ринкової економіки дослідження впливу на розвиток сільського господарства країни лише екологічних чинників не буде висвітлювати реальний стан галузі. Насамперед, це пов'язано з необхідністю визначення економічної ефективності будь-яких екологічних заходів та доцільністю їх здійснення, тому ми пропонуємо провести оцінювання розвитку сільського господарства країни на основі еколого-економічних критеріїв із застосуванням таксономічного аналізу, що стало метою дослідження.

Для реалізації мети було поставлено такі завдання:

- провести відбір критеріїв для оцінювання еколого-економічного розвитку сільського господарства;
- визначити джерела інформації для проведення досліджень;
- здійснити збір статистичних даних та формування матриці спостережень на основі еколого-економічних критеріїв;
- розрахувати часткові таксономічні показники екологічного та економічного розвитку сільського господарства;

- здійснити розрахунки таксономічного інтегрального показника еколого-економічного розвитку сільського господарства;

- провести порівняння інтегральних показників еколого-економічного розвитку сільського господарства відповідно до шкали градації та інтерпретацію отриманих результатів;

- окреслити основні напрями прогнозування еколого-економічного розвитку сільського господарства.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Для проведення таксономічного аналізу та визначення інтегрального еколого-економічного показника розвитку агровиробництва нами було сформовано систему економічних та екологічних критеріїв за період 2010–2017 рр. (табл. 1, 2).

Основними джерелами інформації стали статистичні збірники та бюлетені, представлені на сайті Державної служби статистики України стосовно галузі сільського господарства та збереження довкілля за низку років. Також вихідні дані для дослідження були отримані з Національної доповіді «Про стан родючості ґрунтів в Україні», результатів наукових досліджень X туру агрохімічного обстеження земель сільськогосподарського призначення, Національної доповіді «Про стан навколишнього природного середовища» в Україні та окремих областях тощо.

Для формування матриці спостережень впливу екологічних та економічних чинників на ефективність сільського господарства в межах економічного

Таблиця 1

Система індикаторів економічного спрямування, що чинять вплив на розвиток сільського господарства

Показник	Характер дії
Випуск продукції в фактичних цінах, млн грн	+
Валова додана вартість, млн грн	+
Випуск продукції в постійних цінах 2010 р., млн грн	+
Прямі інвестиції в сільське господарство, млн дол. США	+
Капітальні інвестиції в сільське господарство, млн дол. США	+
Вартість основних засобів, млн грн	+
Чисельність зайнятих працівників у сільському господарстві, тис осіб	+
Частка зайнятих працівників у сільському господарстві до загальної чисельності працюючих, %	+
Середньомісячна заробітна плата, грн	+
Продуктивність праці в розрахунку на 1 зайнятого в сільському господарстві, тис грн	+
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	+
Частка підприємств, які одержали прибуток до оподаткування, %	+
Кількість агроформувань, шт.	+
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	+
Кількість тракторів, тис шт.	+
Потужність двигунів тракторів, тис кВт	+
Зернозбиральні комбайни в розрахунку на 10 тис га посівної площі, шт.	+
Енергетичні потужності в с.-г. підприємствах, тис. кВт	+
Енергетичні потужності в розрахунку на 1 підприємство, кВт	+
Енергетичні потужності в розрахунку на 100 га посівної площі, кВт	+
Індекси цін реалізації сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами, %	+
Кількість безробітних, тис осіб	-
Рівень безробіття, %	-
Чисельність сільського населення, млн осіб	+
Природний приріст (скорочення) сільського населення, тис осіб	+
Частка сільського господарства в обсязі ВВП, %	+
Індекс сільськогосподарської продукції до попереднього року, %	+
Середньомісячна заробітна плата, дол. США	+
ВВП на 1 особу, дол. США	+
Зміни споживчих цін, відсотків до попереднього року	-
Сальдо зовнішньої торгівлі, тис дол. США	-

Джерело: сформовано автором

Таблиця 2

Система індикаторів екологічного спрямування, що чинять вплив на розвиток сільського господарства

Показник	Характер дії
Частка ріллі в площі с.-г. угідь, %	-
Площа сільськогосподарських угідь, на якій проведено вапнування ґрунтів, тис га	+
Площа сільськогосподарських угідь, на якій проведено гіпсування ґрунтів, тис га	+
Площі осушуваних земель, тис га	-
Площі зрошуваних земель, тис га	+
Внесено в ґрунт мін. добрив у поживних речовинах, тис т	+
Внесено в ґрунт мін. добрив у поживних речовинах на 1 га посівної площі, кг	+
Площа с.-г. угідь, удобрена мін. добривами, тис га	+
Внесено в ґрунт орг. добрив у поживних речовинах, тис т	+
Внесено в ґрунт орг. добрив на 1 га посівної площі, т	+
Площа с.-г. угідь, удобрена орг. добривами, тис га	+
Обсяг викидів забруднюючих речовин, тис т	+
Обсяг викидів забруднюючих речовин на одну особу, кг	-
Обсяг утворення відходів, усього, тис т	-
Індекс утворення відходів, % до 2010 р.	-
Валовий внутрішній продукт у постійних цінах 2010 р. на одиницю утворених побутових та подібних до них відходів, грн/т	+
Обсяг забору води, млн куб. м	-
Обсяг забору води на одну особу, куб. м	-
Індекс обсягу споживання води на виробничі потреби, % до 2010 р.	-
Обсяг валового внутрішнього продукту в постійних цінах 2010 р. на одиницю споживання води, грн./куб. м	+
Сукупні витрати на охорону навколишнього природного середовища (у фактичних цінах), млн грн	+
Втрати води під час транспортування, млн куб. м	-
Оборотне та повторно-послідовне водопостачання	+
Потужність очисних споруд	+
Скинуто у поверхневі водні об'єкти забруднених зворотних вод	-
Економія забору води за рахунок оборотного та повторно-послідовного водопостачання	+
Обсяг забору води в сільському господарстві	-
Спалювання відходів, тис т	-
Площа, на якій застосовувалися засоби захисту рослин, тис га	-
Площа рубок лісу та заходів, усього, тис га	-
Площа відтворення лісів, тис га	+
Площа загибелі лісових насаджень, га	-
Науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування, млн грн	+
Частка витрат у капітальних інвестиціях на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету, %	+
Частка витрат у поточних витратах на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету, %	+

Джерело: сформувано автором

та екологічного блоку всі показники було досліджено на характер дії – стимулюючий (має позитивний вплив на результативні показники) та дестимулюючий (чинить негативний вплив на результати діяльності аграрної галузі країни).

На II етапі було проведено збір вихідної статистичної інформації для формування матриці спостережень на основі вибраних еколого-економічних критеріїв та проведення розрахунків інтегрального та часткових коефіцієнтів еколого-економічного розвитку. За отриманими даними визначено вектор-еталон: для стимуляторів – максимальне значення стандартизованого показника; для дестимуляторів – мінімальне значення.

$P_{еталон} = (1,527; 1,466; 0,919; 1,148; 1,893; 1,505; 1,426; 0,794; 2,034; 1,307; 1,504; 1,002; 1,239; 1,519; 1,18; 1,087; 1,816; 1,476; 1,118; 1,306; 2,03; -1,507; -1,409; 1,051; 1,49; 1,259; 2,004; 1,516; 1,193; -0,786; -1,297; -1,755; 1,607; 1,723; -2,475; 0,354; 1,88; 1,814; 1,508; 0,963; 0,354; 1,736; 0,904; -1,926; -1,443; -1,442; 1,447; -1,243; -1,011; -1,643; 1,607; 1,477; -1,026;$

$1,153; 0,909; -0,806; 1,153; -1,15; -1,486; -1,834; -1,504; 1,289; -0,946; 1,026; 1,785; 1,189).$

Розрахунки часткових таксономічних показників екологічного та економічного розвитку сільського господарства, а також таксономічного інтегрального показника еколого-економічного розвитку сільського господарства проведено за допомогою програми Microsoft Excel.

Результати досліджень дають змогу зробити висновок про різновекторну тенденцію зміни часткових таксономічних показників екологічного та економічного розвитку сільського господарства України за досліджуваній період, що представлено в табл. 3.

Так, динаміка показників таксономії економічного розвитку сільського господарства України за період із 2010 по 2017 р. має загальну тенденцію до зростання на 0,04 щорічно, а рівняння тренду має вигляд: $y = 0,0357x + 0,3367$.

Найвищий коефіцієнт економічного розвитку сільського господарства України було отримано в 2015 р., а найнижчий – у 2013 р. У 2017 р. його значення ста-

новило 0,659. Проте важливо відзначити значне відставання розрахованих показників від ідеального значення (1), що свідчить про загальний низький рівень економічного розвитку сільського господарства країни.

Щодо показників екологічного розвитку аграрної сфери економіки, то необхідно відзначити негативну динаміку, що демонструється лінією тренду $y = -0,0824x + 0,9089$. Це свідчить про збільшення впливу за досліджуваний період негативних екологічних чинників. Так, частковий коефіцієнт екологічного розвитку знизився з 0,791 у 2010 р. до 0,359 у 2017 р. (рис. 1).

Серед показників, що негативно вплинули на формування екологічного коефіцієнта розвитку

сільськогосподарської галузі, слід відзначити збільшення частки ріллі в площі сільськогосподарських угідь, обсягу спалювання відходів, площ, на яких застосовувалися засоби захисту рослин, рубок лісу та заходів та площ відтворення лісів. Водночас спостерігаємо негативну динаміку у витратах на охорону навколишнього природного середовища (у фактичних цінах) та науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування; скорочення частки витрат у капітальних інвестиціях на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету та у поточних витратах на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету; зменшення обсягів оборотного та

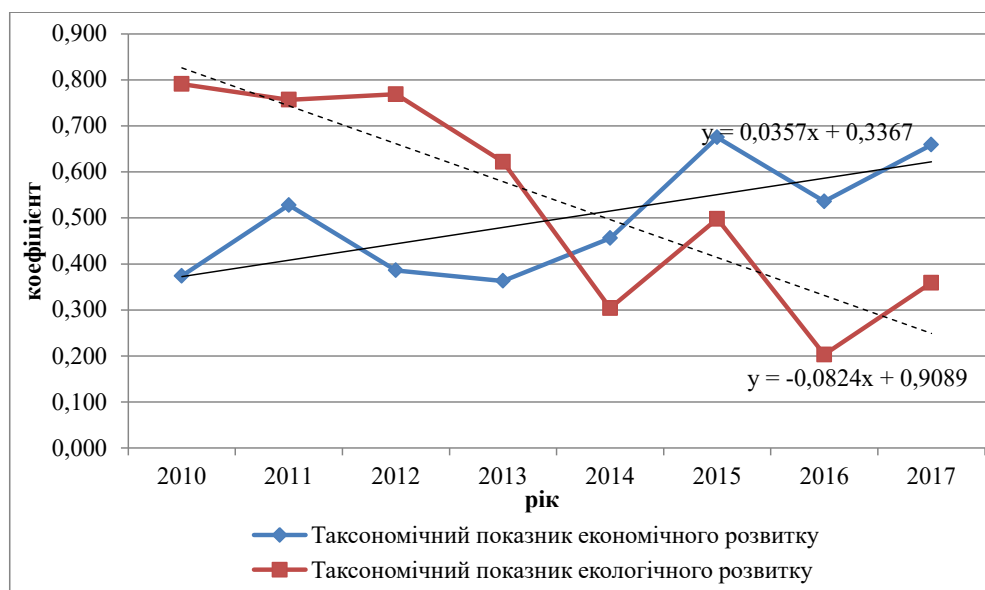

Рис. 1. Тенденція зміни часткових таксономічних показників екологічного та економічного розвитку сільського господарства України

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Розрахунок часткових таксономічних показників екологічного та економічного розвитку сільського господарства України

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Відстань між окремими спостереженнями досліджуваної сукупності та вектором-еталоном	46,204	45,858	45,716	45,593	45,836	46,005	45,766	45,889
Середня відстань	45,858	x	x	x	x	x	x	x
Середньоквадратичне відхилення	0,185	x	x	x	x	x	x	x
Загальна відстань між показниками та еталоном	46,230	46,230	46,230	46,230	46,230	46,230	46,230	46,230
Відхилення показників і-го року від еталону	0,626	0,472	0,614	0,637	0,544	0,325	0,464	0,341
Таксономічний показник економічного розвитку	0,374	0,528	0,386	0,363	0,456	0,675	0,536	0,659
Відстань між окремими спостереженнями досліджуваної сукупності та вектором-еталоном	46,247	46,213	46,225	46,078	45,760	45,954	45,659	45,815
Середня відстань	45,994	x	x	x	x	x	x	x
Середньоквадратичне відхилення	0,230	x	x	x	x	x	x	x
Загальна відстань між показниками та еталоном	46,456	46,456	46,456	46,456	46,456	46,456	46,456	46,456
Відхилення показників і-го року від еталону	-0,209	-0,243	-0,231	-0,378	-0,696	-0,502	-0,797	-0,641
Таксономічний показник екологічного розвитку	0,791	0,757	0,769	0,622	0,304	0,498	0,203	0,359

Джерело: розраховано автором

повторно-послідовного водопостачання і потужності очисних споруд тощо.

На підставі отриманих даних маємо можливість розрахувати узагальнюючий інтегральний показник еколого-економічного розвитку сільського господарства України у цілому (рис. 2).

Протягом досліджуваного періоду інтегральний таксономічний показник еколого-економічного розвитку сільського господарства України коливається по роках, проте має загальну тенденцію до зростання, і в 2017 р. він становив 0,565. Звісно, наведені значення є далекими до одиниці й демонструють повільні темпи розвитку галузі. Коливання по роках свідчить про значну залежність сільського господарства від зовнішнього середовища, у тому числі від природно-кліматичних умов, та про переважання екстенсивних факторів в аграрному виробництві.

Для повноти досліджень разом із багатовимірним таксономічним аналізом доцільно застосовувати інші методи, у т. ч. кореляційний багатofакторний аналіз. За його допомогою встановлено, що багатofакторна лінійна регресійна модель впливу часткових економічного та екологічного показників на інтегральний показник еколого-економічного розвитку має вигляд:

$$Y = -0,07818 + 0,727311X_1 + 0,260028X_2.$$

Дане рівняння свідчить, що все-таки інтегральний еколого-економічний показник розвитку сільськогосподарської галузі України нині здебільшого залежить від економічних чинників, аніж від екологічних (рис. 3).

Проте необхідно пам'ятати, що дія екологічних чинників здебільшого проявляється в довгостроковому періоді, а економічних – у короткостроковому та середньостроковому відрізках часу.

Коефіцієнт множинної детермінації становить 0,53, отже, результативний показник залежить від двох факторних на 53%. Коефіцієнт множинної кореляції 0,730 свідчить про сильний (тісний) зв'язок між показниками.

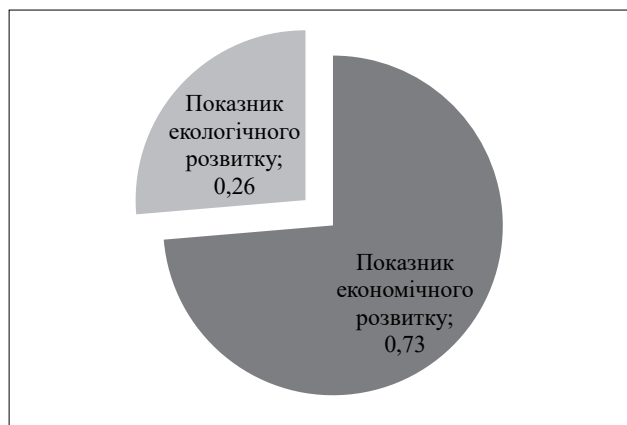

Рис. 3. Формування інтегрального показника еколого-економічного розвитку сільського господарства України

Джерело: розраховано автором

Таким чином, ми встановили, що існує залежність між інтегральним показником еколого-економічного розвитку сільського господарства України та частковими показниками економічного та екологічного розвитку.

Наступним етапом аналізу є порівняння отриманих інтегральних показників еколого-економічного розвитку сільського господарства відповідно до шкали градації та інтерпретація отриманих результатів (табл. 4).

Отже, резюмуючи вищевикладене, можемо констатувати, що сільське господарство України в 2017 р. знаходилося на етапі поживлення свого розвитку за рахунок еколого-економічних чинників. Причому важливо зазначити, що розвиток відбувається за рахунок зростання економічних чинників за 2015–2017 рр., а екологічні, навпаки, чинять негативний вплив на розвиток аграрної сфери країни.

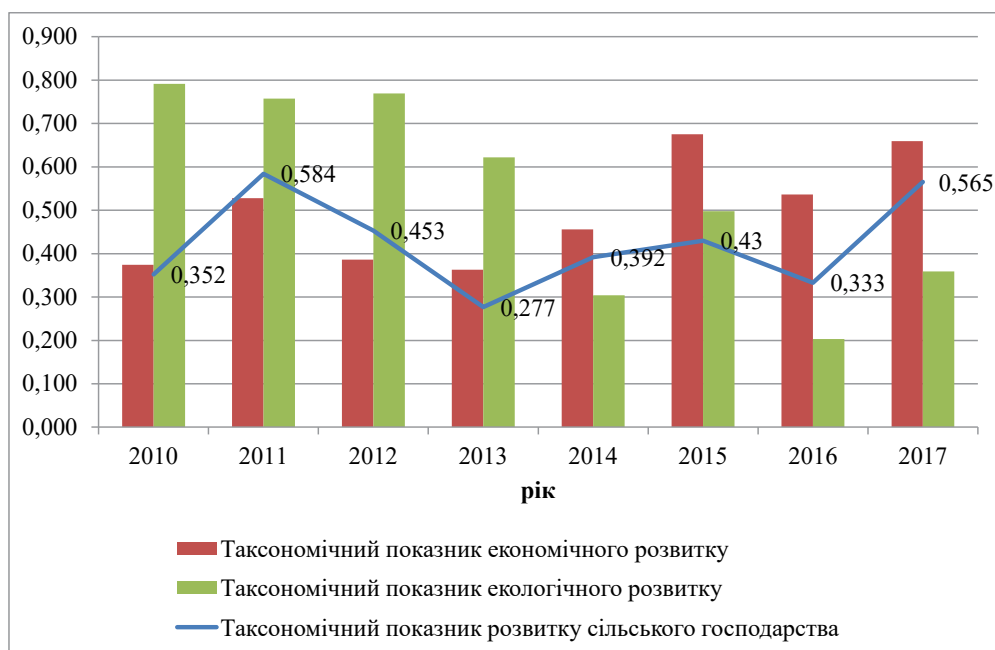

Рис. 2. Динаміка таксономічних показників еколого-економічного розвитку сільського господарства України

Джерело: розроблено автором

Таблиця 4

Оцінювання розвитку сільського господарства України на основі еколого-економічних критеріїв із застосуванням таксономічного аналізу

Рік	Інтегральний показник еколого-економічного розвитку сільського господарства	Частковий таксономічний показник економічного розвитку	Частковий таксономічний показник екологічного розвитку
2010	0,352	0,374	0,791
2011	0,584	0,528	0,757
2012	0,453	0,386	0,769
2013	0,277	0,363	0,622
2014	0,392	0,456	0,304
2015	0,430	0,675	0,498
2016	0,333	0,536	0,203
2017	0,565	0,659	0,359

Джерело: розраховано автором

Висновки. Дієвим методом оцінки впливу еколого-економічних чинників на розвиток аграрної сфери в Україні є таксономічний аналіз. У процесі його проведення з'ясовано, що показник еколого-економічного розвитку сільського господарства країни має тенденцію до зростання. Необхідно зазначити, що, згідно з частковими показниками екологічного та економічного розвитку агровиробництва, економічний показник має позитивну динаміку, а екологічний – негативну. Це свідчить про важливість проведеного дослідження та демонструє необхідність подальшої екологізації галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Ivanova N. Formation of the integral indicator of economic security of the region by taxonomy method. *Technology audit and production reserves*. 2018. № 2/5(40). P. 24–31. doi: 10.15587/2312-8372.2018.129861
- Белай С. Застосування таксономічного методу для оцінювання соціально-економічної безпеки регіонів України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2011. № 4. С. 11.
- Аверкина М.Ф. Методичні засади оцінювання рівня економіко-екологічної безпеки регіону. *Фінансова система України. Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2010. Вип. 14. С. 414–420.
- Ільчук В.П., Руденко О.М., Лисенко І.В. Сталий розвиток регіонів як умова забезпечення економічної безпеки України. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. № 2. С. 153–162.
- Безугла В.О. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів України. *Коммунальное хозяйство городов*. 2006. №70. С. 53–60.
- Литвинова В.А., Литвинова В.О. Таксономический анализ как метод оценки конкурентоспособности продукции. *Економіка. Управління. Інновації*. 2012. № 1(7). С. 1625–168.
- Решетняк Е.И. Методы многомерного сравнительного анализа при оценке конкурентоспособности предприятия. *Бізнес Інформ*. 2016. № 9. С. 100–105.
- Бондарева Т.И., Сариева А.Б. Оценка конкурентоспособности предприятия на основе метода таксономии. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2016. № 6(1). С. 42–44.
- Котвицька Н.М., Ревуцька А.О., Смолій Л.В. Сталий розвиток аграрного сектору економіки України: таксономічний аналіз тенденцій. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 11. С. 107–116.

REFERENCES:

- Ivanova N. (2018). Formation of the integral indicator of economic security of the region by taxonomy method. *Technology audit and production reserves*, 2/5(40), 24–31. doi: 10.15587/2312-8372.2018.129861
- Bielai S. (2011). Zastosuvannya taksonomichnoho metodu dlia otsiniuvannya sotsialno-ekonomichnoi bezpeky rehioniv Ukrainy [Applying a taxonomic method for assessing the socio-economic security of Ukrainian regions]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 4, 11. [in Ukrainian]
- Averkyna M.F. (2010). Metodichni zasady otsiniuvannya rivnia ekonomiko-ekolohichnoi bezpeky rehionu [Applying a taxonomic method for assessing the socio-economic security of Ukrainian regions]. *Finansova sistema Ukrainy. Naukovi zapysky*, 14, 414–420. [in Ukrainian]
- Ilchuk V.P., Rudenko O.M., Lysenko I.V. (2014). Stalyi rozvytok rehioniv yak umova zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Sustainable development of regions as a condition for ensuring economic security of Ukraine]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, 2, 153–162. [in Ukrainian]
- Bezuhla V.O. (2006). Intehralna otsinka konkurentospromozhnosti rehioniv Ukrainy [Integral assessment of the competitiveness of Ukrainian regions]. *Nauchno-tekhnicheskyyi sbornyk. Kommunalnoe khoziaistvo horodov*, 70, 53–60. [in Ukrainian]
- Lytynova V.A., Lytvynova V.O. (2012). Taksonomycheskyi analiz kak metod otsenky konkurentosposobnosti produktsyy [Taxonomic analysis as a method for assessing product competitiveness]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, 1(7), 1625–168. [in Russian]
- Reshetniak E.Y. (2016). Metody mnohomernoho sravnitelnoho analiza pry otsenke konkurentosposobnosti predpriyatiya [Methods of multivariate comparative analysis in assessing the competitiveness of an enterprise]. *Biznes Inform*, 9, 100–105. [in Russian]
- Bondareva T.Y., Saryeva A.B. (2016). Otsenka konkurentosposobnosti predpriyatiya na osnove metoda taksonomy [Assessment of enterprise competitiveness based on the taxonomy method]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 6(1), 42–44. [in Russian]
- Kotvytska N.M., Revutska A.O., Smolii L.V. (2016). Stalyi rozvytok ahrarynoho sektoru ekonomiky Ukrainy: taksonomichnyi analiz tendentsii [Sustainable development of the agrarian sector of the Ukrainian economy: a taxonomic analysis of trends]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 11, 107–116. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 13.09.2019.
The article was received 13 September 2019.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-2

УДК 331.522.4:37(043.3)

Жук О.П.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2650-8366>
E-mail: zhyuk_o@ukr.net

Дроздовська Л.О.

аспірант кафедри менеджменту
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3029-9851>
E-mail: liybov_@ukr.net

ОСВІТНЯ КОМПОНЕНТА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглядаються проблеми формування і розвитку людського потенціалу економіки через призму ефективності функціонування його освітнього складника. Проаналізовано стан і динаміку показників освіченості населення в Україні, фінансового забезпечення сфери освіти, її якість та відповідність світовим стандартам і потребам ринку праці. Особливу увагу приділено проблемам підготовки фахівців у системі вищої освіти України. Визначено, що нагальною є проблема активізації розвитку якісних характеристик економічно активного населення в Україні. Досліджено вплив індексу рівня освіченості українців на показник індексу людського розвитку загалом. Виявлено основні проблеми у системі освітньої підготовки людського потенціалу національної економіки та виокремлено напрями її вдосконалення. Доведено, що наука, освіта та науково-технічні досягнення відіграють важливу роль у процесі формування і розвитку людського потенціалу національної економіки, у її економічному зростанні.

Ключові слова: людський потенціал, людський розвиток, національна економіка, система освіти, сфера освіти, освітні послуги, ринок праці.

Жук О.П., Дроздовська Л.О. ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Рассматриваются проблемы формирования и развития человеческого потенциала экономики с точки зрения эффективности функционирования его образовательной составляющей. Проанализированы состояние и динамика показателей образованности населения в Украине, финансового обеспечения сферы образования, ее качество и соответствие мировым стандартам, а также потребностям рынка труда. Особое внимание уделено проблемам подготовки специалистов в системе высшего образования Украины. Определено, что важной является проблема активизации развития качественных характеристик экономического активного населения в Украине. Исследовано влияние индекса уровня образованности на показатель индекса человеческого развития нашей страны в целом. Выявлены основные проблемы в системе образовательной подготовки человеческого потенциала национальной экономики и выделены направления ее совершенствования. Доказано, что наука, образование и научно-технические достижения играют важную роль в процессе формирования и развития человеческого потенциала национальной экономики, в ее экономическом росте.

Ключевые слова: человеческий потенциал, развитие общества, национальная экономика, система образования, сфера образования, образовательные услуги, рынок труда.

Zhuk Oksana, Drozdovska Liubov. EDUCATION COMPONENT IN THE PROCESS OF FORMING HUMAN POTENTIAL OF THE NATIONAL ECONOMY

The problems of formation and development of human potential of the economy in the context of the efficient functioning of its education component are considered. The structure of the education component of human potential is revealed and its strategic importance for the national economy development is substantiated. The authors analyze the state and dynamics of education indicators of Ukrainian population, financial support for the education sector, its quality and compliance with the world standards and labour market needs. The particular attention is paid to the problems of training specialists in the higher education system of Ukraine. The recent trends in demand in the educational services market and its compliance with the current national economy needs are analyzed. The article deals with the problems of structure and peculiarities of the education sector financing process in Ukraine which requires considerable improvement in the financing mechanism, despite the good total quantitative indicators. It is proved that, despite certain achievements in national education and professional training in the context of developing human potential of the country, there is an urgent need to activate development of the economically active population's qualitative characteristics. This study highlights the essential problems in the system of educational training of human potential of the national economy and identifies the priority areas for its improvement. It is necessary to improve the practice of education sector financing at the expense of entities, in particular, to establish effective mechanisms for cooperation between employers and educational services providers. We suggest actively developing social partnership in the education system, creating a system of research and citizens' opinion polling for forming supplies in the educational services market. It takes a long time to get social and economic benefits from raising the educational level of society. Today, there are urgent problems of forming the countries' competitive advantages on the basis of enhancing the role, meaningful content and quality of education, science and R&D achievements.

Keywords: human potential, human development, national economy, education system, education sector, education services, labour market.

Постановка проблеми. Пріоритетного значення в умовах технологічних змін, стрімкого поширення інновацій набуває посилення готовності та здатності країн до розбудови інноваційного суспільства на

основі використання сучасних знань і технологій, поліпшення якості людського потенціалу. Актуальними стають проблеми формування конкурентних переваг країн на основі активізації ролі, змістов-

ного наповнення та якості освіти, науки, науково-технічних досягнень. Необхідною передумовою переходу до економіки знань та інноваційної праці, як зазначено у «Доповіді про людський розвиток 2016» Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), є забезпечення можливостей навчання впродовж життя для всіх, набуття навичок, необхідних для підвищення продуктивності праці, гарантування вищого рівня доходів, гарного здоров'я та професійної реалізації [1, с. 5]. Зважаючи на це, наука й освіта відіграють чи не найважливішу роль у процесі формування і розвитку людського потенціалу національної економіки, а отже, потенціалу довгострокового економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей формування людського потенціалу національної економіки присвячено праці багатьох вітчизняних науковців і практиків. Зокрема, на особливу увагу заслуговують праці Л.І. Безтелесної, І.М. Бобух, Д.П. Богині, О.А. Грішнєвої, М.І. Долішнього, Л.М. Львіч, А.М. Колота, Е.М. Лібанової, Л.С. Лісогор, О.П. Мельничук, Г.В. Назарової, В.В. Онікієнка, І.Л. Петрової, У.Я. Садової, Л.К. Семів, О.В. Стефанишин та багатьох інших дослідників. Проблемам розвитку освітньої сфери присвячено дослідження Т.М. Боголіс, В.В. Малишко, О.П. Кириленко, В.Г. Кременя, Ю.В. Наконечної, О.В. Шашкевича та ін. Проте, на нашу думку, залишаються недостатньо висвітленими проблеми аналізу та оцінки освітнього складника формування і розвитку людського потенціалу національної економіки, що в сучасних умовах набуває стратегічного значення.

Метою статті є дослідження, аналіз і оцінка освітнього складника формування людського потенціалу національної економіки та пошук шляхів активізації її розвитку задля економічного зростання.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Людський потенціал є найбільш загальним терміном, що характеризує інтелектуальний ресурс суспільства. У науковій літературі немає однозначного тлумачення поняття «людський потенціал», адже воно сформувалося внаслідок розвитку таких категорій, як «робоча сила», «трудова ресурси», «трудова потенція», «людські ресурси», «людський капітал» тощо. За визначенням О.В. Стефанишин, людський потенціал суспільства – це інтегральний показник граничної кількості й якості праці, якою володіє суспільство за певного рівня розвитку науки і технології, інформації, знань, співробітництва й довіри [2, с. 33]. У працях І. Бобуха зустрічаємо трактування людського потенціалу як загального обсягу людських ресурсів, що характеризується набутими знаннями, здібностями, станом здоров'я та доступом до інформаційних ресурсів [3, с. 102]. Справедливим, на нашу думку, є твердження багатьох авторів про те, що людський потенціал, окрім економічного аспекту вкладень у людину, враховує соціальне середовище, котре формує особистість людини, а також якість її життя.

Серед учених також немає одностайності й щодо визначення компонентної структури людського потенціалу, проте більшість сходиться на думці, що у загальному вигляді ця структура є дуже наближеною до показників, за якими розраховують Індекс людського розвитку (ІЛР). Це інтегральний показник, що характеризує багато аспектів людського існування, які представлені різними індексами, основними серед них є тривалість життя, освіченість і рівень добробуту. Велике значення під час розроблення складників ІЛР має те, що беруться до уваги такі критерії соціального розвитку, які можна використати для кількісних співставлень.

Україна традиційно вважається країною з високим рівнем освіти громадян, із добре підготовленими кадрами високої кваліфікації. Індекс рівня освіченості українців має найбільший позитивний вплив на загальний показник ІЛР нашої країни, він є більшим від загальносвітового рівня. Загалом в Україні спостерігається тенденція до поступового поліпшення у сфері людського розвитку: за підсумками 2017 р. Україна перебуває на 88-му місці у рейтингу зі 189 країн, для яких вираховується ІЛР [4]. Такий показник дав змогу нашій країні потрапити у вищу категорію людського розвитку. Для порівняння: у 1994 р. Україна посідала за ІЛР 45-е місце, у 2003 р. – 75-е, а в 2013 р. – 83-є місце серед 187 країн світу, що входили у цей рейтинг [5].

Рівень знань під час визначення ІЛР вимірюється середньою кількістю років, витрачених на освіту дорослим населенням, тобто середньою кількістю років навчання протягом життя у людей віком від 25 років; а доступ до навчання та знань – очікуваними роками навчання для дітей-першокласників, тобто загальною кількістю років навчання, на які дитина, що досягає шкільного віку, може розраховувати, якщо панівні моделі вікових показників зарахування до школи залишаються незмінними протягом життя дитини.

Згідно з даними результатів перепису населення в Україні у 2001 р., із 45 802 450 осіб старше п'яти років наявного населення мали освіту [6]:

- повну вищу – 5 658 192 особи (12,9%);
  - базову вищу – 309 247 осіб (0,7%);
  - неповну вищу – 8 024 682 особи (17,5%);
  - повну загальну середню – 15 249 889 осіб (33,3%);
  - неповну загальну середню – 13 304 905 осіб (29,0%);
  - не мають початкової загальної – 3 110 813 осіб (6,8%);
  - неписьменні – 269 624 особи (0,6%),
- що в сукупності тяжіє до сучасних найкращих світових показників.

Середня тривалість освіти в Україні станом на 2017–2018 рр. становить 15 років: для хлопців – до 15 років, для дівчат – до 16 років.

Такий стан речей пояснюється, насамперед, тим, що Україна фактично успадкувала від колишнього

Таблиця 1

Освіта населення України за переписами (на 1 тис осіб) [6]

Рік	Повна вища	Неповна вища	Повна середня	Базова середня	Початкова
1959	21	55	64	233	299
1970	40	79	138	236	278
1979	65	119	225	222	252
1989	995	179	285	172	203
2001	136	177	349	160	142

СРСР достатньо високий рівень освіти населення, що забезпечувався добре налагодженою системою освіти, яка базувалася на принципах безкоштовності та обов'язковості загальної середньої освіти. Потужними і добре розвинутими на той час були також в Україні наукові школи та напрями у багатьох галузях знань.

За словами заступника міністра освіти і науки України В. Ковтунця, 79% молодого населення України сьогодні отримують вищу освіту. Відповідно, наша держава посідає 10–12-е місце у світі за кількістю осіб із вищою освітою. Проте її якість бажає кращого: зокрема, за рівнем інженерної освіти ми входимо лише у 50-ку, а за бізнес-освітою – наприкінці 100 [7].

Із рис. 1 видно, що українці не мають особливих проблем із доступом до освіти, однак виникають питання щодо її якості та відповідності вимогам ринку праці і світовим стандартам. Варто зазначити, що така тенденція спостерігається у багатьох пострадянських країнах. За результатами дослідження Організації з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) «Огляд освіти 2012», у більш розвинених країнах зростання освітніх показників є дещо нижче порівняно з країнами з економікою, що розвивається.

Цікавим є також той факт, що освітній чинник формує значні розриви у рівнях бідності домогосподарств України: поява хоча б однієї особи з вищою освітою майже вдвічі знижує ризик відносної бідності всього домогосподарства (16% проти 30%). А для домогосподарств, що мають у своєму складі виключно осіб із вищою освітою, характерні найнижчі по країні рівні бідності (менше 5%). Така закономірність зберігається незалежно від галузі, в якій було отримано освіту, від статусу на ринку праці та відповідності професії набутій освіті [9, с. 45].

Кількість вищих навчальних закладів в Україні за останні роки має чітку тенденцію до зниження: із 813 у 2010–2011 н. р. до 661 у 2017–2018 н. р. Зменшилася також за цей же ж період і кількість студентів: з 2 418 111 осіб до 1 538 565 особи [11]. Такий стан речей зумовлений, з одного боку, демографічними чинниками, а з іншого – зміною, а у деяких випадках підвищенням вимог МОН України до базових характеристик і показників ЗВО у процесах акредитації та ліцензування їхньої діяльності.

Видатки на освіту як частка від ВВП в Україні є достатньо високими, якщо порівнювати з розвинутими країнами. Однак, урахуовуючи значний обсяг тіньової економіки (за деякими оцінками, до 50%), реальна частка витрат на освіту є, відповідно, значно меншою. Іншою особливістю фінансування освіти в Україні є його розпорошеність. Держава фінансує дуже розгалужену мережу навчальних закладів.

Як видно з табл. 3, в Україні частка видатків на фінансування освіти у загальних видатках зведеного бюджету в 2017 р. становила 16,8%, а в 2010 р. – 21,1%, або 6,0% і 7,4% від ВВП відповідно [12]. Водночас такі дані свідчать про те, що значна частка фінансування освіти в Україні відбувається за рахунок державних коштів (приблизно 80%), тоді як за кордоном вагомою є частка приватних джерел фінансування. Завжди обмежених бюджетних ресурсів вистачає лише на покриття поточних видатків вітчизняних освітніх установ. Протягом останніх 15 років видатки на освіту в Україні у зведеному бюджеті становили одну з найбільших статей. Тож закономірно, що намагання скоротити державні видатки під час економічної кризи помітно зачіпає й освітній бюджет.

У процесі реформування системи вищої освіти уряд запропонував нові принципи розподілу держав-

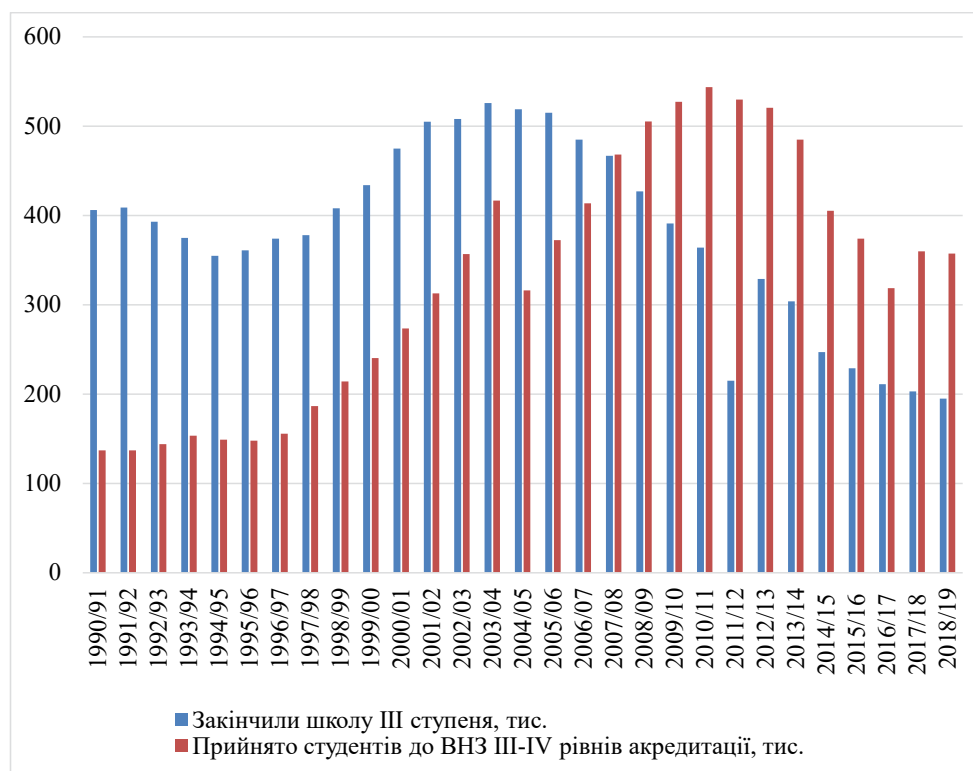

Рис. 1. Співвідношення кількості випускників шкіл та зарахованих до університетів абітурієнтів [8]

Таблиця 2

Розподіл населення України за рівнями освіти у 2015–2016 рр. [10]

	Рівень освіти населення у відповідних вікових групах					
	Усе населення		у тому числі, яке проживає			
			у міських поселеннях		у сільській місцевості	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016
Частка населення (%) у віці 22 роки і старше, яке має повну вищу освіту	27,7	27,2	35	34,6	13,8	13
Частка населення (%) у віці 21 рік і старше, яке має базову вищу освіту	1,6	1,4	1,9	1,6	1,1	1,2
Частка населення (%) у віці 20 років і старше, яке має неповну вищу освіту	21	21,1	22,4	22,2	18,4	18,9
Частка населення (%) у віці 18 років і старше, яке має професійно-технічну освіту	21,4	22,7	19,1	20,5	25,7	26,8
Частка населення (%) у віці 18 років і старше, яке має повну загальну середню освіту	20	19,9	17,5	17,5	24,7	24,5
Частка населення (%) у віці 16 років і старше, яке має базову загальну середню та початкову загальну освіту	11	10,5	7,4	6,9	18	17,4
Частка населення (%) у віці 6 років і старше, яке не має початкової загальної освіти та неписьменні	5,2	5,6	5,3	5,7	5,1	5,2

Таблиця 3

Видатки зведеного бюджету на освіту в Україні у 2000–2017 рр., %

	2000		2005		2010		2015*		2017*	
	% до заг. видатків	% до ВВП	% до заг. видатків	% до ВВП	% до заг. видатків	% до ВВП	% до заг. видатків	% до ВВП	% до заг. видатків	% до ВВП
На освіту всього, у т. ч.:	14,7	4,2	18,1	6,1	21,1	7,4	16,8	5,7	16,8	6,0
дошкільну	1,6	0,5	2,0	0,7	2,7	0,9	2,5	0,9	2,7	-
загальну середню	5,3	1,5	7,4	2,5	8,7	3,0	7,3	2,5	8,0	-
професійно-технічну	0,9	0,3	1,1	0,4	1,4	0,5	0,9	0,3	0,8	-
вищу	4,7	1,3	5,7	1,8	6,6	2,3	4,6	1,6	3,7	-

*Без урахування видатків бюджетів АРК та м. Севастополя.

Джерело: складено за даними Держслужби статистики України

ного фінансування між ЗВО III–IV рівнів акредитації, що подібні до принципів розподілу освітньої субвенції. Відповідно, фінансування має розподілятися за формулою, що враховує багато ключових показників діяльності цих ЗВО, зокрема: кількість студентів, співвідношення вартості освітніх послуг на різних спеціальностях та ступенях освіти, бали ЗНО вступників, а також показники якості освітньої та наукової діяльності закладів. Проте, як зазначають фахівці, для подальшого вдосконалення формули та її реального використання в Україні бракує показників, адже система моніторингу якості вищої освіти, по суті, відсутня, а деякі дані, звичні для країн ЄС, у нас просто не збираються [14].

Попри високий показник видатків на освіту як частки від ВВП, видатки на одного учня/студента та заробітні плати освітян є дуже низькими навіть порівняно з країнами Східної і Південної Європи. Інвестиції в освіту у стратегії Європейського Союзу «Європа 2020» є незаперечним пріоритетом. Відповідно до цієї стратегії, частка інвестицій у дослідження та розробки (R&D) має досягти 3% ВВП, а рівень вищої освіти – 40% серед населення у віці від 30 до 34 років [14, с. 149].

У сучасних умовах в Україні гостро стоїть питання про відповідність освітнього потенціалу населення потребам і вимогам ринку праці. За інформацією Держслужби зайнятості, в Україні до 80% випускників шкіл вступають у вищі навчальні заклади, решта отримує професійну освіту. Все частіше виникають ситуації, що наявність вищої освіти не дає гаран-

тії отримати високооплачувану роботу після завершення навчання. На обліку у Держслужбі зайнятості в 2018 р. зареєстровано 304 тис безробітних, із них із вищою освітою – 47%. У великих містах, таких як Київ, Одеса, Харків, у центрах зайнятості зареєстровано 85–90% безробітних із вищою освітою [15].

На рис. 2 подано інформацію про потреби ринку праці України за видами діяльності і професіями.

Найбільший попит роботодавців спостерігається на робітників сфери обслуговування, експлуатації устаткування, представників найпростіших професій, кваліфікованих робітників з інструментом, працівників сфери торгівлі та послуг.

Якщо ж проаналізувати попит вступників в українські виші у 2019 р., бачимо кардинально іншу ситуацію. Згідно з даними МОН України, перші позиції займають такі спеціальності, як філологія, право, менеджмент, комп'ютерні науки та середня освіта. Кадрова агенція «НН-Україна» подає дані, що найвища конкуренція на ринку праці України в 2018 р. була у сфері мистецтва, розваг, ЗМІ – 5,8 особи на вакансію, юриспруденції – 6,8, вищого менеджменту – 15,0, видобутку сировини – 9,5.

Проте середній вік працівників сфери матеріального виробництва в Україні становить 55 років, із них частка робітників високої кваліфікації не перевищує 10% [17, с. 4]. Водночас, як зазначає Л. Шевченко, неузгодженість ринку освітніх послуг і ринку праці призводить до того, що підготовлені фахівці залишаються недозатребуваними, створюючи феномен «надлишкової освіти» [18]. Автор робить висновок, що

Рис. 2. Попит на ринку праці України у розрізі професій та видів діяльності у першому півріччі 2019 р. [16]

коли працівники з високою формальною підготовкою виконують малокваліфіковані роботи, це свідчить або про низьку якість освіти, або про нераціональне використання праці, яке, на нашу думку, має місце в нашій країні. У результаті Україна стала на світовому ринку експортером людських ресурсів, а не кінцевих продуктів їхньої праці, здійснюючи підготовку фахівців для економік інших країн, що де-факто суперечить національним інтересам держави.

Аналітик Національного інституту стратегічних досліджень О. Кочемировська у доповіді «Напрями оптимізації державної політики в сфері розвитку трудового потенціалу України» зазначає, що у проблемі освітньо-кваліфікаційного дисбалансу є чотири зацікавлені сторони, між якими сьогодні немає системної взаємодії: органи державного управління, система вищої і професійної освіти, роботодавці та працівники (потенційні працівники) [17, с. 5]. Окрім того, на нашу думку, особливу увагу серед зазначених суб'єктів варто приділяти органам місцевого і регіонального управління, регулюючий вплив яких має велике значення для розвитку людського потенціалу конкретного регіону держави.

Як зазначає Л.Є. Гасанова, в Україні «прискорюється старіння кадрового складу наукових та науково-педагогічних осередків, утрачається моральна й матеріальна престижність професій учителя, викладача, науковця. Захист кандидатських і докторських дисертацій для більшості викладачів ЗВО та працівників наукових установ перетворився на нав'язану ззовні «повинність», яку треба формально виконати, аби мати надію на хоча б мінімальне підвищення заробітної плати. Частка кандидатів та докторів наук у загальній кількості виконавців наукових досліджень і розробок становила у 2013 р. лише 20,3%, а дослідників із науковими ступенями – 31%» [14].

Висновки. Узагальнюючи вищеведене, варто зробити акцент на таких основних тенденціях і проблемах формування та розвитку освітньої компоненти людського потенціалу України.

Сьогодні Україна є державою з високим рівнем освіти громадян, для яких освіта є відносно доступною, проте є багато запитань щодо її якості, відповідності світовим стандартам та потребам ринку праці. Також потребують узгодженості стандарти вимог до якості освіти з реальними умовами її досягнення.

Видатки на освіту у цілому як частка ВВП відповідають світовим стандартам, проте реально вони є значно нижчими, якщо враховувати значну частку тіньової економіки. Також потребує розвитку практика фінансування освітньої галузі за рахунок коштів юридичних осіб, а не лише приватних надходжень. Зокрема, варто налагоджувати ефективні механізми співпраці між роботодавцями і закладами надання освітніх послуг.

Сучасна структура підготовки фахівців вищої кваліфікації не відповідає потребам ринку праці, що згодом призводить до безробіття випускників ЗВО, створення ефекту їх «недозатребуваності» і загрожує незбалансованістю пропозиції робочої сили й попиту на неї. Активного розвитку потребують соціальне партнерство у системі освіти, формування ефективної системи дослідження та врахування громадської думки під час формування пропозиції на ринку освітніх послуг.

Також варто розуміти й враховувати той факт, що отримання соціального та економічного ефекту від підвищення рівня освіченості суспільства потребує тривалого часу. Людський потенціал є стратегічним ресурсом, який вимагає ефективних механізмів розвитку й управління для забезпечення високої результативності його використання у майбутньому. Вибір орієнтованого на розвиток людського потенціалу типу

економічного зростання потребує кардинально нового співвідношення економічного і соціального аспектів суспільного прогресу, формування засад соціально орієнтованої економіки з «людським обличчям».

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку : колективна монографія / за ред. Е.М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2016. 238 с.
2. Стефанишин О.В. Людський потенціал економіки України : монографія. Львів, 2006. 315 с.
3. Бобух І.М. Економічна оцінка людського потенціалу України як елемент національного багатства. *Демографія і соціальна економіка*. 2009. № 2. С. 102–113.
4. Індекс людського розвитку: Україна посіла 88-му позицію серед 189 країн. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices--where-does-ukraierank--.html> (дата звернення: 20.07.2019).
5. Соціально-економічний розвиток регіону: стан і перспективи : монографія / за ред. М.О. Горинь, О.С. Сенишин. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 352 с.
6. Освіта в Україні. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 21.07.2019).
7. 79% українців отримують вищу освіту. URL: <https://osvita.ua/vnz/56653/> (дата звернення: 22.07.2019).
8. Мулявка В. Чотири міфи про українську вищу освіту. URL: <https://commons.com.ua/en/chotiri-mifi-pro-ukrayinsku-vishu-osvitu/> (дата звернення: 22.07.2019).
9. Цілі розвитку тисячоліття. Україна-2013. Проект національної доповіді. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. 183 с.
10. Розподіл населення за рівнем освіти 2016 р. URL: <http://www.futureskills.org.ua/ua/map> (дата звернення: 20.07.2019).
11. Вища освіта в Україні у 2017 р. : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm (дата звернення: 28.07.2019).
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.07.2019).
13. Освіта в Україні: аналітичний збірник. Київ, 2016: CEDOS. URL: https://cedos.org.ua/data/pdfs/osvitaua_250416_updated.pdf (дата звернення: 28.07.2019).
14. Гасанова Л.Є. Тенденції фінансування науки і освіти: європейський досвід та українські реалії. *Наукові праці НДФІ*. 2014. № 4(69). С. 148–158.
15. Степанковська Я. Ринок праці-2018. ТОП-20 професій, яких гостро потребує Україна. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/rinok-praci-2018-top-20-profesiy-yakih-gostro-potrebuje-ukrajina-517151.html> (дата звернення: 20.07.2019).
16. Попит та пропозиція на ринку праці України у розрізі професій та видів діяльності на перше півріччя 2019 р. *Державна служба зайнятості України*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення: 21.07.2019).
17. Кочемировська О.О. Напрями оптимізації державної політики у сфері розвитку трудового потенціалу України : аналітична доповідь. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. 38 с.
18. Шевченко Л.С. Дисбаланс професійної освіти і ринку праці: сутність, причини, шляхи подолання. URL: http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Economics/58093.doc.htm (дата звернення: 22.07.2019).
2. Stefanyshyn O.V. (2006). Liudskiyi potentsial ekonomiky Ukrainy [Human potential of Ukraine's economy]. Lviv : Publishing center of Ivan Franko National University. [in Ukrainian]
3. Bobukh I.M. (2009). Ekonomichna otsinka liudskoho potentsialu Ukrainy yak element natsionalnoho bahatstva [Economic assessment of human potential of Ukraine as an element of national wealth]. *Demography and social economy*, 2(12), 102–113. [in Ukrainian]
4. Indeks liudskoho rozvytku: Ukraina posila 88 pozysiiu sered 189 krayn [Human development index: Ukraine is ranked 88-th out of 189 countries]. Available at: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices--where-does-ukraierank--.html> (accessed 20 July 2019). [in Ukrainian]
5. Senyshyn O.S., Horyn M.O. (2014). Sotsialno-ekonomichni rozvytok rehionu: stan i perspektyvy [Socio-economic development of the region: state and prospects]. Lviv : Publishing center of Ivan Franko National University. [in Ukrainian]
6. Osvita v Ukraini [Education in Ukraine]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (accessed 21 July 2019). [in Ukrainian]
7. 79% ukraintsiv otrymuyut vyshchu osvitu [79 Ukrainians receive higher education]. Available at: <https://osvita.ua/vnz/56653/> (accessed 22 July 2019). [in Ukrainian]
8. Muliavka V. (2017). Chotyry mify pro ukrainsku vyshchu osvitu [Four myths about Ukrainian higher education]. Available at: <https://commons.com.ua/en/chotiri-mifi-pro-ukrayinsku-vishu-osvitu/> (accessed 22 July 2019). [in Ukrainian]
9. National Institute for Strategic Studies (2013). Tsili rozvytku tysiacholittia. Ukraina-2013. Proekt natsionalnoi dopovidy [Millennium development goals. Ukraine 2013. Draft national report]. Kyiv : National Institute for Strategic Studies. [in Ukrainian]
10. Rozpodil naseleння za rivnem osvity 2016 [Distribution of the population on education level of 2016]. Available at: <http://www.futureskills.org.ua/ua/map> (accessed 20 July 2019). [in Ukrainian]
11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). Vyshcha osvita v Ukraini u 2017 rotsi [Higher education in Ukraine in 2017]. Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo. [in Ukrainian]
12. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 28 July 2019). [in Ukrainian]
13. CEDOS Analytical Center. (2016). Osvita v Ukraini: analitychnyi zbiryk [Education in Ukraine: Analytical collection]. Available at: https://cedos.org.ua/data/pdfs/osvitaua_250416_updated.pdf (accessed 28 July 2019). [in Ukrainian]
14. Hasanova L.Ie. (2014). Tendentsii finansuvannia nauky i osvity: yevropeyskyi dosvid ta ukrainski realii [Trends Science and Education financing: European experience and Ukrainian realities]. *Scientific papers of the Research financial institute*, 4(69), 148–158. [in Ukrainian]
15. Stepankovska Ya. (2018). Rynok pratsi – 2018. TOP – 20 profesii, yakikh hostro potrebuie Ukraina [Labor market – 2018. TOP – 20 professions that are in dire need of Ukraine]. Available at: <https://glavcom.ua/economics/finances/rinok-praci-2018-top-20-profesiy-yakih-gostro-potrebuje-ukrajina-517151.html> (accessed 20 July 2019). [in Ukrainian]
16. The official site of State Employment Service of Ukraine (2019). Popyt ta propozytsiia na rynku pratsi Ukrainy u rozrizi profesii ta vydiv diialnosti na pershe pivrichchia 2019 [Supply and demand in the labor market of Ukraine in terms of jobs and activities for the first half of 2019]. Available at: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (accessed 21 July 2019). [in Ukrainian]
17. Kochemyrovska O.O. (2013). Napriamy optymizatsii derzhavnoi polityky v sferi rozvytku trudovoho potentsialu Ukrainy: analitychna dopovid [Directions of optimization of public policy in the sphere of labor potential of Ukraine: analytical report]. Kyiv : National Institute for Strategic Studies. [in Ukrainian]
18. Shevchenko L.S. (2010). Dysbalans profesii noi osvity i rynku pratsi: sutnist, prychny, shliakhy podolannia [Imbalance of professional education and labor market: essence, causes, ways of overcoming]. Available at: http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Economics/58093.doc.htm (accessed 22 July 2019). [in Ukrainian]

REFERENCES:

1. Libanova E.M. (2016). Lyudskyi rozvytok v Ukraini. Innovatsiyni vydy zaunyatosti ta perspektyvy yikh rozvytku [Human development in Ukraine. Innovative types of employment and prospects for their development]. Kyiv : Institute of Demography and Social Studies of M.V. Ptukhy of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 26.09.2019.
The article was received 26 September 2019.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-3

УДК 338.48

Забаштанський М.М.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри управління персоналом та економіки праці
Чернігівського національного технологічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9417-0163>
E-mail: mazani@ukr.net

Роговий А.В.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри туризму
Чернігівського національного технологічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5445-214X>
E-mail: rogovoy1976@ukr.net

Забаштанська Т.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики
Чернігівського національного технологічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5086-3651>
E-mail: tamza.cn@gmail.com

ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті визначено роль туристичної індустрії України у забезпеченні розвитку національної економіки країни у сучасних умовах. Систематизовано виклики та загрози функціонуванню туристичної індустрії, а також обґрунтовано наявність причинно-наслідкового зв'язку їх виникнення з відсутністю чітких стратегічних планів розбудови вітчизняної економіки. Доведено, що низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних туристичних продуктів зумовлений недостатнім рівнем інфраструктурно-го забезпечення туристичної галузі, обтяженого високим рівнем технічного та морального зносу. Виявлено наявність значного взаємозв'язку між тенденціями розвитку туристичної індустрії та загальним економічним розвитком світової та національної економік. Формалізовано вплив вхідних та вихідних туристичних потоків на відновлення людського ресурсу, стан туристичної галузі та розвиток національної економіки.

Ключові слова: туристична індустрія, туристичні потоки, рекреаційні ресурси, туристична галузь, туристичний потенціал.

Забаштанский М.Н., Роговой А.В., Забаштанская Т.В. ВЫЗОВЫ И УГРОЗЫ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье определена роль туристической индустрии Украины в обеспечении развития национальной экономики страны в современных условиях. Систематизированы вызовы и угрозы функционированию туристической индустрии, а также обосновано наличие причинно-следственной связи их возникновения с отсутствием четких стратегических планов развития отечественной экономики. Доказано, что низкий уровень конкурентоспособности отечественных туристических продуктов обусловлен недостаточным уровнем инфраструктурного обеспечения туристической отрасли, обремененного высоким уровнем технического и морального износа. Вывявлено наличие значительной взаимосвязи между тенденциями развития туристической индустрии и общим экономическим развитием мировой и национальной экономик. Формализовано влияние входных и выходных туристических потоков на восстановление человеческого ресурса, состояние туристической отрасли и развитие национальной экономики.

Ключевые слова: туристическая индустрия, туристические потоки, рекреационные ресурсы, туристическая отрасль, туристический потенциал.

Zabashtanskyi Maksym, Rogovyi Andrii, Zabashtanska Tetiana. CHALLENGES AND THREATS OF THE TOURIST INDUSTRY OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

The article defines the role of the tourism industry of Ukraine in ensuring the development of the national economy in the modern conditions. Taking into account the place and role of the tourism industry in the life of society, its allocation has been made one of the priority directions of the development of the national economy, and also the need to generate favorable conditions for its functioning and development has been emphasized. It has been proved that the tourism industry not only directly or indirectly affects most sectors of the national economy, including industry, agriculture, construction, transport, insurance, communications, trade, catering, housing and communal services, public services, culture, arts, sports, etc., but also contributes to their development. The challenges and threats to the functioning of the tourism industry are systematized, and the causal link of their occurrence with the absence of clear strategic plans for the development of the domestic economy is substantiated. It is proved that the low level of competitiveness of domestic tourist products is due to the insufficient level of infrastructure provision of the tourism industry, burdened with high levels of technical and moral depreciation. It is stressed that the national tourism industry at the present stage, having a weak infrastructure, in most cases is not able to provide a competitive offer of tourist services that deprives it of both consumers and investment, and an important function of the restoration of human capital, the national economy imports from other countries of the world, creating a favorable investment environment for them and depriving sources of funding as a tourist industry of the country and the state itself. The existence of a significant relationship between the trends of the tourism industry development and the general economic development of the world and national economy has been revealed. The influence of incoming and outgoing tourist flows on the restoration of human resources, the state of the tourism industry and the development of the national economy are formalized. The emphasis was placed on the fact that the future of the tourism industry of the country should be based on updated, innovative principles of economic management that take into account the national interests of the state, the goals of tourism development, and the desire and opportunities for citizens to receive tourist services.

Keywords: tourism industry, tourist streams, recreational resources, tourism industry, tourism potential.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах глобалізації, динамічного розвитку світового ринку послуг дедалі більшої вагомості та пріоритетності набуває туристична індустрія. Вона займає особливе місце в системі міжнародних господарських відносин та загальнолюдських цінностей, сприяє посиленню позитивних тенденцій в економіко-політичному та соціально-культурному житті суспільства. Зважаючи на значне місце і роль туризму в житті суспільства, більшість держав світу, зокрема й Україна, проголошує його одним із пріоритетних напрямів розвитку національної економіки, створюючи сприятливі умови для функціонування даної галузі. Проте економічний розвиток будь-якої держави як складної соціально-економічної системи в сучасних умовах супроводжується високим рівнем нестабільності внутрішнього та зовнішнього середовища, що актуалізує питання забезпечення стійкості функціонування туристичної індустрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення стабільності функціонування та розвитку туристичної індустрії в сучасних умовах функціонування національної та світової економік знайшли відображення в наукових працях таких учених, як: Л. Александрова, О. Арнольд, М. Аріарський, Д. Басюк, О. Бейдик, М. Біржаков, Дж. Боуен, Р. Браймер, О. Вишневіська, А. Голиков, Ч. Гольднер, Г. Долженко, А. Дурович, І. Енджейчик, М. Кабушкін, В. Карп, В. Квартальний, Т. Кисельов, Ф. Котлер, О. Любіцева, Дж. Майкенз, Р. Макінтош, Н. Мешко, М. Монтанер, В. Новаторова, Р. Нугманов, Г. Папірян, А. Парфіненко, Дж. Рітчі, В. Сеніна, В. Сидоров, Е. Соколов, Ю. Стрельцов, Т. Ткаченко, Дж. Уокер, Г. Харріс, А. Чудновський, А. Якимович та ін. Проте існує низка теоретичних та практичних проблем у частині визначення можливих викликів та загроз функціонуванню туристичної індустрії України в умовах глобалізаційних процесів, що потребують подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета дослідження. На основі викладеного важливо сформулювати мету дослідження, яка полягає у поглибленні теоретичних та практичних підходів до визначення можливих викликів та загроз функціонуванню туристичної індустрії України для розроблення заходів щодо забезпечення її стабільного розвитку в системі національної економіки.

Вклад матеріалу дослідження та його основні результати. Сьогодні в умовах глобальних перебудов і переорієнтації галузей економіки туристична індустрія поступово займає лідерські позиції в багатьох країнах світу. Туризм не тільки прямо або опосередковано охоплює більшість галузей економіки, у тому числі промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, страхування, зв'язок, торгівлю, громадське харчування, житлово-комунальне господарство, сферу побутових послуг, культуру, мистецтво, спорт тощо, а й стимулює їхній розвиток. Від функціонування туристичної галузі безпосередньо залежить діяльність понад 40 галузей економіки і близько 10% населення світу.

Розвиток туристичної індустрії для України є вкрай важливою економічною необхідністю, зважаючи на те, що, за даними Світової ради з подорожей та туризму (WTTC), у 2017 р. прямиї, непрямий та опосередкований внесок туризму у світову економіку становив близько 10,4% ВВП, або 8,3 трлн дол. Окрім того, кожна десята вакансія у світі пов'язана з туризмом, а загалом у галузі – близько 313 млн робочих місць. Проте за результатами 2017 р. частка туристичної галузі України становила 1,5% ВВП,

що свідчить про її слабкий розвиток, а також відсутність конкурентних позицій на світовому ринку послуг. Україна у 2017 р. посіла 88-е місце за привабливістю для туристів за версією експертів Всесвітнього економічного форуму: 98-е місце – щодо екології, 79-е місце – авіаційної інфраструктури, 81-е місце – портової інфраструктури, 71-е місце – туристичного сервісу; 124-е місце – інвестиційної привабливості у туристичний бізнес [7].

Програмами розвитку туризму в Україні визначено такі напрями його подальшого функціонування:

- удосконалення нормативно-правової бази туристичної діяльності;
- оптимізація податкового законодавства;
- зміцнення матеріальної бази туризму;
- розширення міжнародної співпраці в туристичній галузі;
- підвищення якості та розширення асортименту туристичних послуг;
- поліпшення транспортного обслуговування;
- підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів та об'єктів культурної спадщини;
- поліпшення інформаційного та рекламного забезпечення;
- впровадження ефективної інноваційної діяльності та створення наукової бази туризму;
- створення сприятливого інвестиційного клімату в туристичній галузі;
- розвиток туристичної інфраструктури на національному та регіональному рівнях з урахуванням специфіки розвитку територій;
- поліпшення кадрового забезпечення.

Проте глобалізація соціально-економічних процесів, з одного боку, супроводжується формуванням нових умов і джерел розвитку туристичної індустрії, а з іншого – несе в собі виклики та загрози: технологічні, економічні, соціальні, цивілізаційні. Подолати численні виклики та загрози для галузі туризму неможливо без запровадження науково обґрунтованих заходів безпеки та здійснення цілеспрямованої політики захисту національних інтересів.

Таке положення загострює проблеми розвитку туристичної галузі України, а невизначеність напрямів розвитку держави, відсутність чітких стратегічних планів розбудови економіки створюють сприятливе підґрунтя для формування викликів та загроз даній сфері національної економіки, які сформовано в табл. 1.

Туристична індустрія є динамічною та економічно чутливою галуззю, проте саме це формує найбільші загрози та виклики, адже за незначної зміни, наприклад, політичної чи економічної ситуації чи виникнення природних катаклізмів національна економіка швидко втрачає туристичний потік, проте інші країни світу відчують його зростання.

Окремо варто виділити фактор рівня капіталізації сфери туризму, який є досить суттєвим і продовжує зростати. Глобалізаційні механізми розвитку ставлять значні вимоги до туристичних компаній під час виходу на міжнародний ринок, що посилює конкурентну боротьбу за туриста.

Як наслідок, обсяги капіталізації окремих туристичних мереж перевищують національні та галузеві можливості, а тому класична ієрархія рівнів капіталізації у системі світового конкурентного середовища втрачає економічний сенс, зважаючи на те, що рівень капіталізації туристичної індустрії певних країн, самої галузі й окремих підприємств має мультиколінійний зв'язок з обсягами залучених туристичних потоків.

Таблиця 1

Виклики та загрози туристичній індустрії України у сучасних умовах

Виклики	Загрози
<p>Забезпечення постійного підвищення якості послуг із розміщення туристів, що надаються, шляхом розвитку інфраструктури та рекреаційних засобів як для місцевих громадян, так і для гостей.</p> <p>Підвищення рівня життя населення країн шляхом отримання економічної вигоди від туризму.</p> <p>Забезпечення відповідних орієнтирів для окремих видів розвитку в рамках міських формувань та адекватні пропозиції для розвитку внутрішніх міських територій.</p> <p>Розроблення програм розвитку туризму, які посилюють використання культурних, соціальних та економічних особливостей курортних регіонів.</p> <p>Розроблення щорічної туристичної політики.</p> <p>Постійний моніторинг та оптимізація задоволення туристів від отриманих туристичних послуг.</p> <p>Вигідне географічне положення держави.</p> <p>Висококваліфікована робоча сила.</p> <p>Сприятливі кліматичні умови.</p> <p>Посилення конкурентоспроможності туристичних послуг.</p> <p>Зниження зовнішньої інвестиційної привабливості.</p> <p>Зростання недобросовісної конкуренції.</p>	<p>Відсутність цілісної системи регіонального регулювання туристичної індустрії.</p> <p>Повільний розвиток матеріальної бази підприємств туристичної індустрії через низькі темпи зростання обсягів інвестицій;</p> <p>Невідповідність міжнародним стандартам більшості туристичних установ.</p> <p>Низький рівень висококваліфікованих фахівців та невідповідність міжнародним стандартам надання послуг.</p> <p>Недостатній рівень методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки підприємств, що надають туристичні послуги з боку державної системи.</p> <p>Відсутність комплексного підходу до залучення клієнта із засобів реклами національного туристичного продукту як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку.</p> <p>Високий рівень оподаткування підприємств туристичної індустрії.</p> <p>Незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних доріг та міжнародних транспортних коридорів.</p> <p>Глобалізація економіки та відсутність економіко-політичного впливу на світові економічні процеси.</p> <p>Наростання рівня корупції у країні.</p> <p>Деформація рівня соціально-економічного розвитку регіонів.</p> <p>Військові дії на території країни.</p>

Джерело: сформовано авторами на основі [1; 6; 7]

Туристична індустрія формується комплексом підприємств, які забезпечують чи сприяють задоволенню рекреаційних потреб людини під час її переміщення незалежно від його мети, крім того, що пов'язане з оплачуваною у відвідуваній країні роботою. Отже, матеріально-технічну базу цієї складної структури утворюють підприємства розміщення, транспортні та сфера обслуговування туристів. До підприємств розміщення належать готелі, а також спеціалізовані засоби розміщення: кемпінги, будинки відпочинку, санаторії, пансіонати, профілакторії тощо. У транспортній сфері виділяють, насамперед, транспорт власне для туристів (круїзні судна, спеціальні катери та яхти для прогулянок), а також транспорт, який обслуговує саму індустрію туризму, тобто туристів і місцеве населення. Із цих позицій Україна має величезний туристичний потенціал як держава, яка повною мірою забезпечена усіма видами ресурсів для розвитку національного курортного і туристичного продукту та виходу на міжнародний ринок. Проте до цього часу розвиток туристичної галузі України стримують тенденції, які формуються під впливом вищезазначених викликів та загроз, незважаючи на те, що держава намагається створити конкурентоспроможний туристичний продукт через виконання таких завдань: реалізацію спільних проектів щодо вдосконалення туристичної індустрії окремих регіонів за участю міжнародних організацій; створення природно-господарських міжнародних комплексів рекреаційного типу; організацію спільних лікувально-оздоровчих та туристичних підприємств.

Але всі ці передумови формують декілька суттєвих перешкод у перспективних напрямках розвитку туристичної індустрії в Україні.

Перша полягає у тому, що однією з найважливіших функцій туризму є оздоровча, або рекреаційна. У спеціальній літературі цю функцію визначають ще як відтворувальну, репродуктивну, тобто таку, що сприяє зміцненню здоров'я людини, відновленню її працездатності і, як наслідок, підвищенню продуктивності суспільної праці. Безпосередньо з погляду туриста як споживача туристичного продукту саме оздоровча функція туризму є пріоритетною. Причому оздоровчий ефект поділяється на лікувальний (відомий ще з давніх часів) і профілактичний (харак-

терний для більшості сучасних видів відпочинку й туризму). Це дає змогу визначити туристичну індустрію як єдине і важливе джерело відновлення наявного трудового потенціалу України, який стрімко скорочується. Саме туристична індустрія дає змогу не лише зберегти та відтворити найбільш цінний у сучасних умовах людський ресурс національної економіки, а й забезпечити умови для його більш ефективного використання, отримати додаткові конкурентні переваги в процесі його використання в глобалізованій світовій економіці.

Друга проблема полягає у тому, що варто говорити про існування значного взаємозв'язку між тенденціями розвитку туристичної індустрії, загальним економічним розвитком світової та національної економіки й особистими доходами громадян. Попит на туристичні продукти є дуже еластичним та залежним від тенденцій у світовій та національній економіках. Якщо доходи національних економік та окремих громадян будуть зростати, це буде призводити до одночасного росту туристичної діяльності та зростання кількості туристичних послуг. Проте низький рівень життя більшості українців не сприяє розвитку туристичної індустрії, що не дає змоги використовувати її потенціал у відновленні людського капіталу повною мірою. Крім того, громадяни України, які мають кошти на відпочинок, здебільшого надають перевагу відпочинку за кордоном, інвестуючи, таким чином, значні кошти в розвиток туристичної індустрії інших країн світу. Відсутність суттєвих інвестицій із боку держави, а також громадян не сприяє розвитку туристичної інфраструктури в Україні, що знову ж таки змушує більшість туристів шукати відпочинку в інших країнах світу.

Із цих позицій виникає складна ситуація, яка полягає у тому, що в країнах, що розвиваються, де ще не завершилося пристосування національного господарства до закономірностей функціонування світової економіки, виникає невідповідність цілей національної економіки перспективам розвитку туристичної індустрії, можливостям та бажанням громадян щодо отримання туристичних послуг. Громадяни, маючи обмежені фінансові можливості, прагнуть отримати туристичні послуги за конкурентоспроможною ціною, віддаючи перевагу подорожам до інших країн світу (рис. 1).

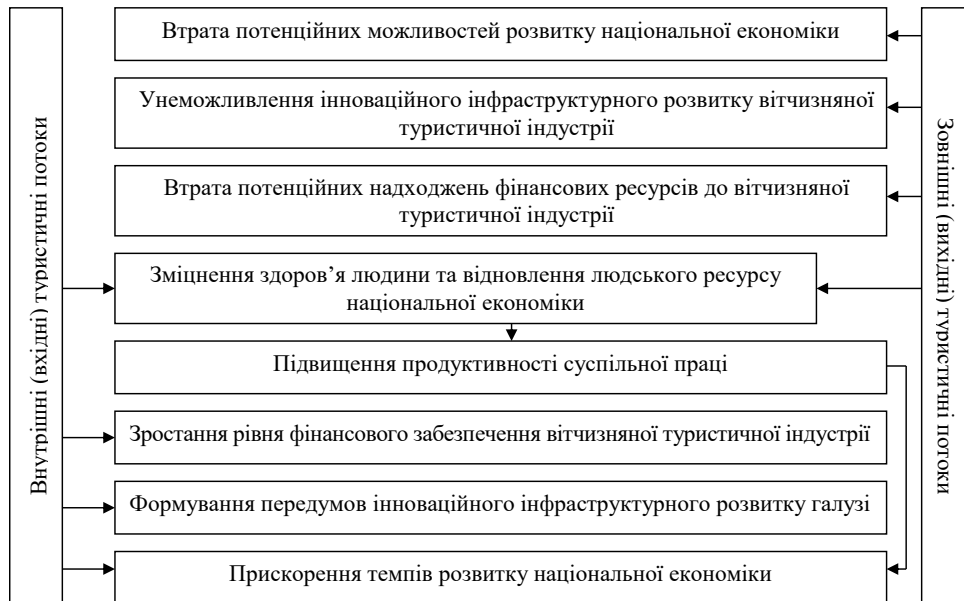

Рис. 1. Вплив туристичних потоків на відновлення людського ресурсу, стан туристичної галузі та розвиток національної економіки

Джерело: розроблено авторами

Проте національна туристична індустрія на сучасному етапі, маючи слаборозвинену інфраструктуру, здебільшого не в змозі забезпечити конкурентну пропозицію туристичних послуг, що позбавляє її як споживачів, так і інвестицій. Та найголовніше, що важливу функцію відновлення людського капіталу національна економіка імпортує з інших країн світу, створюючи для них сприятливе інвестиційне середовище та позбавляючи джерел фінансування як туристичну індустрію країни, так і саму державу.

Висновки. Сьогодні туризм вважається одним із найбільш перспективних напрямів соціально-економічного розвитку національної економіки. Україна володіє значним потенціалом щодо розвитку туристичної індустрії, але значна кількість викликів та загроз гальмують розвиток туризму та туристичної індустрії в країні. Ситуація, що склалася, вимагає переосмислення ролі туристичної індустрії у національній економіці, яка полягає не лише в отриманні доходів та збільшенні валового внутрішнього продукту, а й у створенні унікальних умов для відновлення людського потенціалу, який сьогодні визнаний найбільш цінним ресурсом розвитку будь-якої економіки. Саме тому стає очевидним, що майбутнє туристичної індустрії нашої держави має будуватися на основі оновлених, інноваційних принципів управління економікою, які б ураховували національні інтереси держави, цілі розвитку туризму та бажання й можливості громадян щодо отримання туристичних послуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алексеева Т.І., Соколовська А.С. Вплив глобальних факторів на розвиток туризму в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 44–47.
2. Балабанов І.Т., Балабанов А.І. Економіка туризму. Москва : Финансы и статистика, 2003. 176 с.
3. Вишневська О.О. Феномен туризму у сучасному соціокультурному просторі : монографія. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. 296 с.

4. География мирового хозяйства : учебное пособие / А.П. Голиков и др. ; под ред. А.П. Голикова. Киев : Центр учебной литературы, 2008. 212 с.
5. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / О.Г. Білорус та ін. ; кер. авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. Київ : КНЕУ, 2001. 733 с.
6. Гончаренко Н.І., Склярєнко Я. Теоретико-методологічні основи дослідження туристичної політики Європейського Союзу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2017. Вип. 6. С. 161–166.
7. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2019).
8. Забаштанський М.М. Концесійні відносини: фінансові детермінанти розвитку в Україні : монографія. Київ : Кондор-видавництво, 2016. 382 с.
9. Любицева О.О. Рынок туристических услуг (геопросторовые аспекты). Киев : Альтерпрес, 2002. 436 с.
10. Роговий А.В. Економічна безпека: детермінанти забезпечення в умовах циклічності економіки : монографія. Київ : Кондор-видавництво, 2017. 374 с.

REFERENCES:

1. Aleksieieva T.I., Sokolovska A.S. (2016). Vplyv hlobalnykh faktoriv na rozvytok turizmu v Ukraini [Impact of global factors on tourism development in Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 11, 44–47. [in Ukrainian]
2. Balabanov I.T., Balabanov A.I. (2003). *Ekonomika turizma* [Tourism economics]. Moskva : Finansi i statistika. [in Russian]
3. Vyshnevskya O.O. (2009). Fenomen turizmu u sushchasnomu sotsiokulturnomu prostori : monohrafiia [The phenomenon of tourism in contemporary socio-cultural space : a monograph]. Kharkiv : KhNU im. V.N. Karazina. [in Ukrainian]
4. Golikov A.P. (2008). *Geografiya mirovogo hozyaystva : uchebnoe posobie* [The geography of the world economy : a training manual]. Kiev : Tsentru uchebnoy literatury. [in Russian]
5. Bilorus O.H. (2001). *Hlobalizatsiia i bezpeka rozvytku : monohrafiia* [Globalization and security of development : monograph]. Kyiv : KNEU. [in Ukrainian]
6. Honcharenko N.I., Skliarenko Ya. (2017). *Teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia turystychnoy polityky Yevropeiskoho Soiuzu* [Theoretical and methodological foundations of the European Union tourism policy study]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm»*, 6, 161–166. [in Ukrainian]

7. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy [State Statistics Committee of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 20 August 2019). [in Ukrainian]
8. Zabashtanskyi M.M. (2016). Kontsesiini vidnosyn: finansovi determinanty rozvytku v Ukraini : monohrafiia [Concessionary relations: financial determinants of development in Ukraine : monograph]. Kyiv : Kondor-vydavnytstvo. [in Ukrainian]
9. Lyubitseva O.O. (2002). Rynok turisticheskikh uslug (geoprostorovyie aspektyi) [The market of tourist services (geoprostor aspects)]. Kiev : Alterpres. [in Russian]
10. Rohovy A.V. (2017). Ekonomichna bezpeka: determinanty zabezpechennia v umovakh tsyklichnosti ekonomiky : monohrafiia [Economic security: determinants of assurance in a cyclical economy: monograph]. Kyiv : Kondor-vydavnytstvo. [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 20.08.2019.
The article was received 20 August 2019.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-4

УДК 330.341.1

Кравченко С.І.
*кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри «Економіка підприємства»
Донецького національного технічного університету,
віце-президент
Інституту розвитку міжнародної співпраці (Польща)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8391-0445>
E-mail: sergey.iv.kravchenko@gmail.com*

ОБҐРУНТУВАННЯ ЦІЛЮВИХ ОРІЄНТИРІВ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Статтю присвячено дослідженню національних інноваційних систем (НІС), розвиток яких є специфічним та зумовлений коеволюцією і кумуляцією безлічі неоднорідних факторів із неочевидними каузальними зв'язками та невизначеною силою впливу на кінцевий результат. Запропоновано методологічний підхід до ідентифікації існуючих базових типів наднаціональних інноваційних систем, а також обґрунтування цільових орієнтирів розвитку НІС. Установлено, що пріоритетними імперативами розвитку НІС України в середньостроковому періоді є: підвищення якості інституційного середовища, посилення інтеграційних зв'язків науково-освітнього комплексу з промисловістю, підвищення якості людського капіталу, розвиток інфраструктури та формування сприятливого інвестиційного клімату.

Ключові слова: інноваційна система, кластерний аналіз, моделювання, регулятори розвитку, імператив.

Кравченко С.И. ОБОСНОВАНИЕ ЦЕЛЕВЫХ ОРИЕНТИРОВ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Статья посвящена исследованию национальных инновационных систем (НИС), развитие которых является специфическим и обусловлено коэволюцией и кумуляцией множества неоднородных факторов с неочевидными каузальными связями и неопределенной силой влияния на конечный результат. Предложен методологический подход к идентификации существующих базовых типов наднациональных инновационных систем, а также обоснованию целевых ориентиров развития НИС. Установлено, что приоритетными императивами развития НИС Украины в среднесрочной перспективе являются: повышение качества институциональной среды, усиление интеграционных связей научно-образовательного комплекса с промышленностью, повышение качества человеческого капитала, развитие инфраструктуры и формирование благоприятного инвестиционного климата.

Ключевые слова: инновационная система, кластерный анализ, моделирование, регуляторы развития, императив.

Kravchenko Sergey. JUSTIFICATION OF DEVELOPMENT TARGETS FOR THE NATIONAL INNOVATION SYSTEMS

Each national innovation system (NSI) evolves within a certain basic system, which goes beyond administrative boundaries, and with it, what needs to be taken into account when developing strategies. At the same time, political opportunities to effectively influence such systems are limited, which requires justifying priorities on the Pareto principle and maximizing the effect while minimizing costs. NSI are complex implicitly designed institutions that are built on the co-evolutionary interaction of the scientific sphere, established technologies and innovations, economic relations at the global and local levels, as well as the dominant institutional rules of behavior of entrepreneurs and consumers in society. Consequently, their development in time and space is specific and is due to the coevolution and accumulation of many factors that are heterogeneous, with non-obvious causal connections and with an uncertain force of influence on the final result. Methodology for reliable identification and characteristics of the existing basic types of supranational innovation systems, as well as substantiation of regulators (targets), which the government can effectively influence through policy measures, maximizing the quality development of the system as a whole are proposed. Identification of the basic types of innovation systems and the distribution of NSI between them are built on the methods of cluster analysis, genetic algorithms and neural network training, that is, the methodology of artificial intelligence. The search for targets for the development of national innovation systems is based on the methods of genetic truncation, ranking and Pareto-selection. The priority imperatives of the development of the national innovation system of Ukraine in the medium term are the following: improving the quality of the institutional environment, the development of scientific and educational complex and strengthening its integration with industry, improving the quality of human capital, infrastructure development, the formation of a favorable investment climate.

Keywords: innovation system, cluster analysis, modeling, development regulators, imperative.

Постановка проблеми. Запорукою світового лідерства та високої конкурентоспроможності країни, безумовно, є розвинена НІС. При цьому такі повно-

функціональні системи вимагають великої кількості ресурсів і довгого періоду часу для формування та розкриття власного потенціалу. НІС цього типу

можуть створити лише окремі крупні економіки та групи країн (наприклад, США, ЄС, Китай) із достатніми можливостями для просування своєї політики у світі, технологічної експансії та захисту своїх інтересів. Проте для успішного входження у вищі ланки ланцюгів створення доданої вартості достатньо бути частиною великої транснаціональної (наднаціональної) інноваційної системи, в межах якої формується унікальна «екосистема», що забезпечує «розумну» спеціалізацію та кооперацію НІС окремих країн.

Для розуміння транснаціональних або наднаціональних інноваційних екосистем важливим є той факт, що в сучасному глобалізованому та інтегрованому світі багато найважливіших технологій виходять за межі окремих країн. Отже, регулювання розвитку національних економік ізольовано є концептуально неповним та обмеженим, що не дає повної картини їх ефективності, передумов і потенціалу для розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження НІС є поширеним та популярним напрямом останніх десятиріч. Засновники концепції НІС (К. Фрімен, Б. Лундвалл, С. Меткалф [4; 8; 10] та ін.) у цілому дотримуються думки, що, незважаючи на низку універсальних рис, кожна НІС є унікальною та неповторною¹, інші (О. Харченко (2015 р.) та А. Ніколаєнко (2016 р.) [19; 16], М. Годинхо, С. Мендоса, Т. Перейра (2005 р.) [5], М. Бальзат, А. Пика (2006 р.) [2]) намагаються виявити загальні закономірності та спільні зв'язки і на цій основі визначити певні кластери наднаціональних інноваційних систем, що виходять за межі адміністративних кордонів та можуть бути ідентифіковані². При цьому справедливо наголошується, що НІС економічно і технологічно розвинених країн значно відрізняються від їхніх аналогів у країнах, що розвиваються, як і НІС у країнах з ефективними інклюзивними інститутами працюють за іншими принципами та з іншою ефективністю, ніж НІС у країнах, де домінують екстрактивні інститути та інституційні пастки [17, 26 с.].

Мета дослідження. Ураховуючи, що кожна НІС еволюціонує в рамках певної базової наднаціональної системи та разом із нею, метою статті є розроблення методології достовірної ідентифікації та характеристики існуючих базових типів наднаціональних інноваційних систем, а також обґрунтування складу цільових орієнтирів (регуляторів) розвитку окремих НІС, на які необхідно впливати в першу чергу для максимального поліпшення ситуації.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Загальний алгоритм ідентифікації базових типів ННІС (А), розподілу національних інноваційних систем між класифікаційними групами (В), а також оптимізації вибірки регуляторів без втрати її репрезентативності (С) можна звести до такого.

(А) Вихідна вибірка містить 136 країн, стан інноваційної системи кожної країни визначають 148 кількісних і якісних показників, поділених між чотирма класифікаційними ознаками: науково-освітній (НО),

виробничо-економічний (ЕК), державно-політичний (ДК) і соціокультурний (СК) комплекси НІС. Для формування репрезентативного набору показників було використано бази даних низки загальнознайомих глобальних інтегральних індексів [17].

Ураховуючи, що комплекс показників є неоднорідним за своїм складом, проведення коректних порівнянь потребує їх стандартизації, яка була проведена за правилом: чим більше значення стандартизованого показника, тим більш ефективним є функціонування інноваційної системи країни. Вибір даного типу стандартизації зумовлений запланованою побудовою нейронної мережі ідентифікації типів НІС, яка працює з бінарним типом даних.

На наступному етапі кожному аналізованому показнику було присвоєно номер залежно від того, до якої класифікаційної ознаки (групи) він належить. Використовуючи отриманий ряд як цільову функцію, методом *генетичних алгоритмів* було відібрано країни, які є найбільш значущими для формування кластерів на основі вибраних показників. Фактично розв'язано зворотну задачу: за заданого розбиття об'єктів на групи вибрати ті показники, які мають найбільш істотний вплив на дане розбиття. У результаті вихідна матриця скоротилася до 95 країн, що характеризуються 148 показниками.

Для кластеризації оптимізованої вибірки використано *метод Уорда*, який мінімізує внутрішню групову дисперсію. Мірою відстані є квадрат евклідової відстані. Згідно з графіком зв'язків (покрокових відстаней), можна виділити від чотирьох до п'яти кластерів – типових груп ННІС. Проведені розрахунки показали, що для розбиття на чотири кластери функціонал дорівнює 255, п'ять кластерів – 235, шість кластерів – 254. Отже, оптимальним є розбиття вихідної сукупності країн на п'ять кластерів.

(В) Для подальшого розпізнавання належності певної НІС до того чи іншого кластера побудовано *нейронну мережу* – багатопаровий перцептрон з одним прихованим шаром (148-60-5). Розбивка вихідних даних становить: 70% для навчання, 15% для тестування, 15% для перевірки. Визначення навчальної вибірки відповідає 100%-му результату, тестової вибірки – 92,9%, перевіркової вибірки – 85,7%, що свідчить про достатньо високу якість мережі.

(С) Для відбору основних параметрів НІС, які можуть бути покладені в основу формування цільових орієнтирів її розвитку, методом *генетичних алгоритмів* початкову вибірку³ зі 148 показників скорочено до 86 показників. Тобто залишилися лише ті фактори, які мали найбільше значення під час розпізнавання базових типів ННІС. Подальшим критерієм відсіювання показників є *матрична відстань*⁴ між аналізованим об'єктом (НІС окремої країни) і об'єктом порівняння – орієнтиром (може виступати як НІС країни-лідера, так і центр підкластеру, що включає НІС декількох країн).

Ураховуючи, що не всі відібрані показники однаково впливають на відстань між об'єктом (НІС) і цільо-

¹ Згідно з Б. Лундваллом, розроблення загальної теорії інноваційних систем передбачає абстрагування від часу і простору і, отже, підриває корисність концепції як аналітичного інструменту, так і як інструменту політики.

² Крім декількох варіантів базової концепції НІС, акцент досліджень було поширено на інші рівні, ніж національний, у т. ч.: субнаціональний (англ. sub-national realities) – рівень Силіконової долини (А. Saxenian, 1994 [11]), секторальний (англ. sectoral), галузевий (F. Malerba, 2004 [9]) або технологічний (В. Carlsson & S. Jacobsson, 1997 [3]), регіональний (англ. regional) (В. Asheim & M. Gertler, 2004 [1]), наднаціональний (англ. supra-national) (Р. Jackson, 2014 [7]).

³ На початковому етапі дослідження розширення вибірки показників до 148 було доцільним та забезпечувало її репрезентативність, а отже, й об'єктивність ідентифікації базових типів ННІС.

⁴ Передбачається, що сукупність генетично відібраних показників різнобічно характеризує результативність функціонування кожної НІС окремо і досить об'єктивно визначає її розташування відносно інших. Таким чином, матрична відстань між об'єктами може виступати інтегральною мірою їх порівняння. При цьому чим менше величина зазначеної відстані, тим більш схожі об'єкти, які зіставляються.

вим орієнтиром, як параметр для відсіювання використано розрахунковий «ваговий коефіцієнт» (k_i):

$$k_i = \frac{(Z_i^{UA} - \bar{Z}_i^{leader})^2}{\sum_{i=1}^n (Z_i^{UA} - \bar{Z}_i^{leader})^2}, \quad (1)$$

де Z_i^{UA} – стандартизоване значення i -ого показника по Україні;

$\bar{Z}_i^{leader}$ – середнє арифметичне стандартизованих значень i -ого показника за підкласстером країн-лідерів;
 n – загальна кількість показників вибірки.

Ідея полягає у визначенні показників, які найбільш сильно відрізняються від середніх значень цільового орієнтиру, адже саме вони здатні забезпечити істотне наближення аналізованого об'єкта (НІС) до цього орієнтиру. Згодом усі 86 показників ранжуються за величиною вагових коефіцієнтів від максимальної величини до мінімальної.

Остаточне зменшення вибірки до оптимального розміру передбачає відсіювання показників із низькими значеннями вагових коефіцієнтів на основі принципу Парето. Відбирається така кількість показників із великим значенням (k_i), щоб досягти величини рівної $0,8 \times \sum k_i$.

При цьому на практиці залежно від поставлених завдань можлива реалізація двох варіантів Парето-селекції:

- у межах кожної групи показників науково-освітнього, виробничо-економічного, державно-політичного та соціокультурного комплексів;
- у межах усієї вибірки показників.

На підставі отриманої сукупності показників-факторів остаточно формуються цільові орієнтири розвитку окремої НІС у сформованих загальносвітових і кластерних умовах.

У ході апробації запропонованого методологічного підходу кластерний аналіз вибірки з 95 країн світу (відповідно до 148 показників, які характеризують НІС) дав змогу виділити п'ять кластерів. Проте САР Гонконг, Китай, Катар, Сінгапур та Об'єднані Арабські Емірати є нетиповими прикладами національних інноваційних систем. За даними МВФ (*International Monetary Fund*, 2019 р.) [6], ці країни входять до переліку найбагатших економік світу, високі показники ефективності яких досягаються за рахунок доходів рентного типу. Тому один кластер (як кластер багатих неінноваційних країн) було виключено

з таксономії базових типів наднаціональних інноваційних систем. Отже, у підсумку встановлено чотири базових типи ННІС (табл. 1).

Згідно з отриманою таксономією [14], Україна відноситься до кластера «Розвинені країни та країни, що розвиваються, зі змішаними екстрактивно-інклюдивними інститутами із сильно вираженим неформальним складником (у т. ч. пострадянського типу)», в який входять ще 17 країн. Це кластер, що включає в тому числі колишні пострадянські країни з меншим рівнем культурного капіталу (Л. Харрісон, 2014 р. [18]), з господарською етикою не-протестантського типу й усталеними неформальними інститутами (корупція, мафія та ін.). У традиційній інтерпретації від Світового банку вони співставні як з економічно розвиненими інноваційно розвинутими країнами (Італією, Португалією, Польщею тощо), так і з країнами із середнім рівнем розвитку, а також країнами з рівнем розвитку нижче середнього і слабкими інноваційними системами (Грузія, Вірменія та ін.).

За комплексним рейтингом [14] (рис. 1) Україна займає 58-е місце з можливих 95-ти. Її положення зумовлено присутністю в рейтинговій таблиці інших свідомо слабших країн. На тлі країн свого кластера Україна виглядає менш ефективно – займає передостаннє місце, випереджаючи лише Монголію.

Більше того, Україна, перебуваючи в одному кластері з такими країнами, як Чеська Республіка, Іспанія, Італія, які близькі до розвинених країн з інститутами переважно інклюдивного типу, не просто займає одне з останніх місць, а й поступається практично всім країнам, що розвиваються, зі змішаними екстрактивно-інклюдивними інститутами із сильно вираженим соціокультурним складником (переважно мусульманського і буддійсько-індуїстського типів) та навіть низці країн з інститутами переважно екстрактивного типу (таким як Мексика, В'єтнам, Аргентина).

Далі під час оптимізації переліку регуляторів у результаті генетичного усічення зі 148 показників початкової вибірки було залишено лише 86. При цьому, незважаючи на те що будь-які умови для окремого відбору показників у кожену з чотирьох взаємопов'язаних груп навмисно не ставилися, у генетично усіченій вибірці присутні показники, які характеризують усі вищевказані комплекси НІС. Так, науково-освітній комплекс характеризує 13 показників, виробничо-економічний – 23, дер-

Таблиця 1

Характеристика базових типів ННІС

Тип НІС	Назва	Загальна характеристика
A	Розвинені країни з інститутами переважно інклюдивного типу	Високоєфективний тип інноваційної системи – за показниками науково-освітнього комплексу, економічної ситуації та інституційного середовища займає перші місця, за розвитком соціокультурного середовища – другу позицію, поступаючись країнам ННІС базового типу В. Країни цього типу ННІС займають перші позиції у рейтингу «найбільш інноваційних економік світу» за результатами Bloomberg Innovation Index 2019 [12]
B	Країни, що розвиваються, зі змішаними екстрактивно-інклюдивними інститутами із сильно вираженим соціокультурним складником (переважно мусульманського і буддійсько-індуїстського типів)	Помірно ефективний тип інноваційної системи – за рівнем розвитку науково-освітнього комплексу знаходиться на третьому місці (більш несприятлива ситуація характерна лише для ННІС базового типу D), згідно з виробничо-економічною і державно-політичною класифікаційними ознаками займає другі місця і перше – за рівнем соціокультурного розвитку (ближче до рівня ННІС базового типу А)
C	Розвинені країни та країни, що розвиваються, зі змішаними екстрактивно-інклюдивними інститутами із сильно вираженим неформальним складником (у т. ч. пострадянського типу)	Менш ефективний тип інноваційної системи – переважно займає передостаннє (третє) місце за всіма класифікаційними ознаками за винятком науково-освітнього комплексу, за яким перебуває на другому місці, випереджаючи ННІС базового типу В
D	Країни, що розвиваються, з інститутами переважно екстрактивного типу	Низькоєфективний тип інноваційної системи – займає останнє (четверте) місце за всіма класифікаційними ознаками

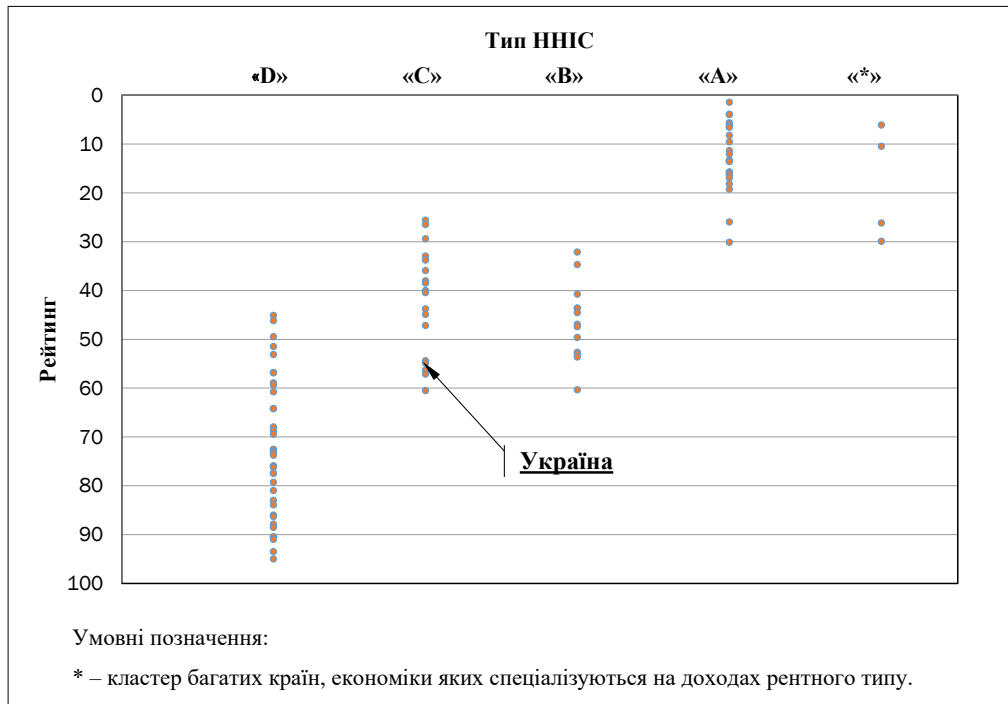

Рис. 1. Комплексний рейтинг 95-ти країн за типами ННІС

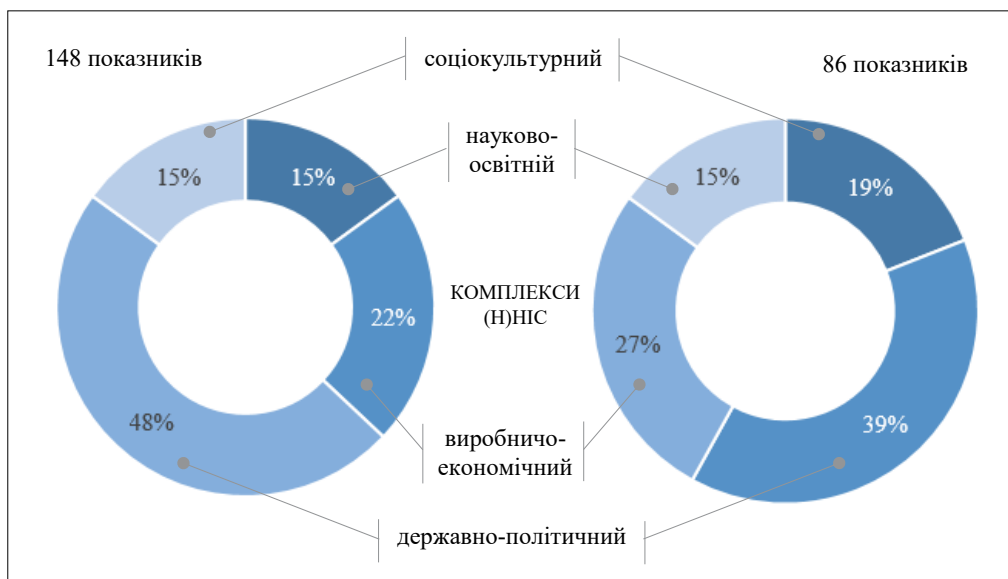

Рис. 2. Структура сукупності показників (до і після генетичного усічення вибірки)

державно-політичний – 34, а соціокультурний – 16, що відповідає⁵ співвідношенню показників у первісній вибірці (рис. 2);

Отриману в результаті первинного усічення вибірку показників можна вважати репрезентативною, проте надто громіздкою, тобто такою, що потребує подальшого скорочення. Для подальшої оптимізації вибірки використовувався цільовий орієнтир – матрична відстань між НІС України і центром підкластеру, що складається з п'яти⁶ країн-

лідерів, що входять до однакового з Україною типу ННІС (Чехія, Іспанія, Італія, Португалія, Польща).

При цьому чим менше величина зазначених матричних відстаней, тим краще результати функціонування НІС України і менше відставання від відповідного усередненого лідера.

Аналіз отриманих даних демонструє, що не всі показники мають однакову вагу (величину k_i), тобто неоднаково впливають на розташування НІС України відносно усередненого лідера свого базового типу.

⁵ Рознесення показників за групами у багатьох авторів носить умовний характер через те, що окремі з них складно однозначно віднести до однієї конкретної групи.

⁶ Орієнтування на п'ятірку країн-лідерів, а не на одну певну країну-лідера зумовлене прагненням підвищити об'єктивність дослідження за допомогою формування образу усередненого лідера в певному кластері (т. зв. цільовий орієнтир).

Це разом із нерівним розподілом кількості показників між класифікаційними групами (НО, ЕК, ДК та СК) у підсумку зумовлює різний вплив кожної групи на кінцевий результат. Так, якщо «вагу» всіх показників прийняти за 100%, то внесок показників групи⁷ за різними комплексами після усічення становить: 58% – для «державно-політичного», 24% – «виробничо-економічного», 14% – «соціокультурного» та 4% – «науково-освітнього» (рис. 3).

Отже, основний вплив (понад 80%) на просування НІС України до усередненого лідера власного кластера надає інституційне здоров'я держави та стан виробничо-економічного комплексу, а суспільство з наукою та освітою відіграють принципову роль обов'язкових сполучених компонент успіху функціонування НІС.

Остаточне зменшення вибірки до оптимального розміру після Парето-селекції здійснено в межах усієї вибірки показників, а не окремих груп. Так, у випадку, що розглядається, – «НІС України у власному кластері країни» із 86 показників оптимальний пул основних регуляторів, на які може ефективно впливати уряд, становить 25 показників (табл. 2).

Отриману сукупність показників-регуляторів рекомендовано використовувати для формування цільових установок у розвитку НІС України з урахуванням її належності до базового типу ННІС «С» та орієнтації на лідера у цьому кластері.

У цілому, відповідно до стану основних комплексів НІС України, можна відзначити:

(а) за всіма без винятку показниками Україна відстає від образу усередненого лідера у своєму кластері (базовому типі ННІС);

(б) найбільш вагомими показниками (за групами), які «відповідають» за істотне наближення до лідера, є «Якість доріг», «Тягар митних процедур» та «Бізнес-вплив туберкульозу», при цьому їх величина не на користь України;

(в) велика частина цільових показників відноситься до групи державно-політичного комплексу, що характеризує низький рівень ефективності вітчизняних соціально-економічних інститутів;

(г) у процесі Парето-селекції відсіялися всі показники групи науково-освітнього комплексу, що може свідчити про меншу пріоритетність змін у цьому напрямі для досягнення рівня розвитку усередненого лідера саме цього типу ННІС. Проте це не свідчить про низьку роль науки й освіти, скоріше ситуація складається так, що у своєму кластері позиції України у цій сфері несуттєво поступаються лідерському.

Висновки. Узагальнюючи отримані результати, можна відзначити, що специфічна та складна природа НІС як неявно оформленого інституту, що побудовано на коеволюційній взаємодії наукової сфери, ustalених технологій та інновацій, економічних відносин на глобальному та локальному рівнях, а також домінуючих у суспільстві інституціональних правил поведінки та взаємодії підприємців та споживачів, зумовлює чималу кількість неоднорідних впливових факторів із невизначеними властивостями, з неочевидними каузальними зв'язками та з невизначеною силою впливу на кінцевий результат.

Політичні можливості ефективно впливати на такі складні системи є обмеженими, що зумовлює необхідність обґрунтування пріоритетів – цільових орієнтирів розвитку НІС задля максимізації ефекту при мінімізації витрат. Саме на це спрямований запропонований у статті науково-методичний підхід, який спирається на методологію штучного інтелекту та такі гіпотези:

(а) доцільність оцінювання розвитку національних систем у рамках наднаціональних або транснаціональних – базових або материнських – утворень, що виходять за рамки адміністративних меж окремих країн;

(б) необхідність урахування коеволюційного взаємозв'язку основних елементів чотирьохланкової спіралі – науки, виробництва, влади і суспільства;

(в) необхідність раціоналізувати та оптимізувати зусилля.

Отже, за допомогою запропонованого науково-методологічного підходу ідентифіковано чотири базових типи ННІС, які мають стійкі характерні особливості та зумовлюють параметри поведінки й можливості НІС, які увійшли до їх складу.

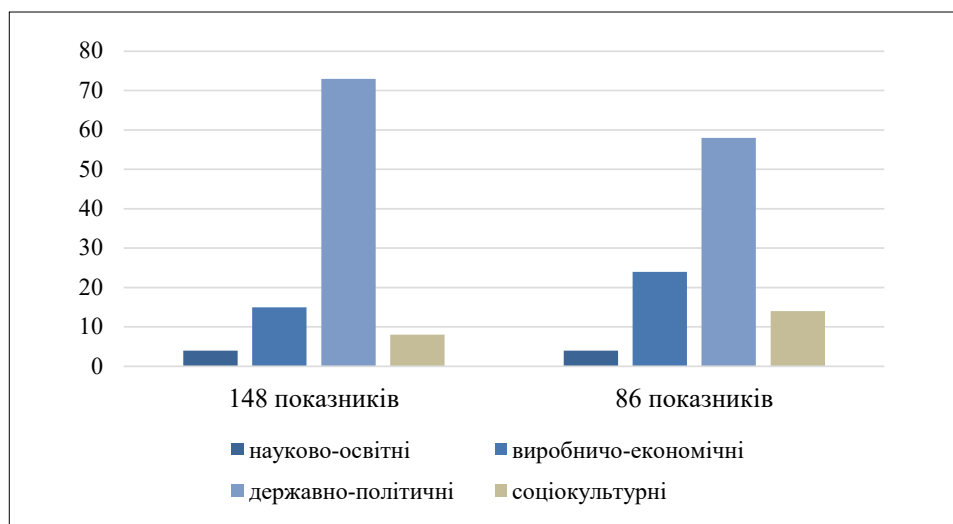

Рис. 3. Внесок показників різних груп у наближення НІС України до кластерного орієнтиру (до і після усічення вибірки), %

⁷ Сума вагових коефіцієнтів показників по групі, поділена на суму вагових коефіцієнтів усіх показників.

⁸ Від розвинених країн до тих, що розвиваються, та емерджентних.

Таблиця 2

**Підсумкова вибірка показників – цільових орієнтирів для НІС України
(курс на лідерів свого кластера – Чехію, Іспанію, Італію, Португалію, Польщу)**

№ пп	Тип групи	Показник	Од. виміру	Ваговий коеф-т	Україна	Центр «власних лідерів»
1	2	Якість доріг	бали «1-7»	5,7075	2,44	4,82
2		Якість електропостачання		1,5180	4,49	6,08
3		Витрати на охорону здоров'я	% від ВВП	1,1605	3,60	6,06
4		Якість загальної інфраструктури	бали «1-7»	1,1438	3,62	4,87
5		Вироблення відновлюваної електроенергії	% від загал. виробки	1,0680	6,35	29,89
6		Міжнародний туризм, кількість прильотів	прибул. млн. осіб	0,8194	12,82	30,16
7	3	Тягар митних процедур	бали «1-7»	3,4793	2,97	4,73
8		Нерегулярні платежі і хабарі		2,1614	3,16	4,73
9		Фіксовані широкопasmові підписки	од. / 100 осіб.	2,0972	11,03	25,75
10		Мобільні широкопasmові підписки	од. / 100 осіб.	2,0709	22,57	73,99
11		Ефективність антимонопольної політики	бали «1-7»	1,9698	2,82	4,00
12		Поширеність торгових бар'єрів		1,9676	3,76	4,95
13		Характер конкурентної переваги		1,9675	2,75	4,22
14		Прямі іноземні інвестиції та трансфер технологій		1,9619	3,55	4,81
15		Кількість місць, що охоплюються сертифікатами ISO 9001	од.	1,4412	987,67	51427,53
16		Надійність поліцейських служб	бали «1-7»	1,4249	3,70	5,05
17		Здатність країни зберігати талант		1,2553	2,19	3,30
18		Організована злочинність		1,1431	3,92	5,20
19		Контроль міжнародного поширення		1,0259	3,26	4,08
20		Кількість місць, що охоплюються сертифікатами ISO 14001	од.	1,0080	220,67	11861,40
21	Особи, які користуються Інтернетом	% насел.	0,9262	49,20	69,90	
22	4	Бізнес-вплив туберкульозу	бали «1-7»	1,7449	4,88	6,46
23		Очікувана тривалість життя при народженні, всього	роки	1,6178	71,18	80,77
24		Домінуюча релігія	ваг. коеф.	1,5729	7,00	5,00
25		Рівень самогубств серед чоловіків	випад./ 100000 осіб	1,4561	30,30	16,28

Кольорові та цифрові позначення:

- 1 – група показників «науково-освітнього комплексу»;
- 2 – група показників виробничо-економічного комплексу»;
- 3 – група показників «державно-політичного комплексу»;
- 4 – група показників «соціокультурного комплексу».

Контури кожного типу ННІС, безумовно, реальні, але надзвичайно широкі й гнучкі та допускають перетин з іншими, що зумовлює безліч варіантів розвитку подій для кожної національної інноваційної системи. У зв'язку із цим вектори руху НІС окремої країни, з одного боку, різноманітні, з іншого – можуть істотно обмежуватися специфікою конкретного типу ННІС, до якого вона належить, що потрібно враховувати під час розроблення окремих національних стратегій, заснованих на активізації інноваційної діяльності.

Характерними особливостями, що відрізняють авторський підхід від існуючих, є поєднання методів генетичних алгоритмів та кластерного аналізу для отримання широкої вибірки національних інноваційних систем, варіативної за рівнем економічного розвитку⁸, географічним розташуванням і домінуючими інститутами. Обмеженнями методу є необхідність залучення «великих даних» для проведення аналізу, а також розмиті межі між різними типами ННІС, що непостійні у довгостроковому часі. Подальша ідентифікація та розподіл конкретних національних інноваційних систем між визначеними базовими типами

виконуються на основі нейромережевого моделювання. Отримана мережева модель здатна накопичувати експериментальні знання, навчатися на них і з високою якістю виконувати віднесення нових об'єктів аналізу до утворених кластерів.

Завдання оптимізації вибірки регуляторів спрямоване на встановлення прийнятних та досяжних цільових орієнтирів для розроблення напрямів перспективного розвитку НІС. Оптимальний пул регуляторів відповідає специфічним особливостям функціонування науково-освітніх, виробничо-економічних, державно-політичних і соціокультурних складників інноваційної системи. Певною особливістю запропонованого методу є варіативність кінцевого набору пріоритетних регуляторів залежно від вибраної стратегії розвитку: орієнтування на усередненого лідера у своєму базовому типі ННІС або іншого.

Практична перспективність отриманого інструментарію полягає у можливості проведення варіативних аналітико-прогнозних досліджень у частині обґрунтування оптимальних напрямів подальшого розвитку НІС України в розрізі загальносвітових і кластерних тенденцій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Regional systems of innovation / B. Asheim et al. The Oxford Handbook of Innovation. 2004. Oxford : Oxford University Press.
2. Balzat M., Pyka A. Mapping national innovation systems in the OECD area. *International Journal of Technology and Globalisation*. 2006. Vol. 2. № 1–2. P. 158–176.
3. Carlsson B., Jacobsson S. In search of a useful technology policy – general lessons and key issues for policy makers. *Technological Systems and Industrial Dynamics*. Boston : Kluwer Academic Publishers, 1997.
4. Freeman C. Technological Infrastructure and International Competitiveness. 1982. URL: http://redesist.ie.ufrj.br/globelics/pdfs/GLOBELICS_0079_Freeman.pdf (дата звернення: 17.09.2019).
5. Godinho M., Mendonça S., Pereira T. Towards a taxonomy of innovation systems. 2005. *Working Papers Department of Economics* 2005/13, ISEG – Lisbon School of Economics and Management, Department of Economics, Universidade de Lisboa.
6. IMF country information. *International Monetary Fund*. 2019. URL: <https://www.imf.org/en/countries> (дата звернення: 05.01.2019).
7. Jackson P.C. Towards a Regional (Supra-national) Innovation System for CARICOM Countries. 2014. Science and Technology Unit, Government of St. Vincent and the Grenadines.
8. Lundvall B.-A. National Innovation Systems – Analytical Concept and Development Tool. *Industry and Innovation*. 2007. Vol. 14. № 1. P. 95–119.
9. Sectoral Systems: How and Why Innovation Differs Across Sectors / F. Malerba et al. *The Oxford Hand-book of Innovation*. Oxford : Oxford University Press, 2004.
10. The Diffusion of Innovations: An Interpretative Survey / S. Metcalfe et al. *Technology and Economic Theory*. London : Pinter, 1998.
11. Saxenian A. Regional advantage: Culture and competition in Silicon Valley and route 128. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1994.
12. These Are the World's Most Innovative Countries. *Bloomberg*. 2019. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-22/germany-nearly-catches-korea-as-innovation-champ-u-s-rebounds> (дата звернення: 05.01.2019).
13. Вишневський В.П., Князев С.І. Як підвищити готовність промисловості України до смарт-трансформацій. *Nauka innov*. 2018. № 14(4). С. 55–69. doi: <https://doi.org/10.15407/scin14.04.055>
14. Кравченко С.І., Занизда М.Ю. Типологізація базових наднаціональних інноваційних систем. *Економіка промисловості*. 2019. № 1(85). С. 5–29. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.01.005>
15. Красильников О.Ю. Анализ Интернет-экономики на микроуровне. *Известия Саратовского университета. Серия «Экономика. Управление. Право»*. 2007. № 7(2). С. 3–13.
16. Николаенко А.І. Механізм забезпечення розвитку національної інноваційної системи України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Київ, 2016. 24 с.
17. Фонотов А.Г., Кашинова Е.А. Национальная инновационная система России: состояние и перспективы развития. *Управление инновационными процессами*. 2015. № 11(205). С. 25–29.
18. Харрисон Л. Евреи, конфуцианцы и протестанты. Культурный капитал и конец мультикультурализма. Москва : Мысль, 2014. 288 с.
19. Харченко О.С. Організаційно-економічний механізм розвитку національної інноваційної системи : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Краматорськ, 2015. 23 с.
20. Balzat M., Pyka A. (2006). Mapping national innovation systems in the OECD area. *International Journal of Technology and Globalisation*, 2 (1-2), 158–176.
21. Carlsson B., Jacobsson S. (1997). *In search of a useful technology policy – general lessons and key issues for policy makers*. Technological Systems and Industrial Dynamics. Boston: Kluwer Academic Publishers.
22. Freeman C. (1982). *Technological Infrastructure and International Competitiveness*. URL: http://redesist.ie.ufrj.br/globelics/pdfs/GLOBELICS_0079_Freeman.pdf. (accessed 17 September 2019).
23. Godinho M., Mendonça S., Pereira T. (2005). Towards a taxonomy of innovation systems. *Working Papers Department of Economics* 2005/13, ISEG – Lisbon School of Economics and Management, Department of Economics, Universidade de Lisboa.
24. IMF country information. *International Monetary Fund*. 2019. URL: <https://www.imf.org/en/countries> (accessed 5 January 2019).
25. Jackson P.C. (2014). *Towards a Regional (Supra-national) Innovation System for CARICOM Countries*. Science and Technology Unit, Government of St. Vincent and the Grenadines.
26. Lundvall B.-A. (2007). National Innovation Systems – Analytical Concept and Development Tool. *Industry and Innovation*, 14(1), 95–119.
27. Malerba F., Fagerberg J., Mowery D. and Nelson R. (eds.) (2004). *Sectoral Systems: How and Why Innovation Differs Across Sectors*. The Oxford Hand-book of Innovation. Oxford : Oxford University Press.
28. Metcalfe S., Dosi G., Freeman C., Nelson R. (eds.) (1988). The Diffusion of Innovations: An Interpretative Survey. *Technology and Economic Theory*. London : Pinter.
29. Saxenian A. (1994). *Regional advantage: Culture and competition in Silicon Valley and route 128*. Cambridge, MA : Harvard University Press.
30. These Are the World's Most Innovative Countries *Bloomberg*. 2019. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-22/germany-nearly-catches-korea-as-innovation-champ-u-s-rebounds> (accessed 5 January 2019).
31. Vishnevsky V.P., Kniaziev S.I. (2018). Yak pidvyshchyty hotovnist promyslovosti Ukrainy do smart-transformatsii [How to increase the readiness of Ukraine's industry to smart transformations]. *Nauka innov*, 14(4), 55–69. [in Ukrainian]
32. Kravchenko S.I., Zanizdra M.Yu. (2019). Tipologizatsiya bazovyih nadnatsionalnyih innovatsionnyih sistem [Typology of basic supranational innovation systems]. *Ekonomika promyshlennosti*, 1(85). 5–29. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.01.005> [in Russian]
33. Krasil'nikov O.Yu. (2007). Analiz Internet-ekonomiki na mikroourovne [Analysis of the Internet economy at the micro level]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Economy Series. Management. Law*, 7(2), 3–13. [in Russian]
34. Nikolaenko A.I. (2016). Mekhanizm zabezpechennia rozvytku natsionalnoi innovatsiinoi systemy Ukrainy [Mechanism of ensuring the development of the national innovation system of Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian]
35. Fonotov A.G., Kashinova E.A. (2015). Natsionalnaya innovatsionnaya sistema Rossii: sostoyanie i perspektivy razvitiya [National innovation system of Russia: state and prospects of development]. *Upravlenie Innovatsionnymi Processami*, 11(205), 25–29. [in Russian]
36. Harrison L. (2014). Evrei, konfutsiantsyi i protestanty. Kulturnyyi kapital i konets multikulturalizma [Jews, Confucians and Protestants. Cultural capital and the end of multiculturalism]. Moskva : Mysl'. [in Russian]
37. Harchenko O.S. (2015). Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm rozvytku natsionalnoi innovatsiinoi systemy [Organizational and economic mechanism of development of the national innovation system]. Kramatorsk. [in Ukrainian]

REFERENCES:

1. Asheim B., Gertler M., Fagerberg J., Mowery D., Nelson R. (eds.) (2004). *Regional systems of innovation*. The Oxford Handbook of Innovation. Oxford : Oxford University Press.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2019.
The article was received 17 September 2019.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-5

УДК 366.02:339.13(477)

Лойко Д.М.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри теоретичної та прикладної економіки
Чернігівського національного технологічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2443-2719>
E-mail: Loyko_d@i.ua

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СПОЖИВЧОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Статтю присвячено дослідженню структурних зрушень у споживчому секторі економіки України в умовах розвитку циркулярної економіки. У споживчому секторі економіки утворюється 45,31% ВВП країни, тому він є вагомим. Для дослідження темпів змін у споживчому секторі вибрано домогосподарства України. Найбільш вагомою статтею витрат домогосподарств України є продукти харчування, питома вага яких становила у 2018 р. 47,7% від загальних сукупних витрат домогосподарств. Відзначено значне зростання окремих товарів тривалого користування у домогосподарствах України. Проведено порівняльний аналіз структури споживчих витрат домогосподарств України та Чехії. Проаналізовано динаміку утворення та поводження з відходами на території України за період 2010–2017 рр.

Ключові слова: Україна, споживчий сектор, циркулярна економіка, домогосподарства, структура споживання, динаміка, зміни, перспективи розвитку.

Лойко Д.Н. АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИРКУЛЯРНОЙ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена исследованию структурных изменений в потребительском секторе экономики Украины в условиях развития циркулярной экономики. В потребительском секторе экономики образуется 45,31% ВВП страны, поэтому он является весомым. Для исследования темпов изменений в потребительском секторе выбраны домохозяйства Украины. Наиболее весомой статьёй расходов домохозяйств Украины являются продукты питания, удельный вес которых составил в 2018г. 47,7% от общих совокупных расходов домохозяйств. Отмечен значительный рост отдельных товаров длительного пользования в домохозяйствах Украины. Проведен сравнительный анализ структуры потребительских расходов домохозяйств Украины и Чехии. Проанализирована динамика образования и обращения с отходами на территории Украины за период 2010–2017 гг.

Ключевые слова: Украина, потребительский сектор, циркулярная экономика, домохозяйства, структура потребления, динамика, изменения, перспективы развития.

Loiko Daria. ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE CONSUMER SECTOR OF ECONOMY OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF CIRCULAR ECONOMY

The purpose of the article is to identify the main changes and structural changes in the consumer sector of the Ukrainian economy in the conditions of development of the circular economy. In the consumer sector, 45.31% of the country's GDP is formed, so it is significant. The transition from the traditional model of economy, whose motto is "to produce, produce, consume and throw out" to a circular economy based on the 3R principle: reduce, reuse, recycle, in Ukraine is slow. The issue of rational consumption and resource efficiency is increasingly attracting the attention of both scientists and businessmen. Ukraine's households were selected to study the pace of change in the consumer sector. The most significant item of household expenditures in Ukraine is food, whose share in 2018 amounted to 47.7% of total household expenditures. Significant growth of some durable goods in Ukrainian households was noted. The second largest item in the structure of expenditures is the item "non-food products and services", which in 2018 amounted to 40.9% of the total household consumption expenditure. A comparative analysis of the structure of consumer spending of households in Ukraine and the Czech Republic is conducted. The dynamics of waste generation and management in the territory of Ukraine for the period 2010-2017 is analyzed. It is concluded that the households of Ukraine are not the most polluting factor of the environment. The share of household waste is very small, accounting for only 1.6% of total waste generated in 2017. With the development of a circular economy, a different approach to waste management in households in Ukraine needs to be implemented. It is advisable to introduce a separate collection of garbage more widely, which will make it possible to recycle waste. A comparative analysis of the cost structure of households in Ukraine and European countries provides an opportunity to adjust consumption volumes and forecast waste generation. The forecast of household waste generation will enable the development of modern environmentally friendly means of their disposal.

Keywords: Ukraine, consumer sector, circular economy, households, consumption structure, dynamics, changes, development prospects.

Постановка проблеми. Формула лінійної моделі економіки, старт якої дала Друга промислова революція, – «видобувати, виробляти, споживати і викидати» [1]. У сучасній економіці під час виробництва будь-якої продукції потрібно враховувати постійно зростаючі споживацький попит та рівень вимог до продукції, з одного боку, й обмеженість та скорочення ресурсної бази – з іншого. Це викликає потребу як змін технологій виробництва продукції, наприклад розроблення та впровадження безвідходних технологій, технологій із переробки вже накопичених відходів та ін., так і впровадження розумної поведінки споживачів. Епоха кастомізації, основою якої було

нарощування споживання, змінюється на епоху циркулярної економіки. Ідея циркулярної економіки не є новою для світової економіки, проте необхідність запровадження її у життя людства зростає з кожним роком. Це підтверджується і дослідженнями, які було проведено на вимогу Римського клубу та присвячено висвітленню переваг циркулярної економіки на сучасному етапі розвитку суспільства [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях зарубіжних та вітчизняних учених значна увага приділена питанням аналізу сучасного стану економіки України та, зокрема, аналізу розвитку окремих складників споживчого сектору.

Праці вчених С. Близнюк, М. Євтушенко, Т. Черниченко, Л. Чиркової та ін. присвячено дослідженню питань управління споживчим ринком. Питання процесів забезпечення внутрішнього ринку товарів та послуг розглядалися у працях небагатьох учених, зокрема: О.В. Грабельської, А.С. Капліної, Г.В. Козаченко, Н.Т. Малої, Л.Г. Мельник, В.С. Пономаренко, О.І. Пушкар, М.О. Кизима, Н.Ю. Мардус, О.С. Ралко, Г.Г. Савінової, І.В. Тюхи, А.В. Черних та ін. Питанням розвитку циркулярної економіки присвячено обмежену кількість праць. Ураховуючи роботи вчених, які присвячені дослідженням сучасного стану та перспективам розвитку економіки України в умовах глобалізаційних викликів, доцільно провести аналіз розвитку споживчого сектору економіки України у розрізі сучасної тенденції розвитку світової економіки як циркулярної.

Мета дослідження полягає у виявленні основних змін та структурних зрушень у споживчому секторі економіки України в умовах розвитку циркулярної економіки.

Вклад матеріалу дослідження та його основні результати. Споживчий сектор економіки України характеризується як різноманітним складом потреб, які він задовольняє, так і широким колом підприємств та організацій різних видів діяльності, які забезпечують населення всіма необхідними товарами та послугами. До споживчих потреб населення країни можна віднести як матеріальну забезпеченість продовольчими та непродовольчими товарами, так і нематеріальну забезпеченість різними видами послуг: правовими, медичними, освітніми, соціокультурними, консультативними та ін. Організації та підприємства, які забезпечують задоволення потреб населення, відносяться до різних видів діяльності: промисловості, сільського господарства, харчової, легкої, медичної, фармацевтичної, освітньої, фінансової та ін. Учені констатують зростаючі обсяги споживання товарів та послуг у всьому світі. У різних країнах темпи зростання обсягів споживання різні. Доцільно зауважити, що зростання обсягів споживання товарів та послуг вимагає й зростання обсягів використання ресурсів і зростання обсягів накопичення різних видів відходів. Питання раціонального споживання та ощадливого використання ресурсів усе більше привертає увагу як учених, так і бізнесменів. Тому сучасний перехід від традиційної до циркулярної економіки є необхідним

із погляду забезпечення комфортного існування як сучасного покоління людей, так і наступних поколінь. Необхідність переходу до циркулярної економіки підтверджена вченими. Серед 17 цілей сталого розвитку, які було затверджено Генеральною Асамблеєю ООН [3], виділено як окрему ціль «відповідальне споживання та виробництво». Реалізація цієї цілі передбачає ефективне управління спільними природними ресурсами, зокрема ощадливе використання питної води, зміню пріоритетів щодо утилізації відходів та поводження із забруднюючими навколишнє середовище речовинами.

Концепція циркулярної економіки базується на принципі 3R: reduce, reuse, recycle – скорочення споживання, повторне використання, переробка. Перевагами моделі циркулярної економіки є використання технологій замкненого циклу, оптимізація утилізації відходів, зменшення негативного впливу на довкілля, раціональне споживання. Концепція циркулярної економіки стала стратегічною концепцією для планування розвитку США, європейських країн, Японії, Південної Кореї та КНР. Україна приєднується до цієї концепції розвитку. В Україні, за даними статистики, за 2018 р. 17,51% ВВП створюється у промисловому секторі, а 45,31% – у споживчому секторі (табл. 1).

Питома вага ВВП, який створено у споживчому секторі економіки, дає змогу зробити висновок, що споживчий сектор економіки є досить вагомим під час формування ВВП країни. Треба зауважити, що питома вага ВВП, створеного у споживчому секторі економіки за період 2014–2018 рр., знизилася на 6,71%, а питома вага ВВП, створеного у промисловому секторі, зросла тільки на 1,74%. Те, що значна питома вага ВВП, створена не у промисловому секторі, для умов циркулярної економіки є позитивною тенденцією. У Китаї, наприклад, 47% ВВП створюється у промисловому секторі економіки, а за обсягами виробництва та споживання енергії він посідає перше місце у світі [5]. Проте доцільно ще проаналізувати динаміку накопичення та поводження з відходами у вітчизняній економіці.

Для дослідження темпів змін у споживчому секторі було вибрано домогосподарства України. За результатами проведеного аналізу структури витрат домогосподарств України можна простежити зміни, які відбуваються у структурі споживання, за вибраний для дослідження період (табл. 2).

Таблиця 1

Динаміка обсягу ВВП економіки України за період 2014–2018 рр., млн грн

Назва показника	Роки					Відхилення даних 2018 від 2014, %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Валовий внутрішній продукт, усього	1 586 915	1988544	2385367	2 983 882	3 558 706	Збільшилося у 2,24 рази
Промисловість, разом	273170	331833	423121	537037	623120	Збільшилося у 2,28 рази
Питома вага ВВП, створеного у промисловості у загальному обсягу ВВП, %	17,21	16,69	17,74	17,99	17,51	1,74
Обсяг ВВП, створеного у споживчому секторі економіки України, разом	770725	922426	1067573	1354496	1612337	Збільшилося у 2,09 рази
Питома вага ВВП, створеного у споживчому секторі економіки, у загальному обсягу ВВП, %	48,57	46,39	44,76	45,39	45,31	- 6,71

Примітка: офіційні дані за 2014–2018 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: складено автором за даними [4]

Таблиця 2

Динаміка структури витрат домогосподарств України за період 2010–2018 рр.

Показник	Роки									Відхилення даних 2018 від 2010, %
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство, грн	3073,3	3458,0	3592,1	3820,3	4048,9	4952,0	5720,4	5576,5	8308,6	Збільшилися у 2,70 рази
Споживчі сукупні витрати, %, у тому числі:	89,9	90,1	90,8	90,2	91,6	92,9	93,2	92,9	93,0	3,45
– продукти харчування	51,6	51,3	50,1	50,1	51,9	52,6	49,8	47,9	47,7	-7,56
– алкогольні напої, тютюнові вироби	3,4	3,4	3,5	3,5	3,4	3,1	2,9	3,1	3,4	–
– непродовольчі товари і послуги, %, у тому числі:	34,9	35,4	37,2	36,6	36,3	36,5	40,5	41,9	40,9	17,19
– житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,2	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7	16,0	17,0	15,2	65,21
– предмети домашнього вжитку	2,3	2,2	2,3	2,3	2,3	2,0	1,7	2,0	2,1	- 8,69
– одяг та взуття	6,0	5,7	6,1	5,9	6,0	5,7	5,6	5,5	5,4	- 10,0
– охорона здоров'я	3,2	3,2	3,4	3,4	3,6	3,7	4,2	3,8	4,0	25,0
– транспорт	3,7	4,0	4,3	4,3	4,3	3,7	3,6	3,7	3,7	–
– зв'язок	2,7	2,6	2,8	2,8	2,8	2,4	2,3	2,4	2,6	- 3,70
– освіта	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0	1,1	1,0	- 23,07
– відпочинок і культура	1,8	1,9	2,0	2,1	1,8	1,5	1,4	1,6	1,8	–
– ресторани та готелі	2,4	2,5	2,5	2,5	2,3	2,0	2,2	2,3	2,4	–
– різні товари і послуги	2,3	2,4	2,6	2,6	2,7	2,7	2,5	2,5	2,7	17,39
Неспоживчі сукупні витрати, %	10,1	9,9	9,2	9,8	8,4	7,1	6,8	7,1	8,0	- 20,79

Примітка: офіційні дані за 2014–2018 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: складено автором за даними [4]

Результати аналізу динаміки структури витрат домогосподарств за період 2010–2018 рр. такі. Сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство зросли за досліджуваний період у 2,7 рази. Майже всі витрати домогосподарств (за даними 2018 р. 93,0%) є споживчими витратами, які мають тенденцію до зростання. За такого високого рівня витрат на споживання домогосподарства України майже не мають накопиченого капіталу, навіть якщо вважати, що залишок витрат у 7% домогосподарства витрачають на заощадження. Аналіз структури витрат домогосподарств дає змогу зробити такі висновки: продукти харчування є найбільш вагомою статтею витрат, яка становила у 2018 р. 47,7% у загальному обсязі споживчих витрат домогосподарств; друге місце за вагомістю у структурі витрат займає стаття «непродовольчі товари і послуги», яка становила у 2018 р. 40,9% у загальному обсязі споживчих витрат домогосподарств. Треба зауважити, що під час розгорнутого аналізу цієї статті відзначено, що найбільший рівень зростання витрат відбувся за статтею «житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива», рівень якої зріс за досліджуваний період на 65,21%. На одяг та взуття домогосподарства стали витрачати на 10,0% менше, на предмети домашнього вжитку – на 8,69% менше. Аналізуючи статтю «предмети домашнього вжитку», потрібно додати аналіз наявності у домогосподарств предметів тривалого користування (табл. 3).

За проведенням аналізом динаміки наявності у домогосподарств окремих товарів тривалого користування можна зробити висновки, що кількість таких товарів значно збільшилася. Це свідчить як про зростання рівня добробуту життя населення, так і про збільшення обсягів утилізації різних побутових та електронних приладів, термін використання яких завершився. Потрібно зауважити, що за дослідженнями вчених, незважаючи на зростання обсягів товарів тривалого користування у домогосподарствах України, рівень бідності населення, зокрема працюючого населення, за період 2014–2018 рр. залишається вищим, аніж у докризовий період [6].

Доцільно порівняти структуру витрат домогосподарств України та іншої європейської країни, наприклад Чехії (табл. 4).

За результатами проведеного порівняльного аналізу структури споживання у домогосподарствах України та Чехії можна зробити такі висновки. Найбільше відхилення у структурі витрат має стаття «продукти харчування та безалкогольні напої», за якою українці витрачають на 27,8% більше своїх доходів, аніж чехи. Домогосподарства України витрачають більше на алкогольні напої і тютюн на 0,5%, на одяг та взуття – на 0,3%, на охорону здоров'я – на 1,4%, на освіту – на 0,5% більше, ніж домогосподарства Чехії. Проте домогосподарства Чехії витрачають більше на житло, електроенергію та газ на 5,6%, на побутову техніку та ремонт – на 4,0%, на транспорт – на 7,3%, на зв'язок – на 1,5%,

Таблиця 3

**Наявність у домогосподарствах окремих товарів тривалого користування
(у середньому на 100 домогосподарств, штук)**

Назва предметів тривалого користування	2010	2018	Відхилення даних 2018 від 2010, %
Телевізори	110	116	5,45
Персональні комп'ютери	25	37	48,0
Холодильники і морозилки	109	124	13,76
Мікрохвильові печі	33	54	63,64
Пральні машини	85	91	7,06
Електропилососи	75	81	8,0
Кондиціонери	5	12	Збільшилося у 2,4 рази
Автомобілі	21	25	19,05
Мобільні телефони	167	203	21,56
Ноутбуки	6	35	Збільшилося у 5,83 рази

Примітка: офіційні дані за 2018 р. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: складено автором за даними [4]

Таблиця 4

Результати порівняльного аналізу статей витрат домогосподарств України та Чехії за 2018 рр., %

Статті витрат	Домогосподарства України	Домогосподарства Чехії	Абсолютне відхилення показників Україна/Чехія, + -
Продукти харчування та безалкогольні напої	47,7	19,9	27,8
Алкогольні напої, тютюн	3,4	2,9	0,5
Одяг та взуття	5,4	5,1	0,3
Житло, вода, електроенергія, газ	15,2	20,8	- 5,6
Побутова техніка та ремонт	2,1	6,1	- 4,0
Охорона здоров'я	4,0	2,6	1,4
Транспорт	3,7	11,0	- 7,3
Зв'язок	2,6	4,1	- 1,5
Освіта	1,0	0,5	0,5
Відпочинок і культура	1,8	9,5	- 7,7
Ресторани і готелі	2,4	5,7	- 3,3
Різні товари і послуги	2,7	12,1	- 9,4

Джерело: складено автором за даними [4; 7]

Таблиця 5

Динаміка утворення та поводження з відходами на території України за період 2010–2017 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	Відносне відхилення даних 2017 від даних 2010, %
Утворено відходів, тис т	422549,9	443795,5	446716,9	445262,1	350000,4	312267,6	295870,1	366054,0	-13,37
Обсяг зібраних отриманих відходів від домогосподарств, 1000 т/рік	6367,7	4712,4	7537,9	8409,6	6314,3	6053,3	6346,5	5858,0	- 8,00
Питома вага отриманих відходів від домогосподарств у загальній кількості утворених, %	1,51	1,06	1,69	1,89	1,80	1,94	2,15	1,60	5,96
Утилізовано, тис т	145710,7	153687,4	143453,5	147177,9	109280,1	92463,7	84630,3	100056,3	- 31,33
Питома вага утилізованих відходів у загальній кількості утворених, %	34,48	34,63	31,83	32,11	31,22	29,61	28,60	27,33	-20,73

Примітка: офіційні дані за 2014–2017 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: складено автором за даними [4]

на відпочинок і культуру – на 7,7%, на ресторани і готелі – на 3,3%, на різні товари і послуги – на 9,4%, ніж українські домогосподарства. На продукти харчування та забезпечення житлом, водою та електроенергією українські домогосподарства витратили у 2018 р. 62,9% від сукупних споживчих витрат, а чеські домогосподарства – 40,7%. Таким чином, можна зробити висновок, що українські домогосподарства витрачають більше ресурсів на забезпечення базових потреб своїх сімей.

За проведеним аналізом динаміки утворення та поведінки з відходами на території України за період 2010–2017 рр. зроблено такі висновки (табл. 5). Обсяги утворених відходів на території України за досліджуваний період скоротилися на 13,37%, що з погляду циркулярної економіки можна вважати позитивною тенденцією. Проте потрібно зауважити, що зменшення обсягів почалося з 2014 р., обсяги утворених відходів у 2014 р. на 21,39 % менше, ніж обсяги утворених відходів у 2013 р.

Можна припустити, що таке значне скорочення утворення відходів у 2014 р. відбулося за рахунок відсутності даних з анексованої території Криму. Обсяг зібраних отриманих відходів від домогосподарств України зменшився за період 2010–2017 рр. на 8,00%. Питома вага відходів, отриманих від домогосподарств, дуже незначна і становила у 2017 р. тільки 1,6% від загального обсягу утворених відходів. Таким чином, можна зробити висновок, що домогосподарства України не є найбільш забруднюючим чинником навколишнього середовища. Аналіз динаміки обсягів утилізації утворених відходів показав, що обсяги утилізації знизилися за період 2010–2017 рр. на 31,33%. Це є негативною тенденцією.

Висновки. За умов розвитку циркулярної економіки потрібно впроваджувати інший підхід до поведінки з відходами у домогосподарствах України. Доцільно більш широко впроваджувати роздільний збір сміття, що стимулюватиме розвиток технологій повторної переробки відходів. Порівняльний аналіз структури витрат домогосподарств України та європейських країн як постійний моніторинг надав би можливість скорегувати обсяги споживання, спрогнозувати обсяги утворення відходів та розробити сучасні екологічно безпечні засоби їх утилізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Що таке циркулярна економіка? URL: <https://biggggidea.com/practices/1567/> (дата звернення: 26.08.2019).
2. Циркулярна економіка та переваги для суспільства. Звіт про дослідження на вимогу Римського клубу за підтримки Фонду MAVA. URL: <http://www.clubofrome.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/The-Circular-Economy-CoR-UA-2.pdf> (дата звернення: 29.08.2019).
3. Вебсайт ООН. Цілі в галузі сталого розвитку. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/> (дата звернення: 29.08.2019).
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 29.08.2019).
5. Хоменко О.В. Циркулярна економіка – основа сталого розвитку КНР. URL: <http://sinologist.com.ua/homenko-o-v-tsyrukulyarna-ekonomika-osnova-stalogo-rozvytku-knr/> (дата звернення: 30.08.2019).
6. Рамський А.Ю., Лойко В.В. Проблема бідності працюючого населення в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. № 4(52). С. 78–85.
7. Чеський статистичний уряд. Статистична інформація. URL: https://www.czso.cz/csu/czso/zivotni_uroven_spotreba_domacnosti_prace (дата звернення: 29.08.2019).

REFERENCES:

1. Scho take tsyrkuliarna ekonomika? [What is a circular economy?] URL: <https://biggggidea.com/practices/1567/> (accessed 26 August 2019). [in Ukrainian]
2. Circular Economy and Benefits for Society. Research Report at the request of the Roman Club with the support of the MAVA Foundation. URL: <http://www.clubofrome.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/The-Circular-Economy-CoR-UA-2.pdf> (accessed 29 August 2019).
3. UN website. Sustainable Development Goals. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/> (accessed 29 August 2019).
4. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Statystychna informatsiia [Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Statistical information]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 29 August 2019). [in Ukrainian]
5. Khomenko O.V. (2019). Tsyrukuliarna ekonomika – osnova staloho rozvytku KNR. [The circular economy is the basis for the sustainable development of the PRC]. URL: <http://sinologist.com.ua/homenko-o-v-tsyrukulyarna-ekonomika-osnova-stalogo-rozvytku-knr/> (accessed 30 August 2019).
6. Ramsky A.Yu., Loiko V.V. (2018). Problema bidnosti pratsiuuchoho naselennia v Ukraini [The problem of poverty of the working population in Ukraine]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 4(52), 78–85. [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 02.09.2019.
The article was received 02 September 2019.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-6

УДК 336.278

Мартиненко В.В.

кандидат економічних наук, заступник директора
Навчально-наукового інституту обліку, аналізу та аудиту
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9078-8345>
E-mail: martynenkovv@ukr.net

Замота І.О.

магістр
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9705-6814>
E-mail: zamotairina98@gmail.com

БОРГОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ОЦІНКА СТАНУ

На сучасному етапі розвитку України, який супроводжується постійним зростанням як зовнішнього, так і внутрішнього боргу, необхідність дослідження проблеми забезпечення боргової безпеки нашої держави не викликає сумнівів. У зв'язку із цим у статті проаналізовано та узагальнено підходи вітчизняних учених-економістів до трактування поняття «боргова безпека держави», яке у вузькому розумінні характеризується ефективністю використання як зовнішніх, так і внутрішніх запозичень, а також їх оптимальним співвідношенням. Проаналізовано заборгованість України за три останні роки. Оцінено стан боргової безпеки України на основі її індикаторів, а також здійснено прогноз державного та гарантованого державою боргу на наступні роки. Виявлено, що в Україні боргова безпека характеризується зростанням обсягів державного боргу разом з індикаторами.

Ключові слова: боргова безпека, державний борг, індикатори боргової безпеки, рівень державної заборгованості, модель, прогноз.

Мартыненко В.В., Замота И.А. ДОЛГОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ

На современном этапе развития при постоянном росте как внешнего, так и внутреннего долга Украины необходимость исследования проблемы обеспечения долговой безопасности нашего государства не вызывает сомнений. В связи с этим в статье проанализированы и обобщены подходы отечественных ученых-экономистов к трактовке понятия «долговая безопасность государства», которое в узком смысле характеризуется эффективностью использования как внешних, так и внутренних заимствований, а также их оптимальным соотношением. Проанализирована задолженность Украины за три последних года. Оценено состояние долговой безопасности Украины на основе ее индикаторов, а также осуществлен прогноз государственного и гарантированного государством долга на последующие годы. Выявлено, что в Украине долговая безопасность характеризуется ростом объемов государственного долга вместе с индикаторами.

Ключевые слова: долговая безопасность, государственный долг, индикаторы долговой безопасности, уровень государственной задолженности, модель, прогноз.

Martynenko Valentyna, Zamota Irina. UKRAINE'S DEBT SECURITY: THEORETICAL FUNDAMENTALS AND ASSESSMENT OF THE STATE

Nowadays, with the constant growth of both internal and external debts, the need of research the problems of ensuring the debt security of our country is undeniable. The debt problem has two sides. First of all, the state debt is the additional financing, and the second, there is a powerful impact on the national economic security, ability of country to reduce the debt and save the financial and economic sovereignty in general. During the last years, the rapid growth of country's debts can cause the problems of ability to done the payment obligations. That's why there is need to determine the impact of national debts on the economy in the aspect of the "debt security". The deterioration of the debt security is determined not only by the level of the state debt, but also by the internal and external debt, that's why the debt security must consider in the multilevel system of the financial and economic security of state. In this regard, there are the analysis and conclusions of approaches to determine the 'debt security of the state' by the domestic scientists in the article that in the narrow sense, is characterized by the efficiency of using both the internal and external loans and also its optimal ratio. The debts for the last three years have been analyzed. The debt security of Ukraine based on its indicators has been appreciate and also the prediction of the state and guaranteed state debt for the next years has been made. One of the indicators of debt security is the GDP that must be less than 60% and it is basis of the stability of state finances. Correlation-regression analysis is the powerful and flexible instrument for the studying of the correlation between the indexes. The economic and mathematical model has built for the prediction of the of the state and guaranteed state debt for three years. The debt security is characterized by increase of volume of the state debt with its indicators at the same time.

Keywords: debt security, public debt, debt security indicators, level of government debt, model, forecast.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання одним із ключових чинників, які впливають на розвиток України, є державний борг. Боргове навантаження значно загострює соціально-економічні процеси в країні, а надмірне залучення коштів і нерациональність їх використання створюють загрозові тенденції та виклики як перед борговою безпекою, так і перед фінансовою системою загалом.

Розгляд заборгованості держави як загрози фінансовій безпеці дає змогу виокремити враху-

вання цих боргів, що є елементами економічної системи. На стан боргової безпеки суттєво впливають щорічні операції у сфері державного кредиту, тобто одержання нових позик і умов їх надання, з одного боку, а з іншого – виплата процентів і величина погашення. Державний борг має властивість до накопичення і складається з боргів минулих років та новостворених, що перешкоджає ефективному управлінню борговим навантаженням на населення та призводить до послаблення економічної безпеки.

Тому дослідження проблем управління державним боргом та забезпечення боргової безпеки України є вкрай актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам зміцнення та забезпечення боргової безпеки України присвячено праці низки вітчизняних учених. Так, зокрема, теоретичним основам дослідження проблеми боргової безпеки як складової частини фінансової безпеки держави, а також визначенню основних її загроз присвячено праці О. Барановського [1], Д. Бойко, О. Коковіхіна, Н. Лисьонкова [2], Н. Євтушенко, В. Виноградня [3] та ін. О. Меренкова [4], А. Митрофанова [5], Т. Богдан [6] та ін. вивчали методичні основи оцінки як динаміки та структури державного та гарантованого державою боргу, так і комплексного аналізу показників боргової безпеки.

Мета дослідження полягає у розкритті економічного змісту поняття «боргова безпека держави», а також здійсненні оцінки її сучасного стану на основі офіційної методики.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Передумовою оцінки сучасного стану боргової безпеки України є аналіз теоретичних підходів до визначення її сутності. Відповідно до «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277, боргова безпека є елементом фінансової безпеки, яка, своєю чергою, виступає одним з основних складників економічної безпеки держави та «характеризується відповідним рівнем внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі» [8].

У вітчизняній науковій літературі спостерігається ціла низка різних визначень сутності поняття

«боргова безпека», але слід відзначити, що більшість науковців, насамперед, розглядає дану категорію як «рівень заборгованості», а потім уже формує її загрози та показники забезпечення [7].

Підходи до визначення сутності поняття «боргова безпека держави» можна розглянути в табл. 1.

Таким чином, боргова безпека держави у широкому розумінні є складовою частиною фінансової безпеки та характеризується таким рівнем державної заборгованості, який є достатнім для забезпечення національних інтересів та захисту всіх учасників боргових відносин та незалежності фінансової системи загалом від реальних та потенційних загроз, які, своєю чергою, можуть мати як внутрішній, так і зовнішній характер.

Поняття «боргова безпека держави» у вузькому розумінні характеризується ефективністю використання як зовнішніх, так і внутрішніх запозичень, а також їх оптимальним співвідношенням.

За вітчизняною практикою для оцінки боргової безпеки як складової частини фінансової безпеки України використовують офіційно затвержені «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [8]. Рекомендаціями визначено п'ять індикаторів боргової безпеки України, чотири з яких за своєю суттю є дестимуляторами, їхні порогові значення та порядок розрахунку ілюструє табл. 2.

Оцінка стану боргової безпеки України на підставі даних джерел вихідної інформації, які визначено Методичними рекомендаціями [8], за період із 2016 по 2018 р. представлена в табл. 3.

Дані, які наведено в табл. 3, ілюструють, що протягом 2016–2018 рр. боргова безпека України знаходиться в незадовільному стані, при цьому порогові значення трьох індикаторів із п'яти мають або навіть перевищують свої критичні значення. Так, на загрози тенденції та непогашену номінальну вартість боргових зобов'язань указує значення показника відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, яке значно переви-

Таблиця 1

Підходи до трактування поняття «боргова безпека держави»

Автор/джерело	Ключові категорія визначення	Цілі та завдання
О. Барановський [1, с. 710]	Рівень внутрішньої і зовнішньої державної та гарантованої державою заборгованості з урахуванням її структури в часовому і валютному вимірах, вартості її обслуговування, можливості реструктуризації та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними	Вирішення нагальних соціально-економічних потреб і поступального економічного й соціального розвитку країни, що забезпечує захист інтересів усіх учасників боргових відносин від внутрішніх і зовнішніх ризиків, викликів та загроз і не загрожує втратою суверенітету, руйнуванням вітчизняної фінансової системи, виникненням боргової кризи, оголошенням суверенного дефолту
Д. Бойко, О. Коковіхіна, Н. Лисьонкова [2, с. 135]	Рівень державної заборгованості	Здатність країни здійснювати стійке функціонування національної економіки, забезпечуючи водночас недопущення критичного накопичення боргового тягаря
Н. Кравчук [9, с. 74–75]	Певний критичний рівень державної заборгованості	Збереження стійкості фінансової системи країни до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечення певного рівня відносної незалежності держави, зберігаючи при цьому економічну можливість країни здійснювати виплати на погашення основної суми і відсотків, підтримуючи належний рівень платоспроможності та кредитного рейтингу
М. Кубай [10, с. 40–41]	Певний рівень державної заборгованості	Збереження стійкості фінансової системи країни до внутрішніх і зовнішніх загроз та забезпечення економічної незалежності держави, підтримуючи при цьому належний рівень платоспроможності та кредитного рейтингу держави
О. Новосьолова [11, с. 124]	Певний рівень державної заборгованості, співвідношення її складників, вартості обслуговування та обсягів	Уникнення виникнення дисбалансів у системі державних фінансів та забезпечення сталого економічного розвитку країни

Джерело: узагальнено авторами на основі [1; 2; 9–11]

Таблиця 2

Перелік індикаторів боргової безпеки України та їхні порогові значення

№ з/п	Індикатор	Порядок розрахунку	$X^R_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{здв}}$	$X^R_{\text{нездв}}$	$X^R_{\text{небез}}$	$X^R_{\text{кри}}$
1.	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків	обсяг державного та гарантованого боргу, млн грн / ВВП, млн грн x 100	20	30	40	50	60
2.	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків	обсяг валового зовнішнього боргу, млн дол. США x середній курс грн до дол. США / ВВП, млн грн x 100	40	45	55	60	70
3.	Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку, відсотків	-	4	5	7	9	11
4.	Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	-	200	300	500	700	1000
5.	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	обсяг офіційних резервних активів, млн дол. США / обсяг валового зовнішнього боргу, млн дол. США x 100	20	36	41	45	50

Джерело: узагальнено авторами на основі [8]

Таблиця 3

Оцінка стану боргової безпеки України за 2016–2018 рр.

Індикатор боргової безпеки	Роки			Абсолютне відхилення		
	2016 р.	2017 р.	2018 р.	у 2017 р. до 2016 р.	у 2018 р. до 2017 р.	у 2018 р. до 2016 р.
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків	81	72	61	-9	-11	-20
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків	49	44	39	-5	-5	-10
Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) на первинному ринку, відсотків	-	16	18,19	-	+2,19	-
Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	110,22	116,10	103,91	+5,88	-12,19	-6,31
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	13,68	16,13	18,15	+2,45	+2,02	+4,47

Джерело: розраховано авторами на основі [12–15]

щувало своє критичне значення у 2016 та 2017 рр., і тільки у 2018 р. тільки наблизилася до критичного значення 60%.

Значення індикатора відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП поступово знизилася протягом трьох років і в 2018 р. наблизилася до оптимального.

Облігації внутрішніх державних позик нашої держави – це цінні папери, що розміщуються на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їхньої номінальної вартості з виплатою відповідно до умов розміщення облігацій. При цьому про додаткове навантаження на державний бюджет указує індикатор середньозваженої дохідності облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку, значення якого зросло в 2018 р. і перевищує критичний рівень.

Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) характеризує облігації, що розміщуються на світовому ринку, протягом трьох років значення індикатора було оптимальним. Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу – індикатор, який із 2016 по

2018 р. підвищувався, і значення є оптимальним: у 2016 р. – 13,68%, у 2017 р. – 16,13%, у 2018 р. – 18,15%, що свідчить про можливість використання Україною своїх резервів для погашення зовнішнього боргу [16, с. 80].

Основними чинниками, що мають вагомий вплив на стан боргової безпеки, є ВВП (x_1), обсяг експорту товарів та послуг (x_2), обсяг імпорту товарів та послуг (x_3), доходи (x_4) та видатки (x_5) державного бюджету. Для побудови економетричної моделі та здійснення прогнозу в програмі MS Excel вищезазначені чинники взято за незалежні змінні, а державний і гарантований державою борг – за результативну ознаку (y). Усі показники взято за останні 10 років для забезпечення якості моделі та її відповідності досліджуваному процесу. Побудована модель має вигляд:

$$y = 158115,85 + 2,35x_1 + 1,88x_2 - 5,87x_3 + 6,18x_4 - 4,25x_5 \quad (1)$$

$$(\pm 49888,7) (\pm 2,81) (\pm 1,1) (\pm 3,44) (\pm 5,15) (\pm 7,27)$$

Таким чином, за збільшення ВВП на одиницю державний та гарантований державою борг збільшиться на 2,35 одиниці (похибка – $\pm 2,81$), за збільшення обсягу експорту на одиницю результативна ознака збільшиться на 1,88 одиниці (похибка стано-

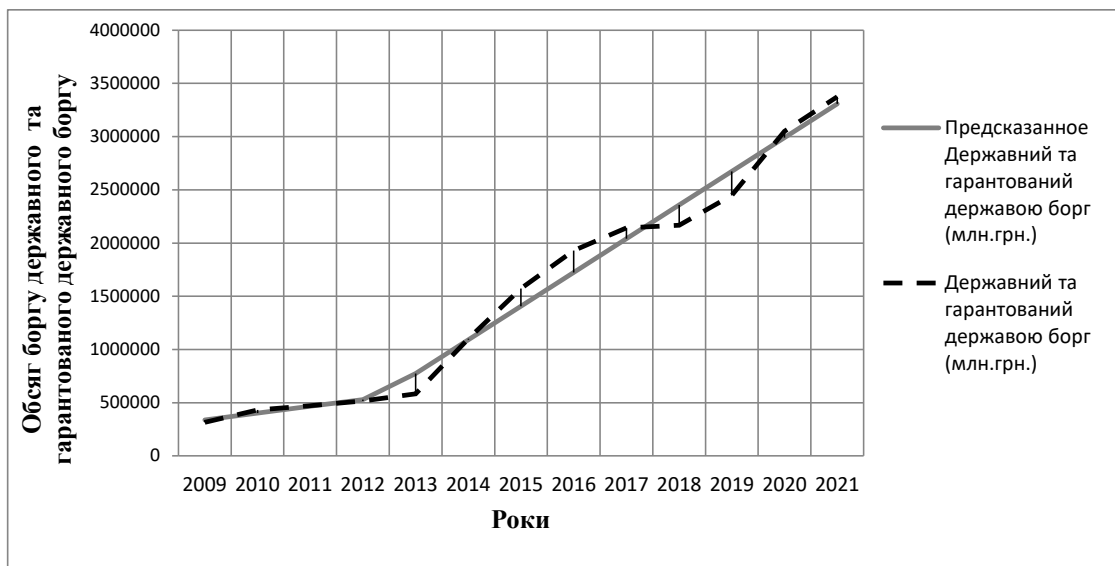

Рис. 1. Прогноз державного та гарантованого державного боргу на 2019–2021 рр.

Джерел: побудовано авторами за даними [17; 18]

виль $\pm 1,1$). За зменшення обсягу імпорту на одиницю державний та гарантований державою борг зменшиться на 5,87 одиниці (похибка $-\pm 3,44$). За збільшення на одиницю доходів бюджету результативний показник збільшиться на 6,18 одиниці з похибкою $\pm 5,15$. А за зменшення видатків на одиницю державний та гарантований державою борг зменшиться на 4,25 одиниці, похибка $-\pm 7,27$. Якщо всі фактори будуть дорівнювати 0, то державний та гарантований державою борг буде становити 158115,85 одиниці $-\pm 49888,7$.

Для перевірки значущості моделі використовується критерій Фішера, що становить 67,29, тобто рівняння регресії відповідає досліджуваному процесу. Всі параметри моделі є значущими, оскільки критерій Стюдента дорівнює 2,01, і всі фактори є більшими за цей показник. Для визначення динаміки державного та гарантованого державного боргу за даними представлених показників побудовано графік та здійснено прогноз на три роки (рис. 1).

Представлений прогноз державного та гарантованого державного боргу на 2019–2021 рр. є невтішним, оскільки спостерігається значна тенденція до його зростання, тому для обмеження швидкості такого зростання державного та гарантованого державного боргу вкрай важливим на сучасному етапі є забезпечення вчасного обслуговування та повернення боргів, а також ужиття заходів щодо їх мінімізації.

Висновки. Підсумовуючи вищевказане, можна стверджувати, що боргова безпека України та її безпечний стан є основою зміцнення фінансової системи до протидії внутрішніх та зовнішніх загроз. У сучасних умовах боргова безпека України перебуває в незадовільному стані, про що свідчать значення її індикаторів. Побудова економетричної моделі за допомогою кореляційно-регресійного аналізу та прогноз обсягу державного та гарантованого державного боргу дає підстави стверджувати, що вкрай небезпечним викликом як для боргової, так і фінансової безпеки загалом у 2019–2021 рр. стане тенденція до надмірного боргового навантаження. Перспективою подальших наукових досліджень має стати розроблення дієвого організаційно-економічного меха-

нізму, спрямованого на визначення вагомих дійових важелів впливу на досягнення борговою безпекою України хоча б задовільного стану в найближчій перспективі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Барановський О.І. Дослідження теоретичних засад боргової безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2016. № 1(1). С. 327–337.
2. Бойко Д.І., Коковіхіна О.О., Лисьонкова Н.М. Визначення сутності боргової безпеки. *Вісник Класичного приватного університету*. 2018. № 4. С. 134–139.
3. Євтушенко Н.М., Виноградня В.М. Боргова безпека України в умовах кризових явищ в економіці. *Гроші, фінанси і кредит*. 2017. № 12. С. 540–546.
4. Меренкова Л.О. Боргова безпека України: теоретичні засади, стан, перспективи. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. № 15. С. 704–712.
5. Митрофанова А.С. Боргова стійкість України: стан, проблеми та політика. *Економіка та управління національним господарством*. 2017. № 1. С. 105–111.
6. Богдан Т.П. Державний борг України: особливості формування та управління в сучасних умовах. *Фінанси України*. 2013. № 1. С. 32–46.
7. Мартиненко В.В. Концептуальні підходи до зміцнення безпеки економіки України. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 1–2(2). С. 12–15.
8. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ № 1277 від 29.10.2013. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України*. URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 08.09.2019).
9. Кравчук Н.Я., Колісник О.Ю. Фінансова безпека : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Вектор, 2010. 277 с.
10. Кубай М.В. Концептуальні засади дослідження боргової безпеки. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія «Економічна»*. 2014. № 6. С. 38–43.
11. Новосьолова О. Боргова безпека як визначальний фактор макроекономічної стабільності держави. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 35(1). С. 123–128.
12. Мінфін: фінансовий портал. URL: <http://www.minfin.com> (дата звернення: 08.09.2019).
13. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/statistic> (дата звернення: 08.09.2019).
14. Сайт інформаційно-аналітичного агентства «Cbonds-Україна». URL: <http://ua.cbonds.info/> (дата звернення: 08.09.2019).

15. Global Economic Monitor. Офіційний сайт Всесвітнього банку. URL : <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=1179&series=EMBIGI> (дата звернення: 08.09.2019).
16. Замота І.О., Мартиненко В.В. Оцінка стану боргової безпеки України. *Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки* : збірник наукових статей за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю, м. Дніпро, 11–12 квітня 2019 р. Ч. 1. Дніпро, 2019. С. 78–81.
17. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/> (дата звернення: 09.09.2019).
18. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 09.09.2019).
8. Metodichni rekomendaciyi shodo rozrahunku rivnya ekonomichnoyi bezpeki Ukraini [Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine]. Nakaz № 1277, 29 October 2013. URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (accessed 08 September 2019). [in Ukrainian]
9. Kravchuk N.Ya., Kolisnik O.Yu. (2010). Finansova bezpeka : navchalno-metodichnij posibnik [Financial security]. Ternopil : Vektor. [in Ukrainian]
10. Kubaj M.V. (2014). Konceptualni zasady doslidzhennya borgovoyi bezpeki [Conceptual principle sofdebt security research]. *Visnik Lvivskoyi komercij noyiak ademiyi. Seriya "Ekonomichna"*, 6, 38–43. Available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/106.pdf (accessed 08 September 2019). [in Ukrainian]
11. Novosolova O. (2013) Borgova bezpeka yak viznachalnij factor makroekonomichnoyi stabilnosti derzhavi [Debt security asa determining factor in acountry's macroeconomic stability]. *Zbirnik naukovih prac Cherkaskogo derzhavnogo tehnologichnogo universitetu. Seriya: Ekonomichni nauki*, 35(1), 123–128. [in Ukrainian]

REFERENCES:

1. Baranovskij O.I. (2016) Doslidzhennya teoretichnih zasad borgovoyi bezpeki derzhavi [Investigation of the theoretical principles of the debt security of the state]. *Naukovij visnik Uzhgorodskogo universitetu. Seriya "Ekonomika"*, 1(1), 327–337. [in Ukrainian]
2. Bojko D.I., Lisonkova N. M., Kokovihina O.O. (2018). Vznachennya sutnosti borgovoyi bezpeki [Determination of the essence of debt security]. *Visnyk Klasychnoho pryvatnoho universytetu*, 4, 134–139. [in Ukrainian]
3. Yevtushenko N.M., Vinogradnyia V.M. (2017). Borgova bezpeka Ukraini v umovah krizovih yavish v ekonomici [Debt security of Ukraine in the conditions of crisis in the economy]. *Groshi, finansi i kredit*, 12, 540–546. [in Ukrainian]
4. Merenkova L.O. (2018). Borgova bezpeka Ukraini: teoretichni zasady, stan perspektivi [Debt security of Ukraine: theoretical principles, perspective state]. *Groshi, finansi i kredit*, 15, 704–712. [in Ukrainian]
5. Mitrofanova A.S. (2017). Borgova stijkist Ukraini: stan, problem ta politika [Debt stability of Ukraine: state, problems and policy]. *Ekonomika ta upravlinnya nacionalnim gospodarstvom*, 1, 105–111. [in Ukrainian]
6. Bogdan T.P. (2013). Derzhavnij borg Ukraini: osoblivosti formuvannya ta upravlinnya v suchasnih umovah [State Debt of Ukraine: Features of Formation and Management in Modern Conditions]. *Finansi Ukraini*, 1, 32–46. [in Ukrainian]
7. Martynenko V.V. (2015). Konceptualni pidhodi do zmichennya bezpeki ekonomiki Ukraini [Conceptual approaches to strengthening the security on Ukraine's economy]. *Ekonomichni chasopis-XXI*, 1–2(2), 12–15. [in Ukrainian]
12. Minfin – finansovij portal [Ministry of Finance: financial portal]. URL: <http://www.minfin.com> (accessed 08 September 2019). [in Ukrainian]
13. Nacionalnij bank Ukraini [National Bank of Ukraine]. URL: <https://bank.gov.ua/statistic> (accessed 08 September 2019). [in Ukrainian]
14. Sajt informacijno-analitchnogo agentstva «Cbonds-Ukraine» [Website of the analytical agency «Cbonds-Ukraine»]. URL: <http://ua.cbonds.info/> (accessed 08 September 2019). [in Ukrainian]
15. Global Economic Monitor. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=1179&series=EMBIGI> (accessed 08 September 2019).
16. Zamota I.O., Martynenko V.V. (2019). Aktualni problem socialno-ekonomichnih sistem v umovah transformacijnoyi ekonomiki [Actual problems of socio-economic systems in the conditions of transformation economy]. *Collection of scientific articles based on the materials of the V All-Ukrainian Scientific-Practical Conference on International Participation (Dnipro, April 11–12, 2019)*. Part 1. The Dnipro. [in Ukrainian]
17. Ministerstvo ekonomichnogo rozvitku i torgivli Ukrainy [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. URL: <http://www.me.gov.ua/> (accessed 09 September 2019). [in Ukrainian]
18. Derzhavna sluzhba statistiki Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 09 September 2019). [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.09.2019.
The article was received 15 September 2019.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-7

УДК 658.5:339.13

Стаматін О.В.
кандидат економічних наук,
приватний підприємець
E-mail: stm.group.2015@gmail.com

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ СПІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ Е-TICKET ТА GPS У ГРОМАДСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ

Статтю присвячено дослідженню проблем, сутності, особливостей та економічній ефективності спільного використання двох інноваційних транспортно-логістичних електронних систем – системи глобального позиціонування (GPS) та автоматизованої системи оплати проїзду (e-ticket), що нині активно впроваджуються на підприємствах громадського транспорту України. Доведено, що спільне використання зазначених систем є дієвим інструментом удосконалення управління транспортними підприємствами та дієвим чинником їх економічної стабілізації. Для оперативного управління рухомим складом і більш ефективної витрати матеріальних ресурсів необхідна достовірна та своєчасна інформація про цілу низку параметрів транспортної роботи підприємства, яку може надати тільки спільне використання обох систем. Одночасне використання систем GPS та e-ticket (з єдиною sim-картою) має задовольнити всіх учасників перевізного процесу: місцеві ради, підприємства-перевізників та пасажирів.

Ключові слова: громадський транспорт, система глобального позиціонування, автоматизована система оплати проїзду, електронний квиток, якість обслуговування, безпека руху.

Стаматин А.В. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ СОВМЕСТНОГО ПРИМЕНЕНИЯ Е-TICKET И GPS В ОБЩЕСТВЕННОМ ТРАНСПОРТЕ

Статья посвящена проблемам, сущности, особенностям и экономической эффективности совместного использования двух инновационных транспортно-логистических электронных систем – системы глобального позиционирования (GPS) и автоматизированной системы оплаты проезда (e-ticket), что ныне активно внедряются на предприятиях общественного транспорта Украины. Доказано, что совместное использование этих систем является действенным инструментом усовершенствования управления транспортными предприятиями и действенным фактором их экономической стабилизации. Для оперативного управления подвижным составом и более эффективного расходования материальных ресурсов необходима достоверная и своевременная информация о целом ряде параметров транспортной работы предприятия, которую может предоставить только совместное использование обеих систем. Одновременное использование систем GPS и e-ticket (с единой sim-картой) должно удовлетворить всех участников перевозного процесса: местные советы, транспортные предприятия и пассажиров.

Ключевые слова: общественный транспорт, система глобального позиционирования, автоматизированная система оплаты проезда, электронный билет, качество обслуживания, безопасность движения.

Stamatin Oleksandr. ECONOMIC EFFICIENCY OF JOINT APPLICATION OF E-TICKET AND GPS IN PUBLIC TRANSPORT

The article is devoted to the problems, essence, features and economic efficiency of the joint use of two innovative transport and logistics electronic systems – the Global Positioning System (GPS) and the automated fare collection system (e-ticket), which are now being actively implemented in public transport enterprises of Ukraine. There are not so many studies on the topic that is the subject of this scientific study. The article shows that the joint use of these systems is an effective tool for improving the management of transport enterprises and an effective factor in their economic stabilization. For the operational management of rolling stock and monitoring the effective expenditure of material resources, reliable and timely information on a number of parameters of the transport work of the enterprise is needed, which can only be provided by the joint use of both systems. It is modern systems of global positioning and electronic contactless cards as means of payment that will make it possible to build routes with the optimal distribution of rolling stock, timetables, and trajectories, with guaranteed collection of fares. At the same time, transport enterprises and city councils will be able to monitor the timely implementation of route tasks. This should give an impetus to the solution of management problems common to all domestic transport enterprises. Based on the results of the research, the management of transport enterprises will be able to make informed and founded decisions in the face of growing competition and increased risks of the enterprise. The implementation of the proposed technical and technological innovations can be fulfilled on the principles of public-private partnership. The simultaneous use of GPS and e-ticket systems (with a unified SIM card) should satisfy all participants of the transportation process: local councils, transport enterprises, and passengers.

Keywords: public transport, Global Positioning System, automated fare collection system, electronic ticket, quality of service, traffic safety.

Постановка проблеми. Сучасні стандарти пасажирських перевезень громадським транспортом вимагають не лише якісної матеріально-технічної бази та належних умов експлуатації, а й впровадження новітніх технологій, які, по-перше, покликані підвищувати якість та безпеку пасажироперевезень, а по-друге, збільшувати ефективність ведення господарської діяльності підприємств-перевізників незалежно від їх форми власності. Один із дієвих методів підвищення економічної ефективності функціонування підприємств громадського транспорту – застосування інтегрованих у рухомий склад транспортно-логістичних електронних систем. Використання різноманітних електронних систем, що

нині інтенсивно впроваджуються на громадському транспорті, також позитивно відіб'ється на загальному рівні розвитку наших міст та дасть змогу підвищити якість і безпеку обслуговування пасажирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний внесок у вивчення та розкриття сутності сталого функціонування систем громадського транспорту та впровадження електронних безготівкових систем оплати зробили О.В. Димченко [1] О.Ю. Палант [2], Є.Н. Водовозов [3] та ін. Теоретичні та прикладні аспекти розвитку логістичної інфраструктури громадського транспорту досліджували, зокрема, І.В. Струтинська [4], М.О. Устенко [5], Т.В. Стройко [6]. Системам глобального позиціонування, пробле-

мам та перспективам їх застосування на громадському транспорті присвятили роботи В. Вдовенко [7], Є.Т. Скорик, В.М. Кондратюк [8] та ін. Але у відкритому доступі не так багато праць, що присвячені темі, яка є предметом даного наукового дослідження, тому вважаємо тему статті своєчасною, актуальною та такою, що знаходиться на вістрі науки та вкрай необхідна фахівцям-транспортникам.

Мета дослідження – визначити проблеми, сутність та особливості застосування систем глобального позиціонування на громадському транспорті, виявити можливості щодо спільного використання означеної системи та автоматизованої системи оплати проїзду в громадському транспорті, що нині активно впроваджується майже на всіх підприємствах громадського транспорту в Україні, як дієвого інструменту вдосконалення управління ними та дієвого чинника їх економічної стабілізації. Для підвищення ефективності функціонування існуючих систем міських громадських перевезень і пошуків шляхів їх оптимізації надзвичайно велике значення має не тільки розроблення ефективних форм і методів організації управління ними, а й повсюдне впровадження різноманітних техніко-технологічних інновацій.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Сьогодні більшість українських підприємств громадського транспорту активно впроваджує нові для нашої країни елементи електронних систем. Це стосується як транспортної логістики, так і збору оплати за проїзд. На порядку денному підприємств-перевізників та міських рад стоять питання побудови бездотаційного міського громадського транспорту з розвиненою та оптимізованою мережею пасажиро-перевезень, спрямованої, перш за все, на потреби пасажирів.

Саме сучасні системи глобального позиціонування (GPS) та електронні безконтактні картки (e-ticket) як засоби оплати дадуть змогу побудувати маршрути з оптимальним розподілом рухомого складу, розкладом та траєкторією руху, з гарантованим збором сплати за проїзд. Водночас буде проконтрольовано своєчасне виконання маршрутних завдань. Усе це допоможе у вирішенні спільних для всіх вітчизняних транспортних підприємств проблем управління.

Розглянемо системи більш докладно. GPS (Global Positioning System) – це глобальна система визначення координат та швидкості руху об'єктів. Для рухомих об'єктів громадського транспорту вона дає змогу визначити місце розміщення кожної одиниці рухомого складу (пасажирського, технічного, допоміжного) з точністю до кількох метрів, а також швидкість та напрямок їх руху. Це потужний сучасний інструмент, який дає змогу контролювати всі переміщення всіх одиниць рухомого складу підприємства одночасно впродовж будь-якого заданого відрізка часу та надійно зберігати отримані дані на сервері підприємства. Завдяки цьому можна у будь-який час переглянути маршрут та проконтролювати дотримання розкладу руху транспортного засобу, відстежити його зупинки та час знаходження на кільцях розвороту. Крім того, можна скласти, зіставити та проаналізувати звіти щодо роботи одиниць рухомого складу, кожного маршруту та парку рухомого складу в цілому по підприємству. Загалом ефект від впровадження глобальної системи позиціонування на громадському транспорті досягається завдяки: оптимізації маршрутів за рахунок раціональної їх побудови, автоматизації підготовки маршрутних листів, зниження витрат енергоресурсів, скорочення часу на доставку пасажирів від місця посадки до місця

висадки, контролю над інтенсивністю та напрямками пасажиро-перевезень у режимі реального часу (за допомогою GPS-моніторингу); доступу до інформації для оперативного управління рухомим складом на лінії, оперативного інформування пасажирів про роботу громадського транспорту (підвищення інформаційного складника роботи), збільшення ефективності використання транспорту з одночасним зменшенням витрат на його належне функціонування та поточне обслуговування, зменшення часу простоїв та затримок у дорожньому русі, чіткого контролю над технічним станом рухомого складу, формування та аналізу звітів про роботу транспортних засобів кожним окремо за маршрутами, у цілому по підприємству, запобігання несанкціонованим діям водіїв. Усе це неодмінно позитивно відіб'ється на іміджі громадського транспорту, зробить його роботу більш якісною, продуктивною та безпечною, допоможе вирішити назрілі проблеми управління.

АСОП – автоматизована система оплати проїзду в громадському транспорті (інша назва «Електронний квиток», або e-ticket), призначена для автоматизації процесу та контролю оплати, а також для реєстрації проїзду пасажирів у міському громадському транспорті. Вона заснована на впровадженні передових інформаційних технологій та являє собою складний програмно-технологічний комплекс. Система покликана вирішувати такі завдання: впровадження єдиних електронних засобів оплати проїзду для всіх видів міського громадського транспорту, забезпечення процесу (повноти та коректності) та контролю оплати й реєстрації проїзду в міському громадському транспорті, реєстрація та контроль над кількістю перевезень пільгових категорій пасажирів, максимальне підвищення прозорості та точності обліку фактично наданих послуг із перевезення всіх категорій пасажирів; підвищення захищеності проїзних документів (електронних карток) від незаконного використання та можливість відтворення їх у разі потреби; отримання даних про розподіл пасажиропотоків у режимі реального часу (що сприятиме оптимізації планування маршрутної мережі та розрахунку необхідної та достатньої кількості рухомого складу на лінії), надання повної, достовірної та деталізованої інформації про виконання транспортної роботи (для вирішення завдань аналізу та планування пасажирських перевезень), зменшення експлуатаційних витрат транспортних підприємств на організацію та контроль збору виручки, підвищення економічних показників роботи транспортних підприємств за рахунок використання зібраної в системі інформації для запровадження та підтримки гнучкої системи тарифів, запровадження нових продуктів та способів оплати, створення необхідних умов для взаємодії з іншими транспортними операторами.

Обидві електронні системи (GPS та e-ticket) використовують та генерують великі обсяги інформації. Всі інформаційні потоки (оперативні та аналітичні дані тощо) мають місцем зберігання «хмарні» комплекси Internet. Обмін інформацією відбувається за допомогою мобільного зв'язку (стандартів GPRS, CSD, SMS, XDSL). Для зменшення обсягів інформації, її якомога більш легкого впорядкування та обробки пропонуємо використовувати для кожної одиниці рухомого складу спільну sim-карту для обох систем. Це, перш за все, позитивно відіб'ється на економічній ефективності використання цих систем, якими в найкоротший термін буде обладнаний увесь громадський транспорт на території України. З економічного погляду перевагами спільного використання систем GPS та e-ticket стануть такі:

- більш низька вартість обладнання порівняно з існуючими аналогами;

- зменшення витрат на мобільний зв'язок завдяки продуманому та оптимізованому алгоритму передачі даних;

- робота спільної системи в режимі реального часу;

- наявність другого джерела живлення як резервного;

- зменшення внутрішньої пам'яті сумісного обладнання;

- можливість оптимізації програмної частини спільної системи під конкретні завдання підприємства;

- додаткова функція – робота системи як сигналізації, коли у разі виникнення позаштатної ситуації інформація автоматично передається на пульт диспетчера транспортного підприємства.

Окрім того, економічний ефект від сумісного використання систем GPS та e-ticket може бути досягнутий за рахунок:

1. Зменшення затрат на утримання транспортного парку підприємства, а саме: виключення несанкціонованого використання чи використання не за призначенням транспортних засобів; виключення приписок пройденого шляху, робочого часу, витрачених енергоресурсів тощо, нагадування про необхідність проходження планового чи позапланового технічного контролю рухомого складу.

2. Підвищення ефективності роботи транспортного підприємства, а саме: впорядкування часу простоїв, зменшення затримок на маршрутах; застосування ефективної системи планування виходу на лінії та контролю над переміщенням транспортних засобів; підвищення дисципліни водіїв; формування звітів про роботу окремого транспортного засобу, про роботу маршруту, про роботу всього парку тощо, що дає можливість проаналізувати ефективність роботи транспортного засобу, маршруту, підприємства у цілому; контроль завантаженості транспортного засобу; контроль над змінами пасажиропотоків у режимі реального часу; оптимізація маршрутної мережі та розкладів руху, узгодження розкладів руху різних видів транспорту; суттєво збільшений обсяг зібраної виручки від перевезень, чітка фіксація кількості перевезених пільговиків.

3. Підвищення безпеки руху та якості обслуговування пасажирів за рахунок постійного безперервного зв'язку водіїв із диспетчерським пунктом підприємства; наявність оперативної інформації про місцезнаходження транспортного засобу та швидкість його руху; можливість передачі сигналу тривоги на пульт диспетчера у разі виникнення позаштатної ситуації з фіксацією місцезнаходження транспортного засобу; дистанційний перегляд параметрів стану транспортного засобу.

Спільне використання систем GPS та e-ticket дасть переваги всім учасникам перевізного процесу: місцевим радам, підприємствам-перевізникам та пасажирам.

Для транспортних підприємств зменшаться обсяги інформації, що підлягають обробці, буде повністю автоматизований диспетчерський контроль над дотриманням графіків руху транспорту, підвищиться його точність та якість, підвищиться загальна безпека руху за рахунок того, що водій може зосередитися лише на керуванні транспортним засобом. Спільне використання систем GPS та e-ticket дасть змогу нарешті повністю автоматизувати оплату проїзду, що позитивно вплине на збір виручки, підвищить економічну результативність діяльності підприємств, усуне випадки розкрадання

готівки; дасть змогу автоматизувати ведення обліку експлуатаційних витрат та транспортної роботи, детальний облік пасажирів на окремих маршрутах та видах транспорту, облік перевезень пільгових категорій пасажирів по маршрутах та видах транспорту; облік завантаженості маршрутів та планування їх подачі на лінії; нарешті, запровадити систему автоматичного оголошення зупинок та подачі інформації на інформаційні табло всередині рухомого складу.

Для місцевих рад дасть змогу контролювати ефективність функціонування підприємств-перевізників за цілою низкою параметрів; завдяки накопиченим масивам даних про рух, завантаженість, наявні пасажиропотоки розробити та затвердити ефективну маршрутну мережу міста, налагодити взаємодію між транспортними перевізниками, обладнати зупинки та місця пересадок інформаційними табло з інформацією про рух транспорту. Надання інформації для планування маршрутів, тарифів, графіків руху та контроль над виконанням договорів із перевізниками стане значно простішим. Підвищення ефективності діяльності (прибутковості) транспортних підприємств зменшить навантаження на бюджет міста та збільшить податкові відрахування. Спільне використання систем GPS та e-ticket надасть обґрунтовані дані для формування бюджету міста та пропозицій для формування державного бюджету. Крім того, пільги зможуть бути сфокусовані та поділені між різними категоріями пасажирів (студенти, школярі, пенсіонери, ветерани, працівники комунальних служб і т. д.), з'явиться можливість урахувати у ціні за проїзд дальність поїздки (зонування) та часу поїздки (наприклад, знижки на оплату проїзду в не пікові години). Отримані можливості поліпшення транспортного обслуговування підвищать престиж міської влади.

Пасажири отримають налагоджену систему транспортних перевезень, комфорт та зручність в оплаті проїзду, простоту та зрозумілість алгоритму використання проїзних документів, коли електронний квиток можна не виймати із сумки чи гаманця; диференційовані та соціально справедливі тарифи; чітку градацію пільговиків та можливість забезпечення системи знижок для пасажирів усіх категорій; можливість використання одного проїзного документа для всіх видів міського транспорту, можливість розширення сфери послуг, які надаються транспортними компаніями; підвищення загальної безпеки руху, оскільки водій виконує обов'язки лише керування транспортним засобом, поліпшення інформаційного обслуговування – застосування інформаційних табло всередині рухомого складу, на зупинках, пересадочних вузлах, а також через Інтернет.

Закордонний досвід застосування подібних систем показує їх високу ефективність, даючи змогу збільшити оборот транспорту до 20–30% за рахунок виключення його несанкціонованого та нецільового використання, зменшення часу простоїв та холостих пробігів. Економія коштів за рахунок підвищення ефективності використання парку, підвищення якості керування транспортними засобами та виключення приписок, здійснення оперативного аналізу виконання рейсів, а також непрямого контролю справності вузлів та агрегатів сягає від 10% до 25%.

Висновки. Завдання створити ефективно працюючий громадський транспорт із чітким контролем його роботи натикається на низку застарілих проблем. Ми пропонуємо підвищити ефективність його функціонування за рахунок використання спільної sim-карти для обох систем, що нині активно впроваджуються на громадському транспорті, – системи глобального

позиціонування (GPS) та автоматизованої системи оплати проїзду (e-ticket). Для оперативного управління рухомим складом і більш ефективної витрати матеріальних ресурсів необхідна достовірна та своєчасна інформація про цілу низку параметрів транспортної роботи підприємства, яку може надати тільки спільне використання обох систем. Саме вони можуть стати дієвим інструментом удосконалення управління підприємствами громадського транспорту та дієвими чинниками їх економічної стабілізації. Для підвищення ефективності функціонування існуючих систем міських громадських перевезень і пошуків шляхів їх оптимізації надзвичайно велике значення має не тільки розроблення ефективних форм і методів організації управління ними, а й повсюдне впровадження різноманітних техніко-технологічних інновацій, що може бути реалізовано на принципах державно-приватного партнерства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Димченко О.В., Палант О.Ю., Свиридова І.О. Пріоритетні напрями удосконалення результативності функціонування транспортних комплексів. *Комунальне господарство міст*. 2014. № 117. С. 131–145.
2. Палант О.Ю. Стратегія системної модернізації міського електричного транспорту : монографія. Харків : Золоті сторінки, 2016. 360 с.
3. Проблеми реструктуризації підприємств наземного електричного транспорту : монографія / Є.Н. Водовозов та ін. Харків : Золоті сторінки, 2018. 208 с.
4. Струтинська І.В. Логістичні центри як чинник становлення глобальних логістичних систем. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 5. С. 54–61.
5. Устенко М.О. Основні напрямки розвитку та завдання транспортної логістики. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62. С. 138–144.
6. Стройко Т.В. Логістична інфраструктура як ефективний інструмент управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2011. № 9. URL: economy.nayka.com.ua (дата звернення: 20.08.2019).
7. Вдовенко В. Требуется координация: развитие спутниковых навигационных технологий в Украине. *Україноко́нтинент*. 2002. № 1. С. 28–31.
8. Скорик Є.Т., Кондратюк В.М. Застосування супутникових технологій навігації та зв'язку в автотранспортній галузі. *Наука та інновації*. 2007. Т. 3. № 1. С. 67–83.

REFERENCES:

1. Dymchenko O.V., Palant O.Y., Svyrydiva O.I. (2014). Priorytetni napryamky udoskonalennya rezul'tatyvnosti funktsionuvannya transportnykh kompleksiv [Priority lines of the performance of transport complexes improvement]. *Municipal utilities*, 117, 131–145. [in Ukrainian]
2. Palant O. (2016). Stratehiya systemnoi modernizatsiyi mis'koho elektrychnoho transportu [Strategy of system modernization of urban electric transport]. Kharkiv : Golden Pages. [in Ukrainian]
3. Vodovozov Yu.N. and other (2018). Problemy restrukturyzatsiyi pidpryyemstv nazemnoho elektrychnoho transport [Problems of restructuring enterprises of land electric transport]. Kharkiv : Golden Pages. [in Ukrainian]
4. Strutynska I.V. (2012). Lohistychni tsentry yak chynnyk stanovlennya hlobal'nykh lohistychnykh system [Logistics centers as a factor of global logistics systems]. *Halyts'kyi ekonomichnyy visnyk*, 5, 54–61. [in Ukrainian]
5. Ustenko M.O. (2018). Osnovni napryamky rozvytku ta zavdannya transportnoi lohistyky [Main directions of development and tasks of transport Logistics]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 62, 138–144. [in Ukrainian]
6. Stroyko T.V. (2011). Lohistychna infrastruktura yak efektyvnyy instrument upravlinnya pidpryyemstvom. [Logistics infrastructure as an effective management tool]. *Efektivna ekonomika*, 9. Retrieved from: <http://economy.nayka.com.ua> (assessed 20 August 2019). [in Ukrainian]
7. Vdovenko V. (2002). Trebuet'sya koordynatsyya: razvytye sputnykovykh navyhatsyonnykh tekhnolohyy v Ukrayne [Coordination is required: development of satellite navigation technologies in Ukraine]. *Ukravtokontynent*, 1, 28–31. [in Ukrainian]
8. Scorik E.T., Kondratyuk V.M. (2007). Zastosuvannya sputnykovykh tekhnolohiy navihatsiyi ta zv'yazku v avtotransportniy haluzi [Satellite technologies of navigation and communication for motor transport industry]. *Nauka ta innovatsiyi*, 3(1), 67–83. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 06.09.2019.
The article was received 06 September 2019.

СЕКЦІЯ 2 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-8

UDC 338.467

Matthnai Ekouaghe
Postgraduate Student,
Simon Kuznets Kharkov National University of Economics
E-mail: mator_2001@yahoo.fr

PRACTICAL FEATURES OF THE USE OF MARKETING TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF A TOURISM ENTERPRISE

This article deals with practical features of the use of marketing technologies in the management of a tourism enterprise. More than a technological shift, digital technology is a disruption of the entire ecosystem of tourism stakeholders and involves an awareness and mobilization of all stakeholders to cope to this challenge. The marketing strategy of the destination must determine which tourist resources are at the destination, which tourist product can work on their basis, on whom this tourist product is oriented, how will it progress and what technological resources are needed for this. Increasingly, both political conditions and technological developments are influencing demand behaviour and buyer potential in ever shorter cycles. Strategic marketing and the agile competitive strategy of a company are thus becoming increasingly important, especially since the markets themselves are reacting more and more dynamically. The purpose of this article is to understand and analyze practical features of the use of marketing technologies in the management of a tourism enterprise.

Keywords: marketing technologies, marketing concepts, tour product, information.

Matthnai Ekouaghe. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ ТУРИСТИЧНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

У статті розглядаються практичні особливості використання маркетингових технологій в управлінні туристичним підприємством. Більш ніж технологічне зрушення, цифрова технологія є порушенням усієї екосистеми зацікавлених сторін туризму і передбачає усвідомлення та мобілізацію всіх зацікавлених сторін для вирішення цієї проблеми. Маркетингова стратегія туристичного напрямку повинна визначати, які туристичні ресурси є у цьому місці, який туристичний продукт може працювати на їх основі, на кого орієнтований цей туристичний продукт, як він буде прогресувати і які технологічні ресурси для цього потрібні. Мета цієї статті – зрозуміти та проаналізувати практичні особливості використання маркетингових технологій в управлінні туристичним підприємством. Сьогодні підприємствам доводиться стикатися із ринковими чинниками, що швидко змінюються. Все частіше як політичні умови, так і технологічні розробки впливають на поведінку попиту та потенціал покупців за все коротших циклів. Таким чином, стратегічний маркетинг і гнучка конкурентна стратегія компанії стають все більш важливими, особливо враховуючи, що самі ринки реагують все більш динамічно. Відносно цього, технології дозволили маркетинговій організації стати більш ефективною та дієвою, а межі з іншими функціональними дисциплінами розмиваються. Моніторинг ефективності стратегії позиціонування туристичних продуктів як основи зміни планування та організації маркетингової стратегії туристичної фірми не є новим у практиці маркетингової діяльності туристичних фірм. Однак його використання тривалий час було зумовлене несистематичним та стихійно створеним позиціонуванням бренду компанії та її продукції, неадекватним застосуванням іноземних методів власниками туристичного бізнесу. Теорія маркетингового управління сервісною діяльністю туристичних підприємств ще не повністю розроблена. Тому маркетингові технології пропонують середнім компаніям цікаві можливості, оскільки проблеми цільової групи можна вирішити з меншими витратами. Ці втрати коштують багато капіталу. Їх можна використовувати більш ефективно середніми компаніями завдяки інтернет-маркетингу. Причина полягає в існуючих даних та їх використанні в маркетингу (великі дані). Загалом, МСП з однаковим маркетинговим бюджетом отримують більше клієнтів, вищі продажі та прибуток.

Ключові слова: маркетингові технології, маркетингові концепції, туристичний продукт, інформація.

Matthnai Ekouaghe. ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УПРАВЛЕНИИ ТУРИСТИЧЕСКИМ ПРЕДПРИЯТИЕМ

В статье рассматриваются практические особенности использования маркетинговых технологий в управлении туристическим предприятием. Более технологический сдвиг, цифровая технология является нарушением всей экосистемы заинтересованных сторон туризма и предполагает осознание и мобилизацию всех заинтересованных сторон для решения этой проблемы. Маркетинговая стратегия туристического направления должна определять, какие туристические ресурсы являются в данном месте, какой туристический продукт может работать на их основе, на кого ориентирован этот туристический продукт, как он будет прогрессировать и технологические ресурсы для этого нужны. Сегодня предприятиям приходится сталкиваться с рыночными факторами, которые быстро меняются. Все чаще как политические условия, так и технологические разработки влияют на поведение спроса и потенциал покупателей всего коротких циклов. Таким образом, стратегический маркетинг и гибкая конкурентная стратегия компании становятся все более важными, особенно учитывая, что сами рынки реагируют все более динамично. Цель этой статьи – понять и проанализировать практические особенности использования маркетинговых технологий в управлении туристическим предприятием.

Ключевые слова: маркетинговые технологии, маркетинговые концепции, туристический продукт, информация.

Introduction and analysis of recent research and publications. Market dynamics describe the speed at which markets change and evolve. Businesses today

have to face rapidly changing market factors. Increasingly, both political conditions and technological developments are influencing demand behaviour and buyer

potential in ever shorter cycles. Strategic marketing and the agile competitive strategy of a company are thus becoming increasingly important, especially since the markets themselves are reacting more and more dynamically. In regards to this, Technologies have allowed the marketing organization to become more efficient and effective and the boundaries with other functional disciplines are blurring.

Besides there is the need of marketing concepts to be innovative and at the same time work in practice and be well received by consumers especially for industries such as travel and tourism, for this a strong union between technology and marketing needs to be created with equal proportions of each of the two. Companies not only have to think about new business models, but also urgently need to be active and act as an appeal with the help of marketing technologies to gather necessary resources for that goal.

To understand this state of affairs we will study in the first time the features and dynamics of marketing technologies in the corporate sphere and then returns of the use of marketing technologies in the management of a tourism enterprise.

Presentation of the main research results. Strategic Marketing is becoming increasingly important in a rapidly changing and global economy. Saturated markets, globalisation of supply and Stagnation of demand are only a few selected causes and examples of the fact that the conditions of competition have changed and, above all, intensified in almost all sectors. Against the background of these developments, strategic planning and, in particular, long-term orientation of market-oriented concepts have become indispensable components of entrepreneurial activity. In many companies, strategic marketing is now in the field of business development or corporate development. For this companies have to establish a marketing strategy to reach potential customers. Developing a marketing strategy is vital for any business. Without it, the company's efforts to attract customers are likely to be messy and ineffective. The company's strategy must emphasize that its products and services meet the needs of customers, and the development of long-term profitable relationships with these customers. To achieve this, the company must create a flexible strategy that can respond to changing customer perceptions and demands. It can also help the company identify brand new markets that you can target successfully. The goal of the marketing strategy must be to identify and communicate the benefits of the enterprise offering to their target market.

A key element of a successful marketing strategy is recognizing that existing and potential corporate clients will fall into particular groups or segments, characterized by their "needs".

Identifying these groups and their needs through market research, and then addressing them more successfully than your competitors, must be at the center of the company's strategy. It can then develop a marketing strategy that makes the most of her strengths and matches them to the needs of the clients she wants to target. For example, if a particular group of customers is looking for quality first and foremost, then any marketing activity aimed at them should draw attention to the superior service that the company can provide. Once this has been achieved, it will be necessary to decide on the best marketing activity that will ensure that the target market knows what products or services the company offers, and why they meet their needs.

The defined marketing strategy must take into account how the strengths and weaknesses of the business will affect its marketing. As shown in the Table 1, it is done in several stages, coordinated by key people in the company, responding according to the market situation and the way it goes about it. In concrete terms, the following requirements for companies reveal the importance of strategic marketing planning and strategic action:

- early identification of long-term trends and developments to reduce business risk;
- avoiding the dangers and benefits of opportunities by actively influencing the markets;
- replacement of short-term concepts with strategic concepts for the development of success potentials for a long-term existence assurance and profitability;
- not just a reaction to past trends, but orientation to customer needs and requirements in order to build up future-oriented potential for success.

In practice, the marketing strategy includes local strategies for the firm's activities in target markets, using the necessary elements of the marketing mix. At the same time, for each market segment, new products, prices, methods for promoting products and distribution channels should be identified.

But at this point the company the company will have to use a huge range of information resources to fulfil this objective.

To analyze the information and propose alternative decision or any recommendation that allows the marketing management to overcome problems and to the company to take advantage of market opportunities, the company must take into account the system analysis of the marketing information.

Here there is the need for the company to do the market research, in order to make suitable management decisions.

The advent of Information and Communication Technologies (ICT) would then be able to gradually erase regional disparities, reducing costs and promoting the movement of companies to less favored areas.

Table 1

Characteristics of the main stages of marketing decision-making in business

Stage name	Stage characteristics	Responsible
Awareness and anticipation of the problem	Express diagnostics of external and internal environment of the company	Entrepreneur, Manager
Formulation of the problem	Setting goals and objectives for solving the problem; evaluation of alternatives to achieve the goal	Entrepreneur, Manager
Preparation of the solution	Collection, analysis, processing of information; benchmarking; identification of possible strategies of action; evaluation of strategies of action by the set goals	Marketer
Decision-making	Choosing an action strategy	Entrepreneur, Manager
Control over the implementation of the decision	Assessment of changes in the external and internal environment of the company; analysis of the implementation of the strategy; adjustment of the strategy	Marketing Manager, marketing specialist

For this reason, today, in the digital age, companies are increasingly considering the use of information technologies, for a better efficiency in data collection, in order to deeply analyze the consumer behaviour, define accurate market trends, set up a marketing strategy with the use of information technologies.

For this purpose, the tourist company should resort to tourist information systems, with a view to optimizing the use of information technologies in its promotional activity.

The tourist information systems (tourist information systems) TISs are essential tools for the tourist development of a territory, major collaborative devices for all stakeholders.

Deployed on a department or a region, they gather various functionalities in adequacy with the needs of the institutional ones of tourism – tourist offices, Tourist Development Agencies, Departmental Committees of Tourism, Regional Committee of Tourism – like those of professionals, especially in terms of marketing, observation and marketing.

They contain raw information and have the advantage of being shared over the entire territory. That is to say that the local Tourist Offices, or other actors, can theoretically provide information and reuse information on their own tools on the Web, giving them a great visibility on the Internet.

Only here, this mutualisation means that on the same territory, Regional Committee, Departmental and Tourist Office have the same description of the same hotel. And these are the rubs. Google, in its latest updates and especially since the release of “Panda” (which is a major change to Google’s search results ranking algorithm) in 2011, strongly condemns the contents of “poor quality”, including duplicate content. That is, content that resides on multiple sites in the same way is often considered “less relevant” by the engine.

As you will have understood, the problematic of the Tourist Information System is therefore complex, and especially at the heart of the territory’s natural referencing strategy. In this state of affairs one may wonder how to take advantage of a formidable tool for pooling work, without penalizing all the actors who use it? The debate remains vast.

The solutions exist, they are quite numerous, but they all have some negative aspects:

- renounce the use of the (tourist information systems) TIS in natural referencing, and deprive itself of its ranking potential on the long tail in favor of a very careful referencing of the more qualified editorial contents?

- consider that the region / department is the first to use this content and that the Offices have no relevance to use it for referencing, which can pose some “political” questions?

- on the contrary, consider that the Offices have priority given their means and should use the information of the SIT for their positioning, leaving the region or the department to get away with richer content.

As you can see, each choice necessarily has its counterpart on the scale of a territory. The reality is that in terms of accommodation some private providers have an ability to enrich information that is out of proportion with that of institutions operating in tourism.

Tourism has succeeded in its online marketing revolution and tourist information systems, whatever may be said, are for something. We must add the databases of the latter are too enclosed, facing the spread of tourism information via tools, platforms and private applications, tourist information systems seem very fragile to face the new competition.

Faced with such a state of affairs, an alternative remains available to tourism companies: marketing technologies.

Marketing technologies are a set of techniques, methods of action and decision-making that determine the company’s activities to manage its position in the market, the choice and achievement of its main goals. During the application of marketing technologies allow the company to achieve profitability and efficiency in the market through the implementation of planning, organization of work, analysis and control of the results of market activities of the company, its competitors and the market situation. Marketing technologies are currently very numerous, but usually distinguish five main marketing technologies: segmentation, goal setting (goal setting), positioning, analysis and forecasting.

Marketing in the sphere of tourism is a process of interaction between the subjects of the tourism services market, the process of creating, maintaining and satisfying the demand for them through the

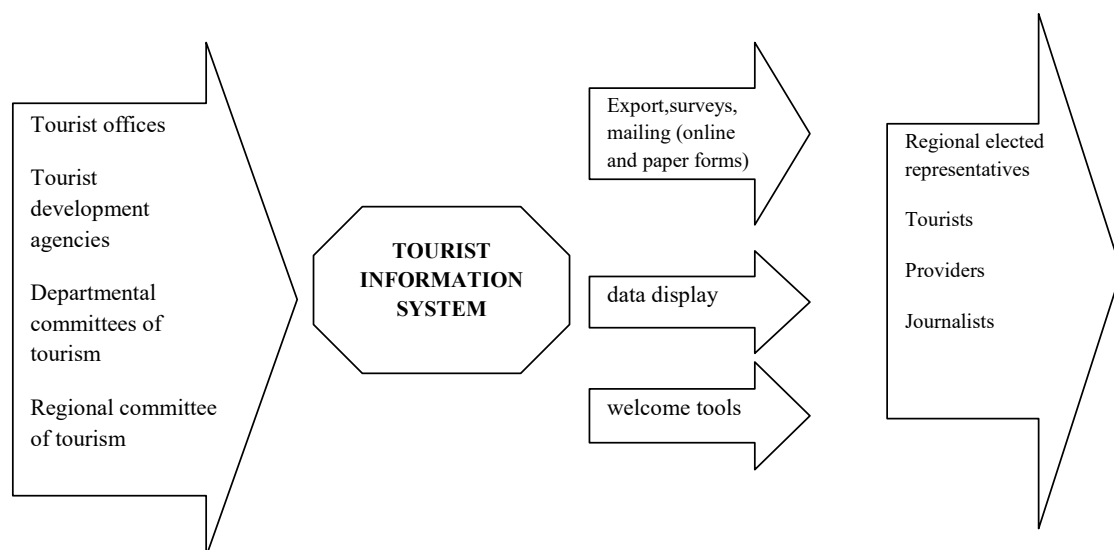

Fig. 1. Diagram of use of a tourist information system by tourist enterprises and organisations

implementation of a system of marketing tools and technologies.

Tourism as a socio-economic phenomenon combines the market aspects of economic relations and social-oriented goals of the development of society.

At present, tourism is the most dynamically developing and highly profitable branch of the world economy. Tourist activities can be considered as a factor in the socio-cultural development of the territories, which contributes to the improvement of the living standards of the population.

The capacity of the tourist market is very high. The development of tourism, which manifests itself in the diversification of the services provided, and the strengthening of interaction between the state and business operators operating in the tourism products and services market, allows it to be viewed as an instrument for stimulating growth at the national and regional levels of the economy.

The tourist complex operates in cooperation with other spheres of activity, preserving a clearly expressed specificity, reflecting the peculiarities of the tourist services market.

In modern conditions, marketing in the field of tourism business is a system of management and organization of the activities of tourist companies in the development of new, effective types of tourist and excursion services, their production and marketing in order to make profit on the basis of improving the quality of tourist products and accounting processes that take place on the world tourist market.

Successful work of tourism marketing depends not only on the desired product of good quality, market-oriented, pricing policy, reliable and efficient network of distributors. A systematic and effective communication with a potential customer and resellers is necessary, which reduces the gap between the producer of the tourist product and its consumer.

The main goal of this connection is to influence the target group. It is necessary to instil in the consumer such an idea of a product or service that would change the views that existed before and influence future behaviour.

There is no universal way to prepare a marketing plan. Each tourist enterprise has its own views on this problem.

An important factor of high-quality customer service is the environment – the appearance of the building, the design of the office, furniture, equipment, office equipment, etc. the atmosphere of the product offering (the physical environment) is perceived by the senses (sight, hearing, smell, touch) and influences buying behaviour in four ways:

1) can serve as a carrier of information for potential consumers;

2) can serve as a means of attracting the attention of customers;

3) can be the bearer of a certain effect (colors, sounds and properties of the surfaces of the objects surrounding the client affect his consciousness and encourage buying);

4) can create a certain mood.

To ensure some effectiveness of marketing management this will require the development of auxiliary systems:

- Marketing information;
- Marketing organizations;
- Marketing control.

Information communication technologies applied to tourism has given great impetus to the development of new tools for communication, promotion and marketing of tourism services and products.

There are three steps to consider:

- Computer Reservation System (CRS) in the seventies;
- Global Distribution System (GDS) in the eighties;
- Internet Revolution from the second half of the nineties.

The first two technologies allowed the creation, development and globalization of the availability of basic tourist services through the intermediation of travel agencies, which had exclusive access to automated booking systems.

The Internet has extended these opportunities to the final consumer, redefining the business system and expanding the channel options in the distribution of tourism products. Today tourism speaks the language of new technologies: we have witnessed extraordinary innovations in the size of the tourism market (global tourism market), in the tourist offer (low cost, last minute, dynamic packaging) and in distribution channels (disintermediation, sale, online agencies), with a tourism competition that has become truly global. The web and online services are now essential for the organization of the trip, both for the search for news and information, both for booking and managing a whole range of tourist services. The Internet and the new marketing technologies give the tourist operators the possibility of directly contacting the end customer, thus compacting the tourist supply chain. Worldwide, the operation of online tourism services is experiencing strong growth. Indeed, this kind of service “online” seduces many travellers because everything is available just a click away. According to experts, this is an irreversible trend.

The system of marketing information ensures the receipt, systematization, evaluation and use of information characterizing the state of the external environment and the internal environment of the tourist enterprise.

Marketing technologies for a business have many benefits. In contrast, however, there are also some disadvantages which are listed in the following table which such non exhaustive factors.

Also, marketing technologies assume the accuracy and predictability of the result, awareness of ways to achieve it. It is clear that marketing technologies cannot be something fundamentally different in essence than other technologies.

Their specificity is determined by the market area of application, which gives rise to their probabilistic nature, and the need to take into account the social, environmental, moral aspects of the implementation of marketing activities.

As shown in the table 2 without objective, relevant, sufficiently complete marketing information, it is impossible to make operational and strategic decisions.

Many marketers are already using marketing automation in their day-to-day work: over a third of respondents said they already use marketing automation.

However, the interest in marketing automation is also still in the companies that do not yet use automation tools.

The marketing organization system is aimed at creating an appropriate organizational structure for a tourist enterprise that provides marketing activities.

To continuously monitor the implementation of marketing strategies and programs, a marketing control system is created. In practice, the technology for implementing the concept of marketing is very elastic. It can change both its structure and the place of individual stages depending on the characteristics

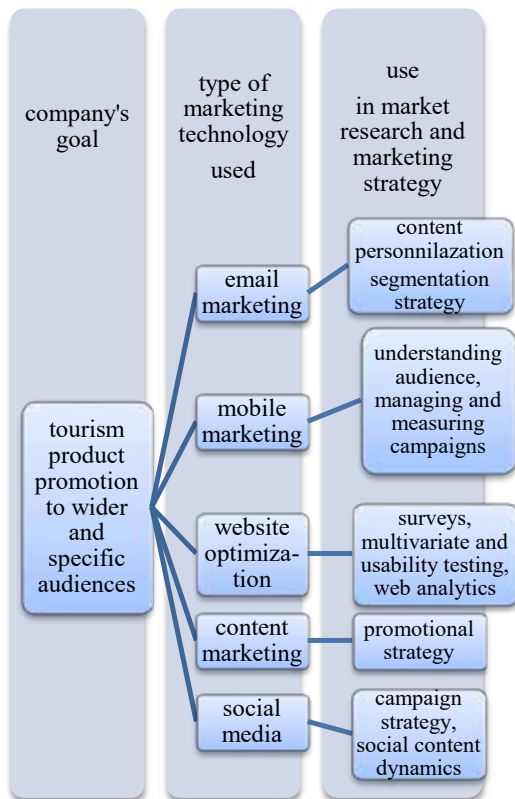

Fig. 2. Some types marketing technologies and their use in the marketing strategy

of the enterprise, the degree of market mastery, the goals, objectives and market conditions set. However, all these elements are closely interrelated. Companies cannot exclude any of them from the system, without violating its integrity. As shown in the figure 2 the marketing information system of tourism has a specific cross-sectional character, and involves various branches. In its design, we must derive from the information flow of tourism as well as from the demand for tourism.

Table 2
Benefits and disadvantages of the use of marketing technologies in tourism enterprise

Benefits	Disadvantages
Distribution	Trustworthiness issues
Lower costs	Relevance issues
Customer loyalty	address-quality issues
Measurability/ results	Information actuality issues
Personalization	
low scattering loss	
Flexibility	
Response	

The purpose of this system is to facilitate the decision-making of three groups of users: the administrative and self-governing bodies, the entrepreneurs and the tourism operators, at four levels – in the enterprise, in the tourism center (city, municipality), in the region and at the level of State as tourism destination. It is essential to regularly update the file that makes up the marketing information system and adapt it to the needs of the users of the system. The fulfilment of these goals is made possible by the database.

Tourist information systems, E touristic information systems, primarily support and optimize the information transfer between a holiday region (tourist region) and the (potential) guests, using time and place independent information and communication technologies. They are thus part of a modern destination management.

Tourist information systems support the targeted, systematic and consistent creation, management and making available of tourist contents (tourist information data). The focus is on the constant guarantee of the content, reliability and up-to-datedness of tourist information, which is accessed by the users of such systems via fixed and / or mobile information services.

In general, the following information services can be distinguished:

1. Dynamic tourist information services are not based on a specially programmed software solution, but rely on standard software (for example, Internet browsers). The information is generated for the user by means of online queries on an at least daily updated database.

2. Static information services enable pure information retrieval on physical data that is physically integrated into the system, and in most cases are based on a specially programmed software solution.

a) fixed static information services: for example, CD-ROM applications with user interface including database without online connection to an up-to-date database;

b) mobile static information services: for example, personal digital assistants (PDA) with user interface including database without online connection to an up-to-date database.

The Internet through marketing technologies also influences the perception by consumers of the pricing strategies put in place by producers or distributors. In particular, consumers are becoming more and more aware of Yield Management practices.

Thus, some consumers develop opportunistic behaviours with last-minute bookings via the Internet: they seek the best value for money by focusing on the weather rather than the destination. These last-minute sales are becoming more and more important with the current weak economic growth and the decline in household purchasing power, but also with the development of sales by smartphones connected to the Internet (smartphones), commonly known as m-tourism. A modern designed website is also a must, and they must be optimized for messy mobile devices (smartphone, tablet) – Online bookability or at least electronic reservation options await guests nowadays, potential guests stay in social networks, on review portals, in search engines: providers should actively communicate with them, present their company attractively on Google and optimize their website to be found in search engines. However, the demand for online bookings continues to rise. Guests must always use the smartphone to organize their vacation.

Communication in social networks is a common practice. In the tourism sector, social networks have quickly become a source of complementary information. Influencers, media, brands or users, everyone brings his stone to the building on these networks. And today, news feeds from social networks have a real influence on the choice of holiday destinations. As can be seen in figure 3, customer knowledge is the basis of all effective communication and marketing actions. Marketing technologies have made it possible to develop numerous devices to collect data on the behavior of Internet users and customers. Having

data is one thing but being able to cross them and analyze them is another. Moreover, it is necessary to have adequate tools to translate the results obtained into concrete marketing actions. In a global context of over-information, development of information and communication technologies and therefore of interactivity and virality, marketing technologies such as social networks are innovative tools for launching and promoting a tourism offer, or a destination. Social networks are currently experiencing an explosion in their attendance. The growing popularity of social networks is shaking up the traditional marketing model. The question of the control of the message, of the image, is at the center of the concerns of the professionals of the promotion. Today's Internet users can influence behavior, as well as contribute to the growth or annihilation of marketing efforts.

Push Marketing and Email Marketing are an excellent way to collect new behavioral data as well as very effective solutions for deploying targeted marketing actions with great responsiveness. nowadays, in the tourism sector as in other sectors of economic activity to provide such solutions will represent an undeniable competitive advantage.

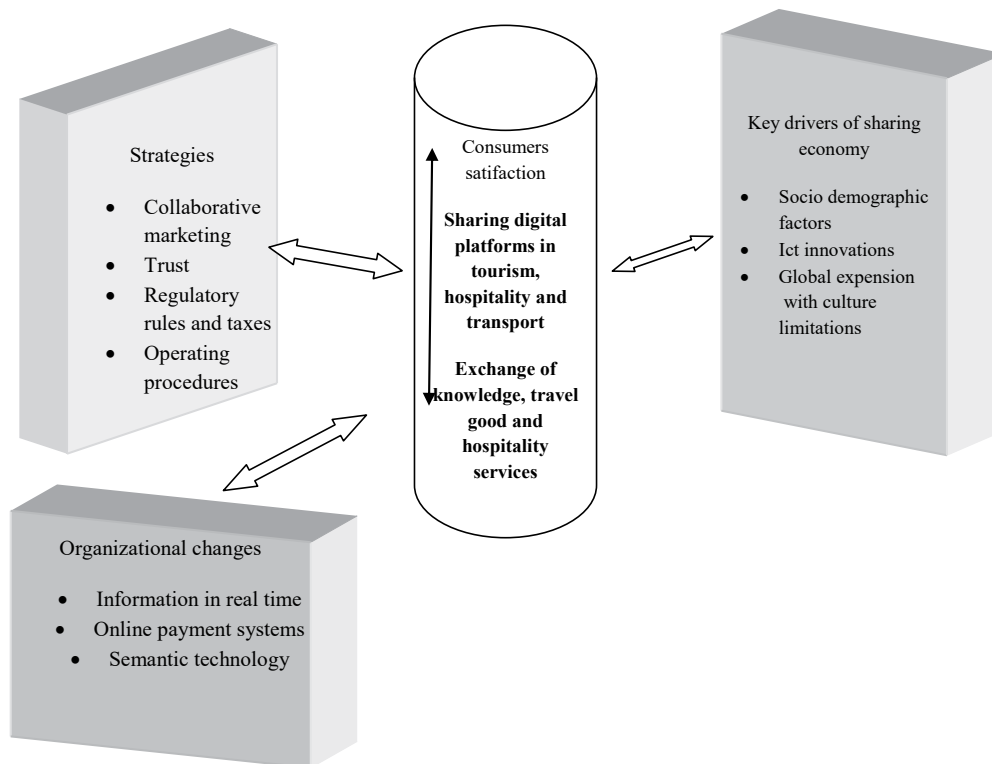
The impact and success of community-based online housing reservation platforms, based on collaborative economy and consumption, would therefore waver the more conventional models of hotel tourism. When a hotel group decides to open a new establishment, it must first carry out a market study on the environment of its new location. It will seek priority areas where tourist attendance, whether private or business, is strong. He will then finance the construction or proceed with a buy-back or both. From there, he must raise his operating account by anticipating the depreciation of the land.

Then, it will have to adjust its tariffs to release margins above fixed and variable costs. If one takes the foundations of the Airbnb model, it is a reverse concept: any accommodation in the world can accommodate travelers during their stay, thus replacing a hotel room.

Marketing technologies are revolutionizing the workings of the recreational economy and bringing new perspectives to the tourism sector. E-business and e-marketing are now vital components of business success. The potential added value of using marketing technologies far outweighs the cost savings in online transactions. Information and communication technologies through marketing technologies are changing processes and the chain of tourism services in depth. Unlike early booking and information-driven applications, today's technology environment is interactive, mobile, and participatory (includes user-generated editorial content).

The increasingly competitive and dynamic environment requires that tourism SMEs become more reactive and adapt more and more importantly, which goes hand in hand with the need to acquire new skills. The success of tourism requires quick and efficient communication. The volumes of information analyzed and exchanged by tourism professionals are enormous and customers expect quick answers and confirmations in real time. All this requires that tourism professionals are familiar with many tools, systems and sources of information related to ICT. In addition, tourism professionals must have very good communication and networking skills.

ICTs provide new ways to analyze this information, offering new concepts and tools for effective inventory management. For tourism businesses that cooperate with multiple distribution channels, revenue manage-

Fig. 3. Benefits of marketing technologies in a Sharing economy business model for tourism and hospitality

ment is becoming more important and more difficult than ever before.

Conclusions from the conducted research. It's known that our modern times are giving the impression to be more and more rapid. Information is constantly increasing over the internet. For the modern marketing also the revision and adjustment of the corporate design at the time taste laid on the technological development.

Of course, monitoring the effectiveness of strategies for positioning tourism products as a basis for changing the planning and organizing the marketing strategy of a tourist firm is not new in the practice of marketing activities of tourist firms.

However, its use for a long time was due to unsystematic and spontaneously created positioning of the brand of the company and its products, inadequate application of foreign methods by the owners of the tourist business.

This is in the first place. And secondly, the theory of marketing management of service activities of tourist enterprises has not yet been fully developed.

Marketing technologies therefore offers medium-sized companies interesting opportunities, since the target group can be addressed with less wastage. These scatter losses cost a lot of capital. These can be used more efficiently by medium-sized companies thanks to online marketing.

The reason lies in the existing data and their use in marketing (big data). All in all, SMEs with the same marketing budget gain more customers, higher sales and profits.

Often, medium-sized tourism companies are focusing on the website as one of the most important online marketing tools. Along with this, SMEs invest mainly in search engine optimization (SEO) and e-mail marketing as well as social media (Facebook & Co.). Tourism

is an economic sector in which the digital eruption has already produced considerable systemic effects: changes in the practices and expectations of tourists, installation in the landscape of new players such as online booking platforms, an explosion of innovations around new applications dedicated to tourism, scaling up strategies tourism and the need for community services to take advantage of marketing techniques, increasing the use of visitor data to improve customer follow-up and create new services.

REFERENCES:

1. Muraveva N.N. (2009). Marketing services : a tutorial. Rostov n/D.
2. Berlow Janell, Stuart Paul. (2007). Brand-oriented service. New competitive advantage. Moscow.
3. Alexunin V.A. (2005). Marketing in industries and spheres of activity. Moscow.
4. Chudnovsky A.D., Zhukova M.A., Senin V.S. (2006). Management of the tourism industry : a tutorial. Moscow.
5. Kotler F., Bowen J., Meikens J. (2007). Marketing. Hospitality. Tourism : a textbook for universities. Moscow.
6. Birzhakova M.B., Nikiforova V.I. (Ed.) (2005). Great Glossary of terms of international tourism / The Grant of the Glossary of Terms for the International Tourism. St. Petersburg : "Publishing House Gerd".
7. Butko I.I., Sitnikov E.A., Ushakov D.S. (2008). Tourist business: the foundations of the organization: production and practical publication. Moscow.
8. Galizdra A.S. (2006). The phenomenon of tourism in the space of mass culture. *Tourism and cultural heritage. Interuniversity collection of scientific works*, 17, 9–14.
9. Golovko O.N., Tregulova I.P., Shilyuk N.V. (2012). The problem of adaptation of young specialists to work in the hotel industry // *Culture of the Black Sea peoples*, 232, 52–56.
10. Hacksever K., Render R., Russell R., Merdick R. (2002). Management and organization in the service sector. 2nd ed. / Translated from English; Ed. V.V. Kulibanova. St. Petersburg.
11. Muraveva N.N. (2009). Marketing services : a tutorial. Rostov n/D.

*Стаття надійшла до редакції 30.08.2019.
The article was received 30 August 2019.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-9

УДК 656.078.8:629.48

Гребинаха А.В.*аспірант кафедри економіки та управління
виробничим і комерційним бізнесом**Українського державного університету залізничного транспорту*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3599-3749>E-mail: njyz11@meta.ua

ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ВАГОНОБУДУВАННЯ

У статті розглянуто та обґрунтовано основні інструменти підвищення конкурентоспроможності вагонобудівних підприємств України. Інструменти підвищення конкурентоспроможності розділяються на мікро- та макросередовище. До мікросередовища належать: маркетингові, фінансові, техніко-технологічні, економічні, управлінські; до макросередовища – політико-правові, соціальні та культурологічні, НТП, демографічні, ресурсні, ринково-галузеві. Найбільш дієвими інструментами є: товарно-збутова політика, імпортозаміщення вагонобудівної продукції, інновації, планування та організація діяльності, диверсифікація продукції й підприємства, контроль і управління витратами. Використання в практичній діяльності пропонованих інструментів необхідно здійснювати через розроблену автором методику формування та реалізації механізму підвищення конкурентоспроможності підприємств вагонобудування.

Ключові слова: інструменти, підвищення конкурентоспроможності, вагонобудівні підприємства, механізм, контроль.

Гребинаха А.В. ИНСТРУМЕНТЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ВАГОНОСТРОЕНИЯ

В статье рассмотрены и обоснованы основные инструменты повышения конкурентоспособности вагоностроительных предприятий Украины. Инструменты повышения конкурентоспособности разделяются на микро- и макросреду. К микросреде относятся: маркетинговые, финансовые, технико-технологические, экономические, управленческие; к макросреде – политико-правовые, социальные и культурологические, НТП, демографические, ресурсные, рыночно-отраслевые. Наиболее действенными инструментами являются: товарно-сбытовая политика, импортозамещение вагоностроительной продукции, инновации, планирование и организация деятельности, диверсификация продукции и предприятия, контроль и управление затратами. Использование в практической деятельности предлагаемых инструментов необходимо осуществлять через разработанную автором методику формирования и реализации механизма повышения конкурентоспособности предприятий вагоностроения.

Ключевые слова: инструменты, повышение конкурентоспособности, вагоностроительные предприятия, механизм, контроль.

Hrebynakha Antonina. TOOLS FOR INCREASING COMPETITIVENESS FOR CAR PRODUCTION ENTERPRISES

The article considered and substantiated the main tools for increasing the competitiveness of railroad construction enterprises of Ukraine. Tools are nowadays essential in enhancing the competitiveness of domestic railcar manufacturing companies. They should form the basis of a competitiveness enhancement mechanism. Competitiveness tools are divided into micro and macro environments. The microenvironments include: marketing, financial, technical, economic, managerial; Macroenvironment include: political, legal, social and cultural, NTP, demographic, resource, market and industry. The results of studies at domestic wagon companies suggest that in the practice of modern wagon enterprises of the above tools to improve competitiveness are the most effective are the following: commodity and sales policy – because the competitiveness of products determines the competitiveness of the enterprise, in modern economic conditions, characterized by a highly competitive environment. An important task is to develop competitiveness enhancing activities within the framework of the implementation of the commodity policy of railway carriages; import substitution of railway products, as the dependence of domestic industries on the supply of railway products from such countries as: Czech Republic, Korea, USA and others is great; innovation – first of all, in terms of improving the technological and technical levels of railway carriage enterprises; planning and organization of activities, which is explained by the low level of management; diversification of products and enterprises as it determines the firm's resilience in a market environment; control and management of costs that affect the level of profitability and profit of the enterprise. According to the author, the tools for increasing the competitiveness of domestic railroad car manufacturing enterprises should form the basis of the mechanism of increasing the competitiveness. The use in practice of the proposed tools for improving the competitiveness of railroad enterprises should be carried out through the method developed by the author of the formation and implementation of a mechanism for improving the competitiveness of railway carriage enterprises.

Keywords: tools, increase of competitiveness, car-building enterprises, mechanism, control.

Постановка проблеми. Перед вітчизняними вагонобудівниками стоїть проблема відродження галузі, для чого необхідно виявляти і застосовувати результативні й економічно обґрунтовані стосовно дій у сучасних умовах господарювання інструменти підвищення конкурентоспроможності підприємств вагонобудування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість розуміння мети, місії, цілей та бачення стратегії підприємства докладно викладено в роботах вітчизняних науковців із планування та управління підприємством, серед яких: Л.П. Батенко, В.Г. Бикова, В.А. Верба, В.Л. Дикань, І.А. Дмитрієв, Н.М. Євдокименко, В.О. Зубенко, О.В. Коваленко, О.В. Мако-

воз, І.В. Токмакова, О.В. Шраменко, Н.В. Якименко, О.А. Яценко, але тим не менше необхідно зробити акцент на тому, що саме розуміння напрямку руху підприємства, формалізація цілей, методів і принципів її досягнення є базисом, на основі якого видозмінюються внутрішні процеси і реалізується стратегія підприємства, та визначення інструментів підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Мета дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні інструментів підвищення конкурентоспроможності вітчизняних вагонобудівних підприємств.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. До інструментів підвищення конкурентоспроможності вітчизняних вагонобудівних

підприємств автор відносить інструменти макро- та мікросередовища. Їх розширена систематизація представлена на рис. 1.

Інструменти, представлені на рисунку, є сьогодні основними під час підвищення конкурентоспроможності вітчизняних вагонобудівних підприємств. Вони повинні становити основу механізму підвищення конкурентоспроможності, тому, на думку автора, необхідно розподілити інструменти підвищення конкурентоспроможності вагонобудівного підприємства на групи: політико-правові, соціальні та культурологічні, НТП, демографічні, ресурсні, ринково-галузеві, маркетингові, фінансові, техніко-технологічні, економічні, управлінські, які є умовними, оскільки їхній вплив взаємопов'язаний і взаємозалежний.

Результати досліджень на вітчизняних підприємствах вагонобудування дають змогу стверджувати, що в практиці сучасних підприємств вагонобудування з наведених на рис. 1 інструментів підвищення конкурентоспроможності найбільш дієвими є такі:

- товарно-збутова політика підприємства, оскільки конкурентоспроможність продукції визначає конкурентоспроможність підприємства;
  - імпортозаміщення вагонобудівної продукції, оскільки велика залежність галузей вітчизняної промисловості від поставок вагонобудівної продукції з таких країн, як Чехія, Корея, США та ін.;
  - інновації, передусім у частині підвищення технологічного та технічного рівнів підприємств вагонобудування;
  - планування та організація діяльності, що пояснюється низьким рівнем управління;
  - диверсифікація продукції та підприємства, оскільки вона визначає стійкість підприємства в ринковому середовищі;
  - контроль та управління витратами, які впливають на рівень рентабельності і прибутку підприємства.
- Розглянемо докладніше кожен із дієвих інструментів підвищення конкурентоспроможності підприємств вагонобудування, вплив яких взаємопов'язаний і взаємозалежний.

Товарно-збутова політика. У сучасних економічних умовах, які характеризуються високою конкуренцією і динамізмом зовнішнього середовища, важливим завданням стає розвиток діяльності з підвищення конкурентоспроможності в рамках реалізації товарної політики вагонобудівних підприємств.

Відсутність плану формування товарної політики на підприємствах вагонобудування, так само як і розбіжність у цілях товарної політики та основних стратегічних цілях, неминуче призводить до розбіжностей у виробничо-збутовій діяльності підприємства, невикористання резервів зростання прибутковості компанії і, як наслідок, до стагнації, погіршення фінансових показників підприємства.

Рішенням цих проблем може стати формування товарної політики підприємства, що охоплює весь комплекс заходів – від маркетингових досліджень до розроблення й упровадження інновацій, модернізації продукції. Завдяки комплексному підходу до формування товарної політики підприємства будуть мати можливість протягом тривалого часу домагатися високих показників прибутку, займаючи лідерські позиції на ринку.

Особливо зростає роль товарної політики в сучасних економічних кризових умовах нестабільного і динамічного ринкового середовища, що характеризується зміною цін, підвищенням конкуренції.

Головним акцентом для вітчизняних підприємств вагонобудування під час формування товарної полі-

тики повинні стати інновації, оскільки інновації, втілені в нові технології, є важливим чинником сталого розвитку економіки та підвищення конкурентоспроможності підприємства на зовнішньому і внутрішньому ринках.

Фактор, до складу якого відносяться управління інноваційною діяльністю, управління якістю, планування виробничої програми, планування товарного асортименту, відіграє важливу роль у підвищенні конкурентоспроможності вітчизняних вагонобудівних підприємств.

На етапі вибору виробничої стратегії вагонобудівного підприємства здійснюється облік інноваційного складника продуктового портфеля підприємства і напрямів його вдосконалення. Найважливішою в портфелі інноваційних товарів, таких як верстати з числовим програмним управлінням (ЧПУ), обладнання із засобами контролю, обробні центри, дає підприємству значну конкурентну перевагу, можливість вибору лідируючої стратегії позиціонування і наступальної стратегії просування товару.

Інноваційна діяльність підприємства може трактуватися як комплекс робіт зі створення і поширення інновацій, що включають НДДКР зі створення нового або вдосконаленого продукту, реалізованого на ринку, і його поширення з урахуванням використання вітчизняних розробок у системах ЧПУ і програмного забезпечення.

Інновації у сфері товарної політики – це отримання нових ідей із приводу наявного продукту (модифікація), розроблення нового для підприємства товару, але вже відомого на ринку (новий товар-дублікат), або розроблення абсолютно нових на ринку товарів (справжня інновація).

Процес розроблення нового товару (справжньої інновації) від планування до готового продукту включає у себе низку етапів: вироблення ідеї; концептуальне опрацювання; дослідно-конструкторська розробка, включаючи створення дослідного зразка; пробний вихід на ринок; комерціалізація.

Процес управління інноваційною діяльністю в системі формування товарної політики вагонобудівного підприємства повинен включати такі етапи:

- первинна оцінка пропозицій щодо розроблення нових конкурентоспроможних вагонів або їхніх деталей;
- виробничо-технологічне опрацювання пропозицій та аналіз попиту і пропозиції на них;
- дослідно-конструкторські роботи;
- технологічна підготовка виробництва;
- запуск виробництва;
- виготовлення продукції і виведення її на ринок «точно в строк».

Критеріями відбору пропозицій виступають рівень витрат на НДДКР, техніко-технологічні можливості виробництва, аналіз структури попиту та пропозиції на ринку, а також плановані обсяги виробництва і продажів продукції з урахуванням діючих виробничих потужностей. Вибір альтернативи і схвалення концепції припускають перехід до етапу дослідно-конструкторських робіт.

Важливим завданням даного етапу буде проведення маркетингового дослідження з оцінки продукції у фокус-групі, учасники якої є потенційними споживачами даної продукції. На третьому і четвертому етапах відбувається перехід до вирішення виробничо-технічних та інженерних питань, результатом технічного опрацювання стає створення дослідного зразка для подальшого налагодження технологічного процесу.

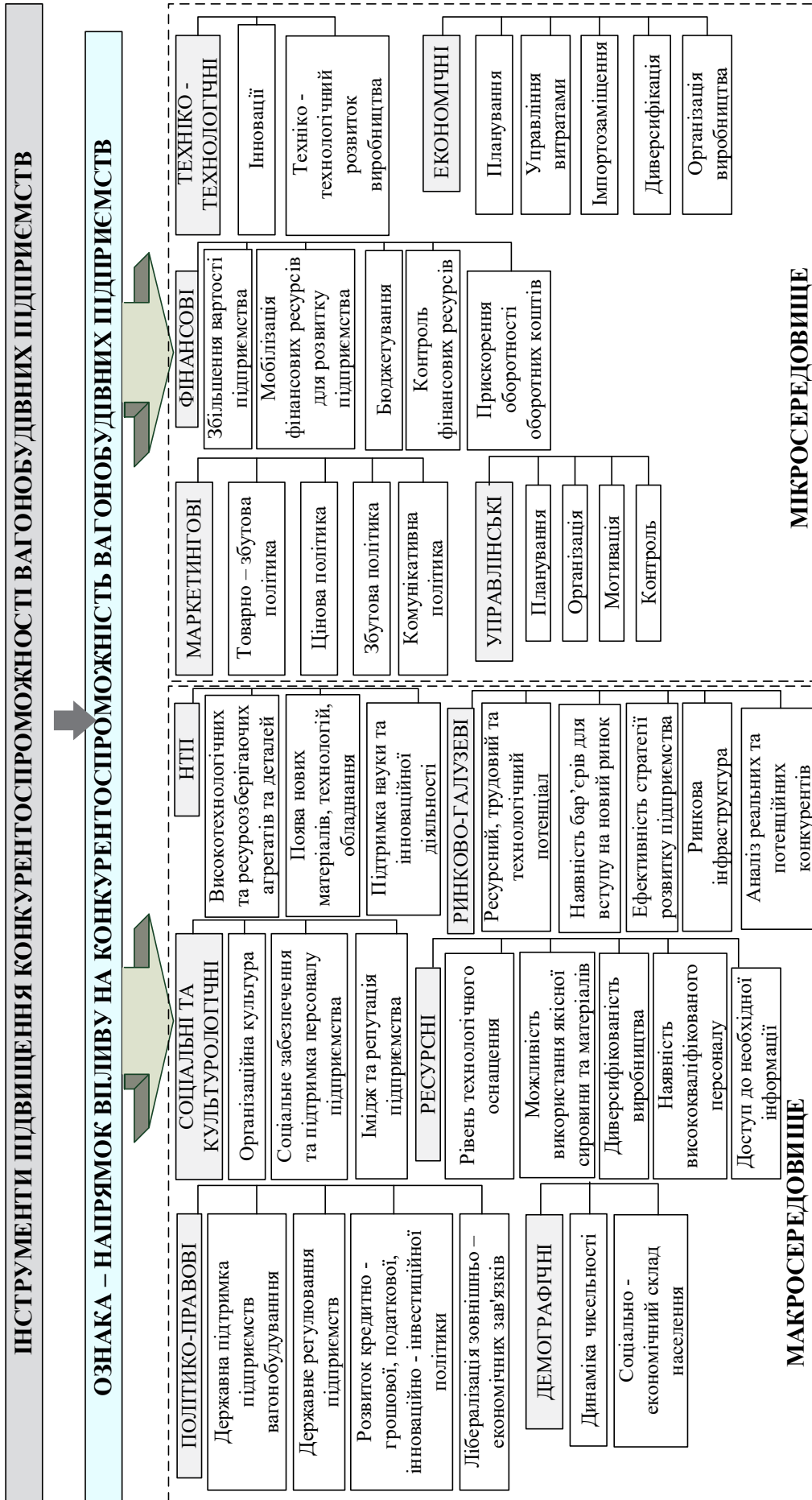

Рис. 1. Інструменти підвищення конкурентоспроможності підприємств вагонуобудування

Джерело: авторська розробка

На завершальному етапі здійснюється запуск продукції у виробництво, рішення про яке передбачає послідовні роботи на всіх перерахованих вище етапах. Етап пробного виходу на ринок передбачає виготовлення продукції, а також її подальшу реалізацію, за результатами проводиться маркетинговий аналіз продажів для задоволення потреб споживачів.

Таким чином, створення нового продукту – трудомісткий процес, що складається з певної послідовності дій і є необхідним для забезпечення конкурентоспроможності підприємства на ринку, забезпечуючи, з одного боку, відповідність продукту вимогам ринку та задоволення потреб споживачів, а з іншого – можливості організації для його розроблення та виробництва.

На основі цього автор робить висновок, що основними критеріями забезпечення стійкості розвитку підприємства на довгострокову перспективу стають постійне вдосконалення інноваційного складника товарного асортименту, розроблення найбільш перспективних методів позиціонування відповідно до загальних стратегічних цілей підприємства.

Імпортозаміщення є необхідною умовою підвищення економічної безпеки країни, напрямом модернізації національної економіки, у тому числі і підприємств вагонобудівної галузі, особливо високотехнологічної продукції вагонобудування та імпортованих в даний час комплектуючих для її виробництва.

Вітчизняний ринок продукції залізничного вагонобудування характеризується багаторічним поділом, проте останнім часом набувають поширення мікропідприємства, які займаються виробництвом дуже вузької номенклатури або виконують ремонти локомотивів, тепловозів, вагонів.

Проблема вітчизняного вагонобудування багато в чому полягає саме у відсутності належного попиту на продукцію на внутрішньому ринку: частина підприємств сьогодні працюють на старому обладнанні, морально і фізично зношеному за останні 30–40 років, тоді як інші, найбільш сучасні виробничі підприємства вважають за краще купувати імпортні аналоги. Як наслідок, «просідають» супутні галузі, є проблеми з локалізацією виробництва деталей для верстатів, електроніки. Українським вагонобудівникам зараз важливо правильно скористатися ситуацією, що склалася, і на хвилі зростання попиту на вітчизняні вагони всередині країни почати реалізовувати виготовлення та модернізацію вітчизняної продукції.

Підвищення інноваційної активності підприємств вагонобудування можна назвати одним із найбільш дієвих інструментів підвищення конкурентоспроможності підприємств вагонобудування. Створення та впровадження інновацій у сфері проектування, виробництва, технологій післяпродажного технічного обслуговування продукції – це стимули до створення нових високопродуктивних моделей вагонів, деталей, що дасть змогу підтримувати їх інноваційну компоненту шляхом модернізації окремих вузлів.

Управління інструментом інноваційного розвитку вимагає внесення суттєвих змін у підходи до організації процесу фінансування як на мікро-, мезо-, так і на макрорівні. Одним із таких напрямів на мікрорівні є процес створення і подальшого розподілу коштів фонду інвестиційного капіталу. Кошти фонду інвестиційного капіталу можуть формуватися як за рахунок власних коштів, так і за рахунок коштів тих підприємств, які зацікавлені у використанні інноваційної продукції і технологій.

Нині такий інструмент, як інноваційна діяльність, слабо використовується в практиці вітчизняних машинобудівних підприємств, результатом чого є той факт, що частка морально зношеного, застарілого обладнання в загальній його масі досить висока (знос рухомого складу ПАТ «Українська залізниця» на 2018 р. становить 93,37%).

Сучасне вагонобудівне підприємство являє собою складну систему, у рамках якої протікають процеси, що охоплюють усі боки діяльності підприємства й у кінцевому підсумку втілюються в матеріально-речовинний результат. Удосконалення матеріально-речового результату, що виражається у зростанні прибутковості підприємства і підвищенні його конкурентоспроможності, є метою будь-якого вагонобудівного підприємства, що означає повну зацікавленість управління підприємства в поліпшенні процесів, що характеризують закупівельну, збутову, кадрову, адміністративну, маркетингову, виробничу діяльність підприємства.

Важливим інструментом, що дає змогу підвищити ефективність внутрішніх процесів вагонобудівного підприємства, є *планування*, а також *організація* діяльності вагонобудівного підприємства.

Планування й організація діяльності вагонобудівного підприємства на першому рівні знаходять своє відображення в таких елементах, як формування мети, місії, цілей та бачення стратегії підприємства.

Формування регламентів, автоматизації процесів – це другий рівень планування та організації діяльності вагонобудівного підприємства. Метою регламентації бізнес-процесів підприємства є їх формалізація, а також підготовка в письмовому вигляді комплексу документів, які регулюють різні сфери діяльності підприємства. Фундаментом регламентів є уявлення про роботу бізнесу власників і керівників вагонобудівного підприємства, думки і досвід найкращих його співробітників, а також успішні рішення у сфері управління іншими підприємствами галузі вагонобудування.

Розроблення регламентів дає можливість власникам, керівникам і персоналу заново оцінити діяльність вагонобудівного підприємства, підвищити ефективність діяльності підприємства за рахунок структуризації цілей і завдань. Регламентація є найбільш трудомістким і важливим етапом у процесі сертифікації системи управління якістю за стандартом ГОСТ-Р ISO 9001: 2015 (було досліджено в працях автора [1; 2]), що збільшує привабливість підприємства для зовнішніх інвесторів за рахунок передбачуваності і більш швидкої адаптації до змін.

У сучасних умовах зростання інформації і даних, що відображають діяльність підприємства, необхідним елементом стає комплексна автоматизація підприємства. Питання управління підприємством і автоматизації бізнес-процесів є одними з найгостріших у діяльності промислових підприємств. Побудова ефективно організованої структури, налагодженої комплексної системи документообігу – необхідна умова функціонування сучасного вагонобудівного підприємства, що дає змогу автоматизувати бізнес-процеси, документообіг, знизити залежність від плінності кадрів, зменшити витрати на утримання апарату управління, скоротити тривалість процесу розроблення і реалізації завдань підприємства.

Комплексна автоматизація дає змогу організувати інформаційну систему, відповідну сучасним як вітчизняним, так і міжнародним стандартам, що сприяє підвищенню ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства.

Сьогодні на ринку інформаційно-технічного забезпечення представлено значну кількість прикладних рішень, що створюють єдиний інформаційний простір для управління всіма ресурсами підприємства, охоплюючи основні бізнес-процеси і розмежовуючи доступ до збережених даних із метою інформаційної безпеки підприємства.

Управління персоналом є елементом управління трудовими ресурсами організації, що включає роботи з пошуку, підбору та адаптації, навчання та оцінки персоналу організації.

Планування й організація діяльності підприємства – важливий інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства на ринку за рахунок підвищення ефективності управління на всіх рівнях підприємства.

Диверсифікація підприємства вагонобудування є орієнтацію на різноманітність і різнобічний розвиток вагонобудівного підприємства для підвищення ефективної діяльності і конкурентного статусу підприємства.

У загальному вигляді диверсифікація передбачає одночасний розвиток не пов'язаних один з одним видів діяльності і збільшення кількості видів та найменувань продукції, послуг підприємства. Диверсифікація дає можливість розподілити кошти між різними активами підприємства, що дає змогу знизити ризики його діяльності за рахунок створення багатoproфільного виробництва з широкою номенклатурою продукції, що випускається.

Аналіз функціонування вагонобудівних підприємств дає змогу виявити специфічні особливості та запропонувати комбіновану стратегію поетапної диверсифікації їхньої діяльності.

Сервісне і післяпродажне обслуговування, надання допомоги в проведенні капітальних і середніх ремонтів вузлів, агрегатів, що постачаються, а також його модернізація забезпечують досить стабільний і значний потік фінансових коштів як джерело різних інвестиційних програм підприємства.

Використання подібного варіанту диверсифікації діяльності вагонобудівного підприємства дає змогу здійснювати комплексний технологічний розвиток підприємства у цілому, використовуючи як позикові, так і власні інвестиції за рахунок потоку грошових коштів різних бізнес-одиниць, що в результаті підвищує загальну економічну стійкість і конкурентоспроможність підприємства.

Калькулювання собівартості продукції і загальний облік витрат на виробництво та реалізацію продукції у вагонобудуванні має свої особливості, пов'язані, у першу чергу, зі складністю та тривалістю виробничого циклу, великим обсягом і різноманітністю застосовуваних матеріалів, комплектуючих, номенклатури вагонобудівної продукції, що випускається в рамках одного підприємства.

Контроль та управління витратами вагонобудівних підприємств повинні носити регулярний

характер і проводитися з урахуванням можливостей заміщення матеріалів і комплектуючих виробів для удешевлення продукції, що виробляється для підвищення її конкурентоспроможності.

Висновки. Отже, розглянуто та обґрунтовано основні інструменти підвищення конкурентоспроможності вагонобудівних підприємств України. На думку автора, вони повинні становити основу механізму підвищення конкурентоспроможності. Використання у практичній діяльності пропонуваних інструментів підвищення конкурентоспроможності вагонобудівних підприємств необхідно здійснювати через розроблену автором методику формування та реалізації механізму підвищення конкурентоспроможності підприємств вагонобудування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кузуб А.В. Система управління якістю продукції вітчизняних промислових підприємств залізничного транспорту. *Збірник наукових праць Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 1(63). С. 64–69.
2. Кузуб А.В. Управління якістю продукції вітчизняних промислових підприємств залізничного транспорту. *Міжнародна транспортна інфраструктура, індустріальні центри та корпоративна логістика* : праці XIV міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 7–9 червня 2018 р. Харків, 2018. С. 139–141.
3. Дикань В.Л. Управління конкурентоспроможністю корпорацій в Європі : підручник. Київ : Знання, 2004. 207 с.
4. Дикань В.Л. Розвиток промислового потенціалу українських підприємств. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2014. № 46. С. 136–142.
5. Коваленко В.О. Розробка заходів із підвищення конкурентоспроможності підприємства в сучасних умовах. *Економіка підприємства*. 2013. № 2. С. 15–18.

REFERENCES:

1. Kuzub A.V. (2018). Systema upravlinnya yakistyu produktsiyi vitchyznyanykh promyslovykh pidpryyemstv zaliznychnoho transportu [Quality management system of products of domestic enterprises of railway transport]. *Problems of systematic approach in economy*, 1(63), 64–69. [in Ukrainian]
2. Kuzub A.V. (2018). Upravlinnya yakistyu produktsiyi vitchyznyanykh promyslovykh pidpryyemstv zaliznychnoho transport [Management of quality of production of domestic industrial enterprises of railway transport]. *International transport infrastructure, industrial centers and corporate logistics* (June 7–9, 2018). Kharkiv : UkrSURT. [in Ukrainian]
3. Dykan V.L. (2004). Upravlinnya konkurentospromozhnisty korporatsiy v Yevropi [Corporate competitiveness management in Europe]. Kiev : Knowledge. [in Ukrainian]
4. Dykan V.L. (2014). Rozvytok promyslovoho potentsialu ukraiyins'kykh pidpryyemstv [Development of industrial potential of Ukrainian enterprises]. *The bulletin of transport and industry economics*, 46, 136–142. [in Ukrainian]
5. Kovalenko V.O. (2013). Rozrobka zakhodiv z pidvyshchennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstva v suchasnykh umovakh [Development of measures to increase the competitiveness of the enterprise in modern conditions]. *Business Economics*, 2, 15–18. [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 05.09.2019.
The article was received 05 September 2019.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-10

УДК 658:005

Пилипенко А.А.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри обліку і бізнес-консалтингу
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6520-3146>
E-mail: aapil@hneu.edu.ua*

Пилипенко С.М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6578-7161>
E-mail: snpil@ukr.net*

РЕСУРСНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ІНТЕГРОВАНИХ ОБ'ЄДНАНЬ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Статтю присвячено питанням організації ресурсного забезпечення процесів життєдіяльності інтегрованого об'єднання підприємств, створеного для спільного просування ринкової цінності. Метою дослідження є розвиток теоретико-методологічних засад організації стратегічного управління ресурсозбереженням корпоративного об'єднання підприємств на основі використання методології архітектурного опису організації (Design and Engineering Methodology for Organizations – DEMO). Механізм управління ресурсозбереженням описано з використанням стейкхолдерської парадигми, коли ключові стейкхолдери спільно визначають орієнтири його роботи. Такі орієнтири пов'язані з елементами ресурсної стратегії підприємства та сукупністю бізнес-правил оптимізації рівня витрат, описаних за допомогою DEMO-методології. Відповідно до бізнес-правил, за допомогою розробленої об'єктно-рольової моделі розроблено систему показників контролю над реалізацією політики ресурсозбереження.

Ключові слова: ресурсна стратегія, механізм ресурсозбереження, бізнес-інжиніринг, інтеграція корпоративних підприємств, управління витратами.

Пилипенко А.А., Пилипенко С.М. РЕСУРСНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ И УПРАВЛЕНИЕ ЗАТРАТАМИ ИНТЕГРИРОВАННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ КОРПОРАТИВНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Статья посвящена организации ресурсного обеспечения жизнедеятельности интегрированного объединения предприятий, созданного для совместного продвижения рыночной ценности. Целью исследования является развитие теоретико-методологических основ организации стратегического управления ресурсосбережением корпоративного объединения предприятий на основе использования методологии архитектурного описания организации (Design and Engineering Methodology for Organizations – DEMO). Механизм управления ресурсосбережением описан с использованием стейкхолдерской парадигмы, когда ключевые стейкхолдеры совместно определяют ориентиры его работы. Такие ориентиры связаны с элементами ресурсной стратегии предприятия и совокупностью бизнес-правил оптимизации уровня затрат, заданных с помощью DEMO-методологии. В соответствии с бизнес-правилами, с помощью разработанной объектно-ролевой модели составлена система показателей контроля над реализацией политики ресурсосбережения объединения предприятий.

Ключевые слова: ресурсная стратегия, механизм ресурсосбережения, бизнес-инжиниринг, интеграция корпоративных предприятий, управление затратами.

Pylypenko Andriy, Pylypenko Svetlana. THE INTEGRATED ASSOCIATIONS OF CORPORATE ENTERPRISES RESOURCE AND COST MANAGEMENT ORGANIZING

The one way of how the enterprise could compete in the promotion the market value is the integration process based on the core competencies. Because of this, the problem of rational resource support organizing of such integrated association functioning has become extremely popular. The hypothesis of the research is coming up with the idea about the necessity of extending the criterion for resource optimization to corporate strategy. The purpose of this paper is to develop the theoretical explanation of integrated enterprise association recourse saving management process development. The business-engineering framework and the design and engineering methodology for organizations (DEMO) have been used for describing the resource-saving mechanism functioning. The usage of the stakeholder's paradigm for such mechanism functioning development has been offered. The main idea here is the improvement of stakeholder's negotiation process about the guidelines and strategies of resource conservation. The understanding of the enterprise resource strategy has been expanded through the organizational capabilities concept adding. The possibility for the decentralized resource-saving approach implementation to the strategic business units within an integrated association has been described. The consistent resource conservation policy has been presented as the main advantage of this resource-saving approach. The business rules system for the resource strategy of integrated enterprise association development and implementation has been justified. Each of these business rules has been presented as a communication process result described by the DEMO methodology. The system of indicators for resource-saving policy implementation monitoring has been put in line with the offered business rules system.

Keywords: resource strategy, resource-saving mechanism, business engineering, corporate enterprises integration, cost management.

Постановка проблеми. Сучасні підприємства мають доволі широкий перелік інструментів досягнення успіху у конкурентній боротьбі. Перш за все це інструменти маркетингу, які визначають пара-

метри та характеристики створюваної цінності, яка задовольняє певний інтерес споживача. Оптимізація витрат за якимось критерієм, який відповідає вибраній стратегії підприємства, забезпечує зрос-

тання ефективності господарювання і призводить до подальшого підсилення рівня стійкості конкурентної позиції підприємства та його ринкової влади. Така стійкість може досягатися як за рахунок кооперації чи інтеграції з іншими товаровиробниками, так і на основі раціоналізації управління витратами. З огляду на дієвість поєднання зазначених інструментів поліпшення процесу конкурентного позиціонування, проблема організації управління витратами інтегрованого об'єднання підприємств набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі існує широкий перелік досліджень, присвячених управлінню витратами суб'єктів господарювання. Це такі дослідники, як О.В. Чумак [8] (висвітлила особливості організації інформаційного забезпечення механізму управління витратами), Дж. Шанк [9] (уперше розглянув стратегічні аспекти управління витратами в рамках ланцюга вартості та сукупності факторів формування витрат), І.В. Мілаш [6] (визначила місце управління витратами в реалізації концепції збалансованої системи показників) та Г.В. Козаченко з співавторами [3] (представили концепцію функціонального управління затратами). Можна побачити, що вчені докладно охарактеризували поняття управління витратами та висвітлили особливості формування відповідного механізму управління, хоча, на нашу думку, при цьому недостатньо докладно розглянули зв'язок параметрів задоволення споживача з понесеними витратами. Такий зв'язок максимально повно декларується концепцією комплексного управління вартістю, або вартісного інжинірингу (Total Cost Management Framework), докладно описаною А.В. Цветковим [7]. Дана концепція декларує доречність організувати управління витратами впродовж усього життєвого циклу підприємства, продукту (цільової системи), об'єкта тощо. Відповідно, доречним убачається розповсюдження даної пропозиції й на управління ресурсозбереженням.

Отже, на думку авторів, мета управління витратами зміщується з їх мінімізації чи оптимізації за вибраним критерієм на максимальне задоволення вимог цільової системи та підтримка практик життєвого циклу, що є певним розширенням означених у [3; 6; 8] підходів. При цьому, приймаючи гіпотезу щодо необхідності розповсюдження критерія ресурсозбереження на стратегічний процес підприємства, необхідно врахувати пропозиції Д.Дж. Колліса [4] щодо підпорядкування корпоративної стратегії характеристикам доступних для алокації ресурсів та розробки Дж. Тиса [13] щодо необхідності створення умов для динамічного забезпечення узгодженості ключових компетенцій підприємства зі змінами його бізнес-середовища. Орієнтація на розробки [4; 13] є базисом створення контурів управління витратами підприємства, оптимізованих за критерієм ресурсозбереження. Під час визначення змісту даного критерія будемо користуватися тлумаченнями І. Іванова («комплекс заходів забезпечення зростаючих потреб та раціоналізації використання ресурсів» [1, с. 130]) та А. Каленюк («метод скорочення витрат ресурсів у виробництві та експлуатації» [2, с. 116]). Такі тлумачення [1; 2] відбивають загальноприйняте розуміння ресурсозбереження, а отже, потребують доопрацювання відповідно до охарактеризованої у [7] означеної концепції вартісного інжинірингу.

Мета дослідження. На основі викладеного можна сформулювати мету дослідження, яка полягає у розвитку теоретико-методологічних засад організації

стратегічного управління ресурсозбереженням корпоративного об'єднання підприємств на основі застосування концепції бізнес-інжинірингу. Реалізація даної мети передбачає послідовне вирішення таких завдань: розроблення загальної моделі взаємодії суб'єктів управління витратами, формування бізнес-правил управління ресурсозбереженням, моделювання процесів ресурсозбереження.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. В основу досягнення мети дослідження пропонується покласти описану А.І. Левенчуком [5] стейкхолдерську парадигму, у рамках якої формується перелік стейкхолдерів, інтереси яких визначають вимоги до ресурсного забезпечення життєдіяльності об'єднання підприємств. Узгодження інтересів стейкхолдерів, своєю чергою, пропонуємо базувати на розробленій Дж. Діетцом [10] концепції онтологічного моделювання діяльності підприємства. Дана концепція отримала розвиток у дослідженнях Т. Джансена [12] й Дж. Хугерворста [11] та отримала назву методології архітектурного опису організації (Design and Engineering Methodology for Organizations – DEMO). Перевагою DEMO-методології є можливість моделювання мереж взаємодії стейкхолдерів. Авторський варіант мережі розподілу відповідальності щодо визначення параметрів управління витратами та ресурсозбереженням подано на рис. 1.

Представлена на рис. 1 модель взаємодії суб'єктів та об'єктів управління витратами за критерієм ресурсозбереження відображає сукупність комунікаційних актів, описаних із використанням DEMO-методології. Метою кожного з таких актів є отримання домовленості щодо бажаного результату, який влаштовує усіх учасників переговорного процесу та відповідає глобальним настановам діяльності окремих учасників та інтегрованого об'єднання у цілому. У сфері управління витратами та ресурсозбереженням такі глобальні настанови визначаються параметрами ресурсної стратегії об'єднання (за її формування на рис. 1 відповідає продуктово-комунікаційний акт В-Т03) та фіксуються у корпоративній стратегічній карті збалансованої системи показників (формується за допомогою елемента В-Т07, який трансформує настанови стратегічної карти у ключові індикатори ефективності, КРІ). Реалізація комунікаційного процесу призводить до адаптації сформованих КРІ до вимог контурів управління витратами та параметрів роботи механізму ресурсозбереження. Зазначимо, що кожен із комунікаційних актів призводить до отримання визначеного у табл. 1 результату. Перевагою DEMO-методології є можливість зв'язування таких результатів із системою бізнес-правил мінімізації витрат ресурсів. У табл. 1 такі бізнес-правила розподілено відповідно до задекларованих у меті статті контурів ресурсозбереження та управління витратами.

Перевагою задекларованого у табл. 1 підходу є розширення традиційних підходів до організації управління витратами та ресурсозбереженням концептом організаційних можливостей, під якими розуміють устояну спроможність виконувати певну діяльність або надавати заданий рівень сервісу зовнішнім та внутрішнім споживачам. Відповідно, й управління витратами орієнтується на забезпечення ресурсами виконання певної організаційної спроможності, потрібної для підтримки руху цільової системи за її життєвим циклом. Механізм ресурсозбереження, своєю чергою, орієнтується на формування таких практик підтримки життєвого циклу цільової системи, які забезпечують зростання

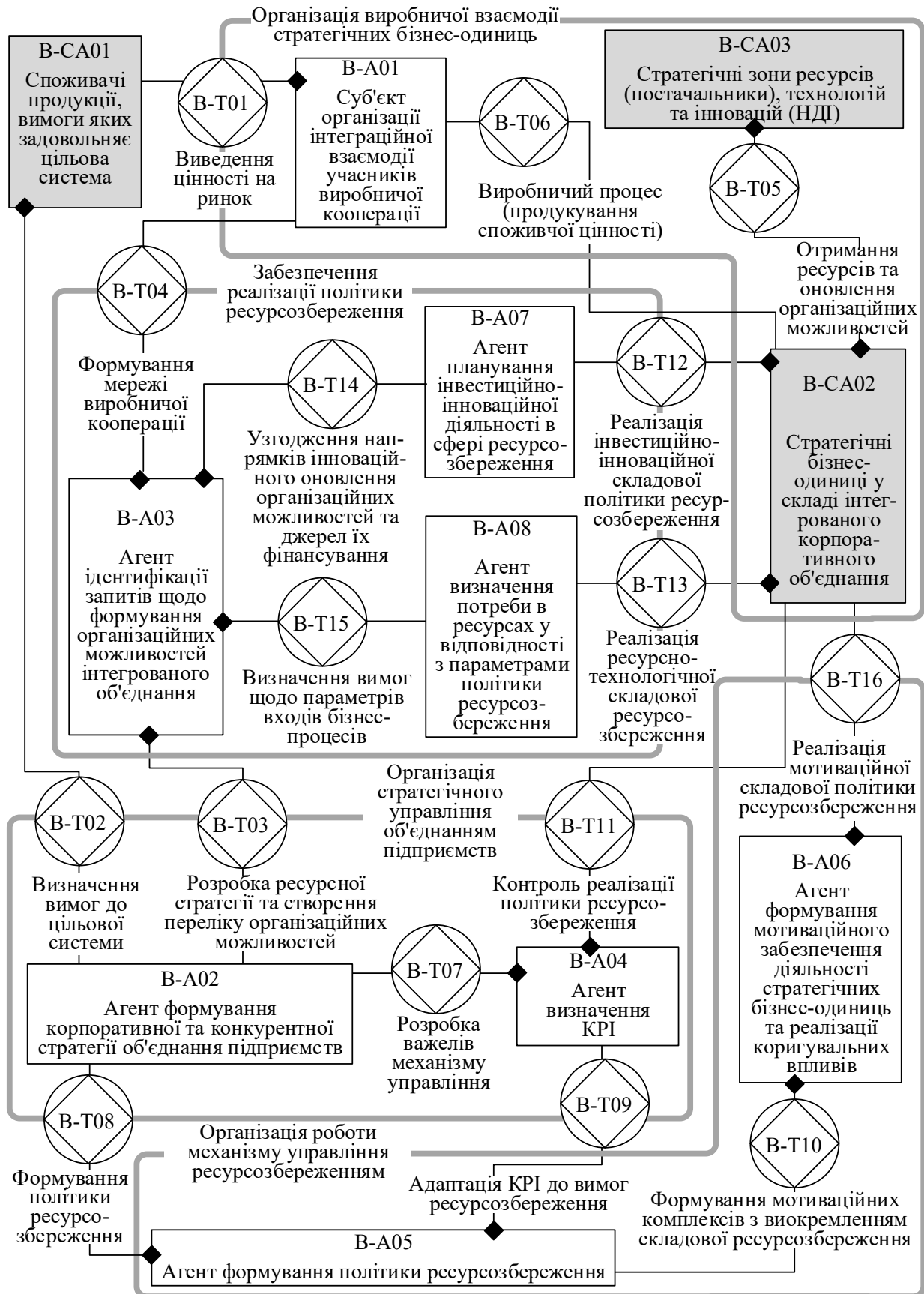

Рис. 1. Глобальна модель організації взаємодії суб'єктів механізму управління ресурсозбереженням інтегрованого об'єднання корпоративних підприємств

Таблиця 1

Формування бізнес-правил управління витратами інтегрованого об'єднання підприємств та їх оптимізації за критерієм ресурсозбереження

Номер транзакції в моделі на рис. 1	Результат реалізації транзакції	Бізнес-правила управління витратами	Вимоги до організації ресурсозбереження
T01 – Виведення цінності на ринок та задоволення ідентифікованих інтересів споживача	R01 – запити споживача задоволено. Цінність виведено на ринок (рух цільової системи за життєвим циклом забезпечено)	Визначення логіки зв'язування понесених витрат, вимог до ресурсів, орієнтирів управління проектами та атрибутами створюваної цінності	Ідентифікація можливого ефекту від ресурсозбереження у споживача пропонованої ринку цільової системи
T02 – визначення вимог до цільової системи та ідентифікація параметрів системи забезпечення	R02 – характеристики цільової системи визначено та відповідний до них комплекс 4P-маркетингу сформовано	Правила алокації ресурсів та оптимізації витрат за стадіями життєвого циклу цільової системи. Принципи адаптації витрат до зміни її параметрів	Визначення конкурентних переваг цільової системи в частині економії ресурсів під час її експлуатації споживачем продукції
T03 – формування переліку організаційних можливостей підприємства	R03 – ресурсну стратегію, розширену концептом організаційних можливостей сформовано	Принципи забезпечення ефективної реалізації наявного потенціалу (організаційних можливостей) для задоволення інтересів	Оптимізація рівня розкриття потенціалу учасників об'єднання. Трансформація бізнес-процесів
T04 – формування інтегрованої мережі виробничої кооперації	R04 – вимоги до виробничої кооперації сформовано та інституціоналізовано	Правила відбору учасників розширеної логістичної мережі створення споживчої вартості	Відповідність організаційних можливостей вимогам ресурсозбереження
T05 – отримання ресурсів та оновлення організаційних можливостей об'єднання	R05 – взаємодія із зонами стратегічних ресурсів налагоджена. Потрібні технології отримано	Правила створення набору постачальників та інфраструктури. Правила залучення технологій до виконання процесів	Залучення ресурсів на основі кооперації із суб'єктами, орієнтованими на заходи з ресурсозбереження
T06 – створення споживчої цінності (процес виробництва)	R06 – процес виробництва організовано та переведено у регулярний режим	Правила реконфігурації бізнес-процесів та оптимізації логістичних і виробничих витрат	Орієнтація на ефект синергії від об'єднання ресурсів і технологій в об'єднанні
T07 – розроблення важелів управління об'єднанням у цілому	R07 – важелі механізму управління об'єднанням та сукупність КРІ визначено	Визначення сукупності носіїв витрат та їх зв'язку з важелями управління витратами	Залучення до механізму управління витратами параметрів ресурсозбереження
T08 – формування політики ресурсозбереження	R08 – політику ресурсозбереження сформовано	Принципи забезпечення якості та правила створення запасів ресурсів	Правила делегування повноважень щодо ресурсозбереження
T09 – адаптація КРІ до вимог ресурсозбереження	R09 – значення індикаторів ефективності адаптовано до вимог ресурсозбереження	Принципи мобілізації ресурсів у розрізі організаційних можливостей об'єднання підприємств	Орієнтація на технології, які сприяють раціональному використанню ресурсів
T10 – формування мотиваційних комплексів у системі BSC	R10 – вимоги до мотиваційного забезпечення ресурсозбереження визначено	Принципи організації системи мотивації та зв'язок мотивів із моніторингом відхилень витрат	У мотиваційних комплексах виокремлено складник підтримки ресурсозбереження
T11 – контроль реалізації політики ресурсозбереження об'єднання у цілому	R11 – внутрішній контроль над реалізацією політики ресурсозбереження організовано	Логіка визначення границь контролю ресурсів. Рівень самоорганізації у виконанні розробленого кошторису витрат	Пропозиції щодо зміни способів організації виробництва та їх впливу на рівень ресурсозбереження
T12 – реалізація інвестиційно-інноваційного складника ресурсозбереження	R12 – інноваційно-інвестиційний складник політики ресурсозбереження реалізовано	Правила адаптації до змін у технологічному процесі. Інвестиційні моделі залучення інноваційних видів ресурсів	Узгодженість напрямів поліпшення параметрів техніки та устаткування із цільовою системою
T13 – реалізація ресурсно-технологічного складника політики ресурсозбереження	R13 – вимоги до ресурсів, технологій їх обробки та організації роботи об'єднання визначено	Принципи присутності в стратегічних зонах ресурсів. Правила інтеграційно-коопераційної взаємодії у сфері витрат	Параметри створення нових технологій ресурсозбереження. Поліпшення структури виробництва
T14 – узгодження напрямів інноваційного оновлення організаційних можливостей	R14 – напрями інноваційного оновлення організаційних можливостей та їх фінансування узгоджено	Правила провадження та фінансування інновацій. Вимоги залучення інвестицій у ресурсозбереження. Вимоги до ефективності здійснення витрат	Фінансова політика інтегрованого об'єднання орієнтована на підтримку заходів із ресурсозбереження
T15 – визначення вимог до параметрів входів бізнес-процесів за критерієм оптимізації потенціалу об'єднання	R15 – вимоги до параметрів входів бізнес-процесів та технологій реалізації бізнес-процесів корпоративного об'єднання визначено	Критерії оптимізації логістичних витрат та витрат процесів. Правила створення запасів та залучення нових видів ресурсів. Правила щодо якості вхідних ресурсів	Використання високотехнологічного устаткування. Оновлення засобів виробництва. Розширене відтворення. Ліквідація втрат ресурсів
T16 – реалізація мотиваційного складника політики ресурсозбереження	R16 – мотиваційний складник політики ресурсозбереження об'єднання реалізовано	Ступінь централізації управління ресурсами. Рівень диверсифікації ресурсів у розрізі мотиваційних комплексів	Форми стимулювання за додержання орієнтирів ресурсозбереження й мінімізацію витрат

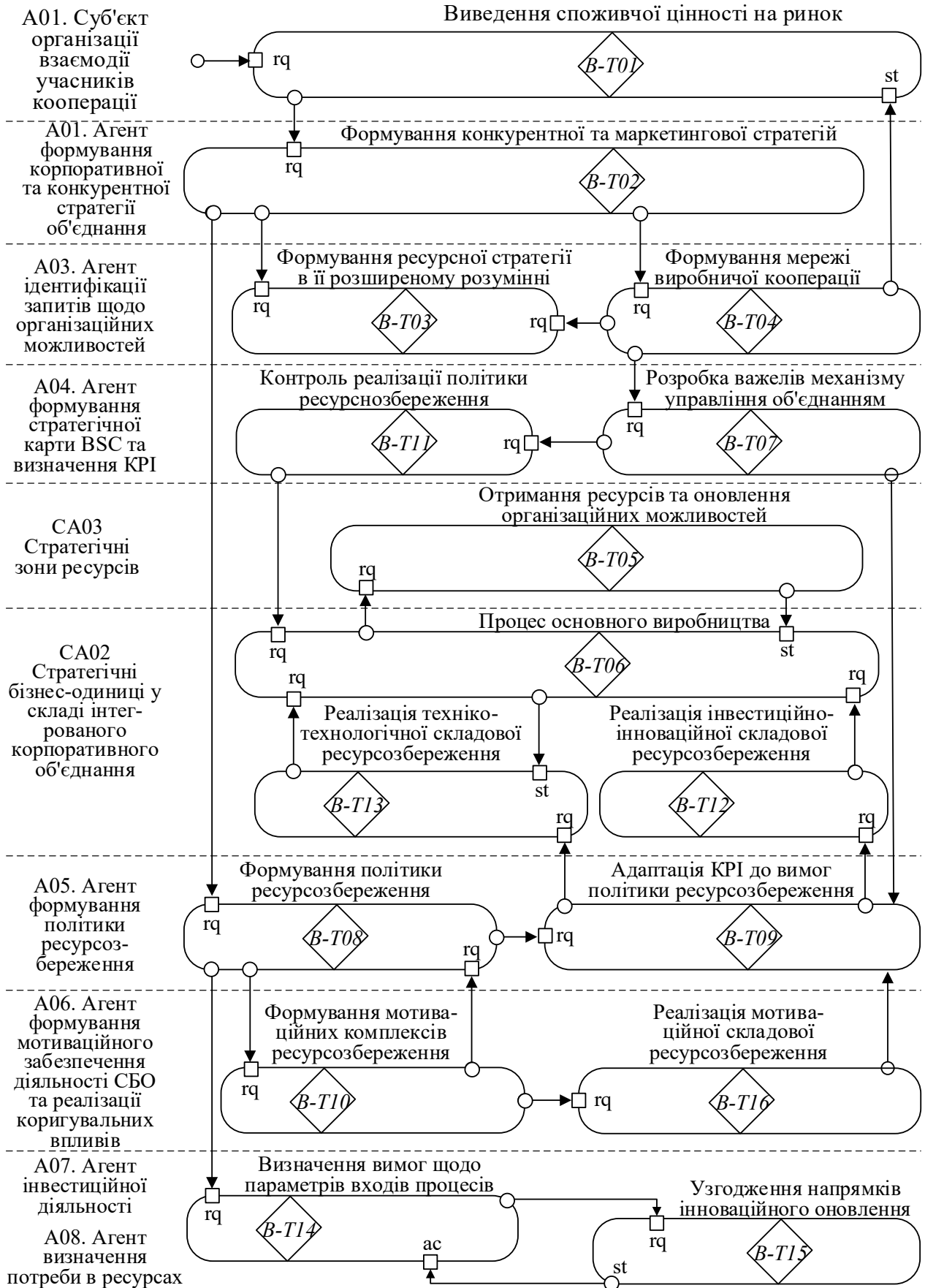

Рис. 2. Моделювання перебігу процесів ресурсозбереження

ефективності господарської діяльності інтегрованого об'єднання у цілому. У такому аспекті контури управління витратами вибудовуються відповідно до принципів і правил, закладених у ресурсну та корпоративну стратегії.

Як можна побачити з табл. 1 та рис. 1, основу підтримки руху цільової системи за її життєвим циклом становить реалізація виробничого процесу, який супроводжується низкою додаткових процесів, орієнтованих на розроблення й реалізацію заходів із ресурсозбереження. Перелік таких процесів, взаємодія яких описана за допомогою DEMO-методології, наведений на рис. 2. Із нього можна побачити зв'язок суб'єктів механізму управління витратами та процесів ресурсозбереження. При цьому змістовно на рис. 2 виділяються два складники: формування стратегії ресурсозбереження та діяльності щодо її реалізації.

Представлена на рис. 2 сукупність процесів (у DEMO ідентифікується як Process structure diagram методології) є основою для налагодження зазначеного вище комунікаційного процесу щодо динаміки та рівня витрат між ключовими стейкхолдерами. У DEMO-методології подібний комунікаційний процес описується у вигляді певної послідовності. Дана послідовність: починається із запиту (request, rq); передбачає проходження стадій обіцянки (promise, pm) та завершення виконання дії (state, st); завершується прийняттям (assert, ac) або відхиленням (refuse, rf) ініціатором запиту результатів виконання продуктового акта (T_i). У послідовності « $rq_{T_i} - pm_{T_i} - st_{T_i} - ac_{T_i} / rf_{T_i}$ » управління витратами відбу-

вається відповідно до означеної на рис. 1 моделі взаємодії стейкхолдерів. Модель комунікаційної взаємодії, яка відповідає за інтеграцію критерія ресурсозбереження до контурів управління витратами, подано на рис. 3.

Представлена на рис. 3 модель не відображає комунікації щодо узгодження характеристик цільової системи, хоча логіка моделювання переговорного процесу повною мірою відповідає наведеному на рис. 3 фрагменту донесення параметрів програми ресурсозбереження до учасників мережі виробничої кооперації.

Висновки. У статті представлено авторське вирішення проблеми організації ресурсного забезпечення процесів життєдіяльності інтегрованого об'єднання підприємств, створеного для спільного просування ринкової цінності. Інструментом вирішення даної проблеми постала парадигма опису взаємодії ключових стейкхолдерів за допомогою методології архітектурного опису організації (Design and Engineering Methodology for Organizations – DEMO). Використання DEMO дало змогу інтегрувати критерій ресурсозбереження до контурів управління витратами та сформуванню відповідну сукупність бізнес-правил. Разом із тим авторські пропозиції потребують певного доопрацювання, що становитиме перспективу подальших досліджень. По-перше, треба розширити означені у табл. 1 бізнес-правила чітким відображенням наслідування складників корпоративної стратегії та врахуванням фрактальності побудови об'єднання корпоративних підприємств. По-друге, для всіх ідентифікованих агентів управління витра-

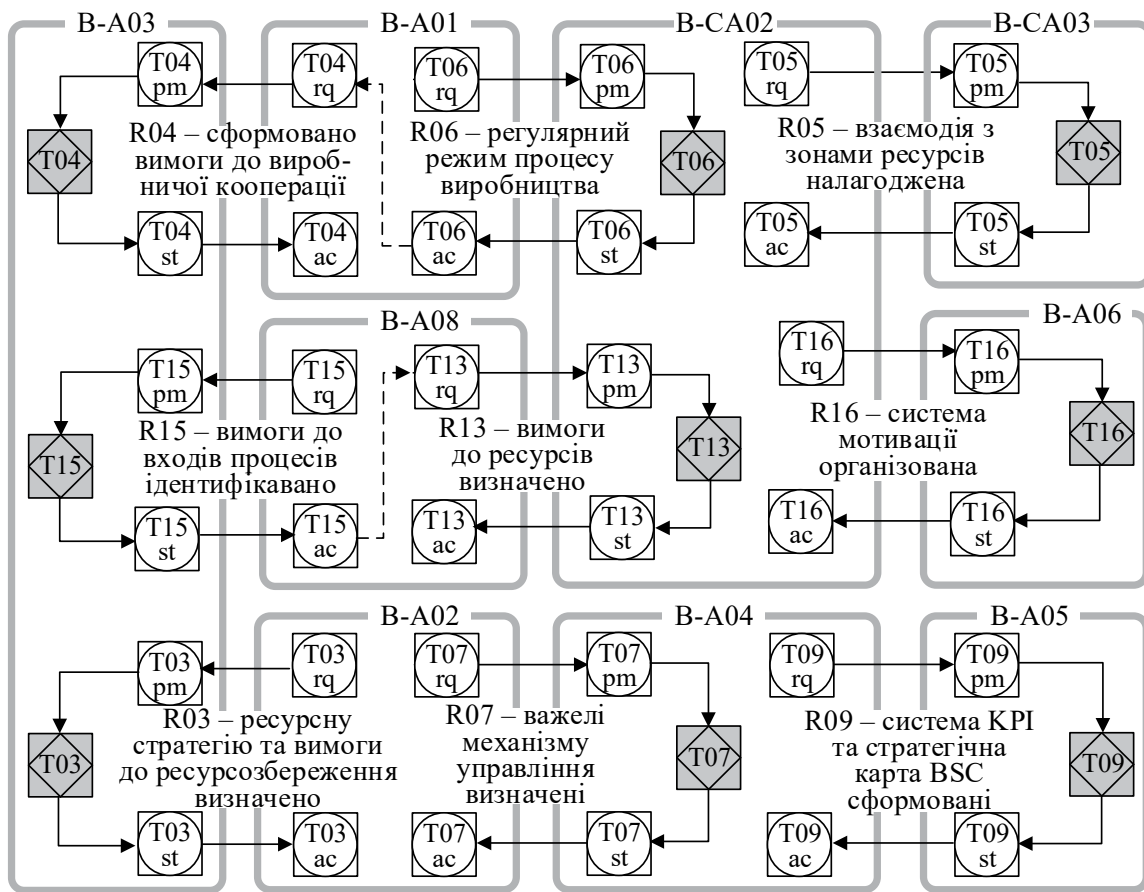

Рис. 3. Моделювання комунікаційного процесу стейкхолдерів механізмів управління витратами та ресурсозбереженням (фрагмент)

тами інтегрованого об'єднання необхідно чітко визначити їхнє місце в організаційній структурі інтегрованого об'єднання (призначити організаційні місця) та передбачити врахування параметрів розподілу корпоративного контролю. По-третє, необхідно навести конкретні приклади транслявання елементів політики ресурсозбереження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Иванов Н.И., Бреславцев А.В., Хижняк Л.Г. Ресурсобеспечение промышленных предприятий. Донецк : ИЭН, 1999. 355 с.
2. Каленюк А.А. Повышение конкурентоспособности предприятия на основе управления ресурсосбережением. *Вестник СГСЭУ*. 2009. № 4(28). С. 116–118.
3. Козаченко Г.В., Погорелов Ю.С., Макухін Г.А. Управління затратами підприємства : монографія. Київ : Лібра, 2007. 320 с.
4. Коллис Д.Дж., Монтомери С.А. Корпоративная стратегия. Ресурсный подход. Москва : Олимп-Бизнес, 2007. 400 с.
5. Левенчук А.И. Системное мышление. Москва : Издательские решения, 2018. 440 с.
6. Мілаш І.В., Красноусов А.В. Стратегічне управління витратами підприємств роздрібної торгівлі : монографія. Харків : ХДУХТ, 2015. 286 с.
7. Цветков А.В. Total Cost Management. Основы комплексного управления стоимостью. Интегрированный подход к управлению портфелями, программами и проектами. Москва : AACE International, 2017. 460 с.
8. Чумак О.В., Андрищенко І.С. Управління витратами в інформаційно-аналітичній системі підприємств ресторанного господарства : монографія. Харків : Іванченко І.С., 2016. 268 с.
9. Шанк Дж., Говиндараджан В. Стратегическое управление затратами: новые методы увеличения конкурентоспособности. Санкт-Петербург : Бизнес Микро, 1999. 288 с.
10. Dietz J. Enterprise Ontology. Theory and Methodology. The Netherlands: Springer, 2006. 240 с.
11. Hoogervorst J. Enterprise Governance and Enterprise Engineering. The Netherlands : Springer, 2009. 443 с.
12. Janssen T. Enterprise Engineering. Sustained Improvement of Organizations. The Netherlands : Springer, 2016. 148 с.
13. Teece D.J. Dynamic capabilities and strategic management. New York : Oxford University Press, 2009. 299 с.

REFERENCES:

1. Ivanov N.I., Breslavcev A.V., Hijnjak L.G. (1999). Resursobespechenie promyshlennyh predpriyatij [Resource support for industrial enterprises]. Donetsk : IJeN. [in Russian]
2. Kalenyuk A.A. (2009). Povyshenie konkurentosposobnosti predpriyatija na osnove upravlenija resursosberezeniem [Improving the competitiveness of enterprises through resource management]. *Vestnik SCSJU*, 4(28), 116–118. [in Russian]
3. Kozachenko G.V., Pogorelov Ju.S., Makuhin G.A. (2007). Upravlinnja zatratamy pidpryjemstva [Cost Management]. Kyiv : Libra. [in Ukrainian]
4. Kollis D.Dzh., Montgomeri S.A. (2007). Korporativnaja strategija. Resursnyj podhod [Corporate strategy. Resource approach]. Moskva : ZAO «Olimp-Biznes». [in Russian]
5. Levenchuk A.I. (2018). Sistemnoe myshlenie [Systemic thinking]. Moskva : Izdatel'skie reshenija. [in Russian]
6. Milash I.V., Krasnousov A.V. (2015). Strategichne upravlinnja vytratamy pidpryjemstv rozdribnoi' torgivli [Cost Management for Retailers]. Harkiv : HDUHT. [in Ukrainian]
7. Cvetkov A.V. (2017). Total Cost Management. Osnovy kompleksnogo upravlenija stoimost'ju. Integrirovannyj podhod k upravleniju portfeljami, programmami i proektami [Total cost management. Basics of integrated value management. An integrated approach to portfolio, program and project management]. Moskva : AACE International. [in Russian]
8. Chumak O.V., Andriushhenko I.S. (2016). Upravlinnja vytratamy v informacijno-analitychnij systemi pidpryjemstv restorannogo gospodarstva [Cost Management in the Information and Analytical System of Restaurant Enterprises]. Harkiv : Ivanchenko I.S. [in Ukrainian]
9. Shank Dzh., Govindaradzhnan V. (1999). Strategicheskoe upravlenie zatratami: novye metody uvelichenija konkurentosposobnosti [Strategic cost management: new methods to increase competitiveness]. SPb. : Biznes Mikro. [in Russian]
10. Dietz J. (2006). Enterprise Ontology. Theory and Methodology. The Netherlands: Springer.
11. Hoogervorst J. (2009). Enterprise Governance and Enterprise Engineering. The Netherlands: Springer.
12. Janssen T. (2016). Enterprise Engineering. Sustained Improvement of Organizations. The Netherlands: Springer.
13. Teece D.J. (2009). Dynamic capabilities and strategic management. New York: Oxford University Press.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2019.
The article was received 01 September 2019.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-11

УДК 332.13:331.522.4(477.53)

Пряхіна К.А.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5747-9492>
E-mail: katerinapryakhina@gmail.com*

Білик М.Ю.

*асистент кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
E-mail: marina.bilick@gmail.com*

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ПОЛТАВСЬКОГО РЕГІОНУ

У статті здійснено дослідження поняття «людський капітал» та умовно розділено дану дефініцію на дві групи. До першої групи входять визначення, які відображають сутність людського капіталу у вузькому сенсі як сукупність знань, друга група визначень характеризує більш загальний підхід до поняття людського капіталу. Проаналізовано основні показники розвитку малого підприємництва в Полтавському регіоні та визначено взаємозв'язок розвитку малих підприємств регіонів та людського капіталу. З'ясовано, що сучасні науковці не визначають значення підприємницької компетенції як складника людського капіталу. Запропоновано структуру підприємницької компетентності. Розроблено заходи та пропозиції щодо поліпшення якості людського капіталу з урахуванням формування підприємницької компетентності.

Ключові слова: людський капітал, малі підприємства, підприємницька компетенція, структура підприємницької компетентності.

Пряхина Е.А., Билик М.Ю. ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ПОЛТАВСКОГО РЕГИОНА

В статье проведено исследование понятия «человеческий капитал» и условно разделена данная дефиниция на две группы. В первую группу входят определения, которые отражают сущность человеческого капитала в узком смысле как совокупность знаний, вторая группа определений характеризует более общий подход к понятию человеческого капитала. Проанализированы основные показатели развития малого предпринимательства в Полтавском регионе и определена взаимосвязь развития малых предприятий регионов и человеческого капитала. Выяснено, что современные ученые не определяют значение предпринимательской компетенции как составляющей человеческого капитала. Предложена структура предпринимательской компетентности. Разработаны мероприятия и предложения по улучшению качества человеческого капитала с учетом формирования предпринимательской компетентности.

Ключевые слова: человеческий капитал, малые предприятия, предпринимательская компетенция, структура предпринимательской компетентности.

Pryakhina Kateryna, Bilyk Maryna. HUMAN CAPITAL AS THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE SMALL ENTREPRENEURSHIP IN THE POLTAVA REGION

Human capital is considered to be one of the main factors driving economic and social transformation. Businesses define their human capital as a competitive advantage, taking into account the totality of its knowledge, competences and abilities. The rational use of human capital contributes to the development of small business, which in turn contributes to the employment of the employment population and is the main indicator of the realization of human capital opportunities. The article uses a wide range of theoretical and empirical methods of scientific knowledge: theoretical generalization – in refining the conceptual apparatus “human capital”; scientific abstraction – in determining the categorical apparatus of “entrepreneurial competence”; statistical methods of comparative analysis – in determining the main indicators of small business development in Poltava region; graphic image – in visualizing the results of the study. The concept of “human capital” was a study and conditionally divided this definition into two groups. The first group includes definitions that reflect the essence of human capital in a narrow sense as a body of knowledge, the second group of definitions characterizes a more general approach to the concept of human capital. The main indicators of small business development in the Poltava region are analyzed and the correlation between the development of small businesses in the regions and human capital is determined. It is found that modern scholars do not define the value of entrepreneurial competence as a component of human capital. The structure of entrepreneurial competence, which includes components: organizational-managerial, pilot-project, investor, communicative, personal, which need to be developed in the course of study at higher educational establishments for successful business activity is proposed. Activities and proposals for improving the quality of human capital, taking into account the formation of entrepreneurial competence were developed.

Keywords: human capital, small businesses, entrepreneurial competence, structure of entrepreneurial competence.

Постановка проблеми. Людський капітал уважають одним із головних чинників, який є рушійною силою в економічних та соціальних перетвореннях. Саме тому у світовій економіці поняття економічного розвитку найчастіше асоціюється з поняттям людського розвитку, тобто його потенціалом і капіталом, які спрямовані на підвищення суспільного

відтворення. Підприємства розглядають людський капітал як конкурентну перевагу з урахуванням сукупності його знань, компетентності та здібностей. Рациональне використання людського капіталу сприяє розвитку малого бізнесу, який, своєю чергою, сприяє забезпеченню зайнятості населення й є основним показником реалізації можливостей людського

капіталу. Саме тому виникає потреба у дослідженні взаємозв'язку розвитку малих підприємств регіонів та людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняттю людського капіталу як специфічного ресурсу у вигляді спеціальних знань, навичок та вмінь присвячено праці закордонних та вітчизняних учених: Г. Беккера, Н. Волгіна, О. Грішної, Н. Головай, О. Головіної, Н. Голікової, Р. Дорнбуша, Г. Євтушенко, Ю. Корчагіна, В. Куденко, Н. Муромець, К. Шмалензі та С. Фішер. Поняття «підприємницька компетенція» у своїх дослідженнях розглядають Ю. Білова, Ю. Гавриленко, А. Дудко, Д. Мещерякова, О. Проценко. Проте одним із малодосліджених питань є наявність підприємницьких компетенцій як складової частини людського капіталу в процесі розвитку малого підприємництва.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження розвитку людського капіталу в регіоні та його вплив на формування і розвиток малого підприємництва, а також формування підприємницької компетентності як складової частини людського капіталу.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Нині розвиток малого підприємництва є найпоширенішою формою підприємницької діяльності для більшості громадян. Поява значної кількості фірм призведе до появи нових робочих місць і підтримання добробуту населення, сприяє подоланню безробіття та створенню економічної конкуренції на ринку.

Особливістю малого підприємництва є чутливість і вразливість до політичних та регуляторних умов, але водночас притаманні гнучкість, більша придатність до інновацій і швидкість адаптації до змін. Отже, малому підприємству притаманний регіональний аспект, тобто є стратегічним ресурсом розвитку території. Тому необхідно досліджувати ключові чинники формування і розвитку малого бізнесу в окремому регіоні, у даному дослідженні – у Полтавській області (табл. 1).

У результаті аналізу табл. 1 можна стверджувати, що малі підприємства забезпечують зайнятість населення в межах 22–23% з усієї сукупності під-

приємств різних розмірів. Щодо аналізу кількості малих підприємств і зайнятих у малому підприємстві, то прослідковується між ними пряма пропорційний зв'язок. Тобто зміна чисельності діючих підприємств малого підприємництва за аналізований період вплинула на рівень зайнятості населення. Найбільша кількість малих підприємств створена у сфері сільського, лісового та рибного господарства (2 173 од.) та у сфері оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів (2 055 од.). Тобто можна стверджувати, що мале підприємство задовольняє суттєву частину попиту на товари та послуги масового споживання, а у сільській місцевості воно практично не має альтернативи й є одним з основних джерел доходів мешканців аграрних регіонів.

Сальдо фінансового результату за період 2014–2016 рр. є негативним, що зумовлено значним фіскальним навантаженням на малий бізнес, надмірними цінами на енергоносії, сировину та матеріали; браком власних обігових коштів; обмеженням доступом до кредитних ресурсів та інвестицій [12, с. 24]. Розглянувши показники зайнятості та безробіття в Полтавському регіоні, прослідковується тенденція до зростання чисельності безробітних громадян. Це частково зумовлено тим, що великі та середні підприємства, впроваджуючи певні автоматизаційні та інформаційні процеси, сприяють вивільненню свого кадрового потенціалу, при цьому використовуючи мінімальну кількість персоналу з високими професійними якостями.

Також негативною є тенденція щодо скорочення числа випущених фахівців ЗВО I–IV рівнів акредитації на 27,3% у 2017 р. порівняно з 2013 р. Це свідчить, про недостатнє приділення уваги підвищенню якості освіти молоді, формуванню в них підприємницької компетентності, адже розвиток людського капіталу в області сприяє формуванню і розвитку малого підприємництва. Висококваліфікований фахівець, що володіє високим рівнем розвитку людського капіталу, безпосередньо впливає на ефективну діяльність підприємств малого бізнесу, випуск конкурентоспроможної продукції, перехід від сировинної до нової інноваційної економіки.

Таблиця 1

Основні показники розвитку малого підприємництва у Полтавській області

Показник	Досліджуваний період, рік				
	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість малих підприємств, од.	9108	9519	9415	9591	8429
у % до загального показника підприємств усіх розмірів	93,2	94,0	94,2	94,6	93,8
Кількість зайнятих працівників малих підприємств, осіб	56719	54692	52064	49173	49757
у % до загального показника підприємств усіх розмірів	23,6	23,4	23,0	23,2	22,6
Обсяг реалізованої продукції малих підприємств, тис грн	16857304,4	16355397,1	18072743,9	26355051,0	33029984,9
у % до загального показника підприємств усіх розмірів	14,2	14,7	13,7	14,4	15,7
Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування малих підприємств, тис грн	296688,2	-158508,2	-1777279,4	-295280,6	1148002,7
Зайняте населення працездатного віку по області, тис осіб	602,6	604,8	582,8	568,5	555,8
Безробітне населення працездатного віку по області (за методологією МОП), тис осіб	61,2	57,7	77,9	80,6	82,6
Випущено фахівців із ЗВО I–IV рівнів акредитації в області, тис осіб	15,4	14,4	14,3	13,9	11,2

Джерело: складено на основі [11]

Нині серед дослідників та науковців не існує єдності думок щодо визначення сутності поняття «людський капітал». У табл. 2 наведено основні дефініції людського капіталу.

Таким чином, здійснивши аналіз поняття «людський капітал», можна умовно розділити дану дефініцію на дві групи. До першої групи входять визначення, які відображають сутність людського капіталу у вузькому сенсі як сукупність знань, умінь, навичок, здібностей і кваліфікацій, які людина набуває у процесі отримання загальної, середньої та вищої освіти, професійної підготовки та практичного досвіду. Тому можна припустити, що до найважливішого виду інвестицій у людський капітал належить освіта, оскільки інвестиції у людський капітал можуть забезпечити більш високі прибутки протягом усього життя індивіда. Друга група визначень характеризує більш загальний підхід до поняття людського капіталу. Його прихильники виділяють серед характеристик людського капіталу не тільки наявні у людини знання, навички та здібності, а й мотивацію, цінності та енергію, які сприяють зростанню продуктивності праці і приносять дохід.

У розрізі дослідження впливу людського капіталу на розвиток малого підприємництва одним із важливих аспектів є наявність підприємницьких здібностей. Проведене дослідження поняття людського капіталу виявило, що дослідники та науковці приділяють недостатньо уваги даному аспекту. Лише

незначна частина науковців включила у свою дефініцію такі поняття, як «вміння управляти, організовувати, створювати та вести успішний бізнес» (Я. Ларіна [16, с. 22]), «підприємницька здатність і підприємницький клімат» (Ю. Корчагін [14, с. 35]), «уміння брати на себе відповідальність, організаторські здібності» (Р. Дорнбуш, К. Шмалензі, С. Фішер [23, с. 56]). І. Скоблякова [22, с. 78], Г. Рожков [20, с. 46] у структурі людського капіталу виділяють капітал здоров'я, культурно-моральний, трудовий, інтелектуальний і організаційно-підприємницький капіталі. Тобто актуальним постає питання формування такого важливого складника людського капіталу, як підприємницька компетентність.

Упровадження багаторівневої структури вищої освіти в Україні відбувається на основі компетентнісного підходу, який виступає як пріоритетна стратегія розвитку освітньої сфери й як методологічна база оновлення змісту освіти. Але головним стимулом для розвитку компетентнісного підходу в освіті стали вимоги підприємництва та бізнесу. Нині немає чіткого розуміння вимог, яким повинен відповідати підприємець, а також особистість, яка включена до підприємницької діяльності. Також важливо знати, якими принципами користується підприємець, мотивуючи потенційного споживача вступити в підприємницькі відносини [21, с. 147].

Аналіз наукових досліджень у сфері підприємництва дає можливість охарактеризувати сутність під-

Таблиця 2

Сутність дефініції «людський капітал»

О. Грішнова	Економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивації індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють підвищенню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власного та національного доходу [10, с. 13]
Ю. Корчагін	Інтенсивний продуктивний і соціальний чинник, на який не поширюється закон спадаючої віддачі й який здатний накопичуватися за рахунок інвестицій в інтелектуальну власність, інформаційну оснащеність праці та життєдіяльності, виховання, навчання, знання, інноваційний і інституціональний потенціали, економічну свободу, підприємницьку здатність та підприємницький клімат, науку, культуру й мистецтво, безпеку та здоров'я населення [14, с. 35]
Г. Беккер	Сукупність природних здібностей та набутих знань, навичок та мотивацій, ефективне використання яких сприяє збільшенню доходу та інших благ [1, с. 17]
Р. Дорнбуш, К. Шмалензі, С. Фішер	Включали в поняття «людський капітал» не тільки знання та вміння людей, здібності до праці, а й фізичні, психологічні, світоглядні, культурні атрибути людини: фізичну силу, зовнішню привабливість, комунікабельність, уміння ухвалювати рішення, брати на себе відповідальність, організаторські здібності, тобто підприємницькі здібності, стверджуючи, що наявність освіти є тільки передумовою, а не гарантією життєвого успіху [23, с. 56]
Я. Ларіна	Об'єктом людського капіталу є процеси відновлення, збереження, розвитку, вдосконалення праездатності, фізичного розвитку, мовної і культурної компетенції, трудових та інтелектуальних навичок, знань і освіти, вміння управляти, організовувати, створювати та вести успішний бізнес, які втілюються в людині і невіддільні від неї [16, с. 22]
В. Куценко, Г. Євтушенко	Розглядають людський капітал як «сукупність знань, здібностей і кваліфікацій, як здатність кваліфікованої робочої сили створювати прибуток у вигляді частини заробітної плати та прибутку підприємств» [15, с. 137]
Н. Головай	Людський капітал визначається як специфічний ресурс у вигляді спеціальних знань, навичок та вмінь із метою отримання доходу або створення певних інноваційних процесів для подальшого виробництва якісно нових товарів, послуг та створення інших ноу-хау [7, с. 96]
О. Головінов	Людський капітал – це сформований і накопичений у процесі економічних та інноваційних інвестицій у людину запас здібностей, здоров'я, знань, кваліфікації, навичок, умінь, досвіду, мотивацій, мобільності, результатом продуктивного використання якого є зростання доходу його власника й власника речовинного капіталу, у межах якого він реалізується [8, с. 32]
Н. Голикова	Уважає людський капітал вартістю запасів здібностей, знань, досвіду, які використовуються у господарському процесі й капіталізовані на основі найму, які приносять додаткову вартість [6, с. 11]
Н. Муромець	Це сформований або розвинений унаслідок інвестицій та накопичений людьми певний запас здоров'я, знань, здібностей, досвіду, мотивації, які цілеспрямовано використовуються в тій чи іншій галузі суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливає на ріст доходів (заробітків) його володаря [17, с. 21]
Н. Волгін	Людський капітал є сформованим у результаті інвестицій запасом знань, умінь, навичок і мотивацій, що відображає сукупність фізичних, інтелектуальних та психологічних якостей і здібностей особистості [4, с. 65]
Л. Головка	Міра втілених у людині природних здібностей, таланту, рівня освіти, кваліфікації, професійного досвіду, стану здоров'я, якості харчування та їх здатність приносити дохід [9, с. 55]

приємницької компетентності та розкрити умови її формування. Із погляду практичної психології підприємницька компетентність – це особистісна якість, здібність, модель поведінки, необхідна для успішного вирішення певних бізнес-завдань та досягнення високих результатів у підприємницькій діяльності [2, с. 17]. У Європейській довідниковій системі підприємницька компетентність трактується як здатність особистості втілювати ідеї у сферу економічного життя, як інтегрована якість, що базується на креативності, творчості, інноваційності, здатності до ризику, а також спроможності планувати та організувати підприємницьку діяльність [24]. На думку української дослідниці Ю. Білової, підприємницька компетентність – це інтегральна якість особистості, яка проявляється в мотивованій здатності до творчого пошуку та реалізації нових економічних ідей і дає змогу вирішувати різноманітні проблеми в повсякденному професійному та соціальному житті. Підприємницька компетентність має у своїй структурі такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий [2, с. 16]. На думку Д. Мещерякова, підприємницька компетентність – це інтегративна здатність до самостійної, ініціативної, творчої, інноваційної діяльності суб'єктів управління, що здійснюється в ризикових умовах і спрямована на одержання прибутку. У структуру підприємницької компетентності керівника малого бізнесу входить інноваційна компетентність, яку можна визначити як здатність до «сприйняття нової інформації, до адекватної оцінки і перетворення нового явища й готовності до продуктивної інноваційної діяльності», а також готовність до ризику, високі адаптивні та креативні здібності [18, с. 88].

Аналізуючи праці вчених щодо формування підприємницької компетентності, О. Проценко зазначає, що це складний, суперечливий, рівневий процес, який передбачає опанування особистістю підприємницьких знань та становлення підприємницької поведінки та свідомості [19, с. 299]. Ю. Гавриленко та А. Дудко вважають, що підприємницька компетентність характеризується сукупністю особистісних якостей і властивостей, що визначають здатність до ефективного виконання підприємницької діяльності [5, с. 77]. Отже, підприємницька компетентність повинна визначатися як складова частина професійної компетентності, що забезпечує спрямованість діяльності людини на досягнення комерційного результату в реалізації технічних, соціальних та інших проєктів.

Якщо говорити про структуру підприємницької компетентності, то до її складу входять кілька компонентів, а саме організаційно-управлінський, дослідно-проєктний, інвесторський, комунікативний, особистісний, які необхідно розвивати в процесі навчання у вищих навчальних закладах для успішного здійснення підприємницької діяльності (рис. 1).

На основі проведеного дослідження було розроблено такі заходи та пропозиції щодо поліпшення якості людського капіталу з урахуванням формування підприємницької компетентності та її впливу на розвиток малого підприємництва Полтавського регіону:

1. Із боку вищих навчальних закладів: розроблення робочих програм навчальних дисциплін, орієнтованих на формування підприємницької компетентності, цінностей підприємницької діяльності; підтримка підприємницької діяльності за допомогою створення спеціалізованих інфраструктурних еле-

Рис. 1. Структура підприємницької компетентності

ментів – бізнес-інкубаторів; проведення наукових досліджень у галузі підприємництва, забезпечення доступності науково-технічних розробок для малих підприємств; створення і розвиток комунікаційного підприємницького середовища: формування спільнот підприємців, проведення форумів, конференцій, семінарів-тренінгів з успішними підприємцями області; моніторинг соціально-психологічних намірів студентів щодо організації підприємницької діяльності для формування нових дослідницьких моделей і програм навчання підприємству.

2. Із боку органів державної влади всіх рівнів: сприяння розвитку комерційної і професійної інфраструктури: облікових і юридичних служб, організацій, які надають підтримку малому бізнесу; доступність фінансових ресурсів, надання грантів і субсидій малому підприємству; зменшення фіскального навантаження – кількості податків і зборів, спрощення їх адміністрування, податкового обліку і звітності; розширення можливостей суб'єктів малого підприємства для оперативного захисту своїх прав і законних інтересів; сприяння протидії корупції – посилення відповідальності за корупцію, створення ефективних механізмів притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення.

Висновки. Отже, процеси, що відбуваються у сфері малого підприємства Полтавської області, свідчать про те, що за наявності значного потенціалу цей сектор далекий від рівня, характерного для країни з розвинутою ринковою економікою. Це негативно позначається на розвитку людського капіталу регіону. У даному дослідженні здійснено спробу показати, що підприємницьку компетентність потрібно розглядати не тільки як актуальну проблему системи освіти, а й передусім як стратегічне питання розвитку регіонального бізнес-середовища. Перспективою подальших досліджень є проведення порівняльного аналізу формування підприємницької компетентності в навчальних закладах України та Європи з подальшим вивченням впливу на формування малого підприємства, визначення критеріїв оцінки підприємницької компетентності студентів ЗВО.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Беккер Г. Человеческое поведение: Экономический поход / под ред. Р.И. Капелюшников. Москва : ГУ ВШЭ, 2003. 671 с.
2. Білова Ю.А. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. Вип. 7. С. 15–17.
3. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання. *Економіка України*. 2003. № 7(500). С. 48–53.
4. Волгин Н.А. Экономика труда : учебное пособие / под ред. Н.А. Волгина, Ю.Г. Одегова. Москва : Экзамен. 2006. 167 с.
5. Гавриленко Ю.М., Дудко А.В. Поняття «підприємницька компетентність»: педагогічний контекст і регіональний аспект». *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2017. № 54–1. С. 74–82.
6. Голикова Н.В. Людський капітал як фактор зростання та розвитку економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.01 ; Інститут економічного прогнозування, 2004. 28 с.
7. Головай Н.Б. Людський капітал в обліково-аналітичній системі підприємства. *Концепція розвитку бухгалтерського обліку, аналізу і аудиту в умовах міжнародної інтеграції* : тези доповідей конф., м. Київ, 20–22 квітня 2005 р. Київ, 2005. С. 96–98.
8. Головінов О.М. Людський капітал у системі виробничих відносин : монографія. Донецьк : ДонДУЕТ, 2004. 161 с.
9. Голово Л.С. Людський капітал як ресурс економічного розвитку. *Економічний нобелівський вісник*. 2014. № 1. С. 122–127.
10. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ, 2001. 254 с.
11. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 19.08.2019).
12. Дорожня карта розвитку підприємництва в Україні: 2015–2017 роки. Київ : Центр громадської експертизи, Центр міжнародного приватного підприємництва, 2014. 20 с.
13. Корогодін І.Т. Экономическая теория труда : учебное пособие. Москва : Экономика, 2015. 239 с.
14. Корчагин Ю. Человеческий капитал – интенсивный социально-экономический фактор развития личности, экономики, общества и государственности. Москва, 2011.
15. Куценко В.І., Євтушенко Г.І. Людський капітал як фактор соціального захисту населення: проблеми зміцнення. *Зайнятість та ринок праці*. 1999. № 10. С. 136–145.
16. Ларіна Я.С. Развитие людского капитала в условиях глобализации : монография. Київ : Академія, 2012. 248 с.
17. Лукьяченко Н.Д., Муромец Н.Е. Инвестиционная поддержка качества персонала предприятия. Донецк : Лебедь, 2003. 178 с.
18. Мещеряков Д.А. Компетентность субъектов предпринимательской деятельности : дис. ... док. экон. наук. : 08.00.01. Воронеж, 1999. 259 с.
19. Проценко О. Підприємницькі уміння як складник життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і заочноосвітній школах*. 2013. Вип. 30(83). С. 298–301.
20. Рожков Г.В. Генезис инновационной экономики в России. Москва : Макс Пресс, 2009. 888 с.
21. Серебренникова Е.А. Проблема формирования понятия «предпринимательская компетенция». *Педагогіка і психологія*. 2015. Вип. 12(5). С. 144–151.
22. Скоблякова И.В. Воспроизводство индивидуального и общественного человеческого капитала в постиндустриальной экономике : автореф. ... дис. д-ра экон. наук : 08.00.01. Орел, 2008.
23. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика / пер. с англ. со 2-го изд. Москва : Дело, 1998. 864 с.
24. DeSeCo. Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program – OECD (Draft). URL: <http://www.deseco.admin.ch/> (дата звернення: 19.08.2019).

REFERENCES:

1. Bekker G. (2003). Chelovecheskoe povedeniye: Ekonomicheskyi pokhod [Human Behavior: An Economic Campaign]. Moscow : GUVSHE. [in Russian]
2. Bilova Yu.A. (2013). Poniattia ta struktura pidpriemnytskoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv ekonomichnoho profilu [The concept and structure of entrepreneurial competence of future specialists of economic profile]. *Updating the content, forms and methods of education and training in educational institutions*, 7, 15–17. [in Ukrainian]
3. Borodina O. (2003). Liudskiy kapital yak osnovne dzherelo ekonomichnoho zrostantia [Human capital as the main source of economic growth]. *Ukraine economy*, 7(500), 48–53. [in Ukrainian]
4. Volgin N. (2006). Ekonomika truda: Uchebnoye posobyie [Labor Economics: Study Guide]. Moscow. [in Russian]
5. Gavrilenko Y.M., Dudko A.V. (2017). Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity [The concept of “entrepreneurial competence”: pedagogical context and regional aspect]. *Problems of modern pedagogical education*, 54–1, 74–82. [in Ukrainian]
6. Golikova N.V. (2004). Liudskiy kapital yak faktor zrostantia ta rozvytku ekonomiky [Human capital as a factor of economic growth and development]. (PhD Thesis), Kyiv : Institute for Economic Forecasting. [in Ukrainian]
7. Golovai N.B. (2005). Liudskiy kapital v oblikovo-analitychnii systemi pidpriemstva [Human capital in the accounting and analytical system of the enterprise]. Proceedings of the conference: *Concept of development of accounting, analysis and audit in the conditions of international integration* (Kyiv, Ukraine, April 20–22), Kyiv. [in Ukrainian]
8. Golovinov O.M. (2004). Liudskiy kapital u systemi vyrobnychykh vidnosyn : monohrafiia [Human capital in the system of industrial relations : a monograph]. Donetsk : Don DUET. [in Ukrainian]
9. Golovko O.S. (2014). Liudskiy kapital yak resurs ekonomichnoho rozvytku [Human capital as a resource for economic development]. *Economic Nobel Bulletin*, 1, 122–127. [in Ukrainian]
10. Grishnova O.A. (2001). Liudskiy kapital: formuvannia v systemi osvity i profesiinoi pidhotovky [Human capital: formation in the education and training system]. Kyiv. [in Ukrainian]

11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 19 August 2019). [in Ukrainian]
12. Dorozhnia karta rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini: 2015–2017 roky. [Road map for public relations in Ukraine: 2015–2017]. Kyiv : Tsentri hromadskoi ekspertyzy, Tsentri mizhnarodnoho pryvatnoho pidpriemnytstva. [in Ukrainian]
13. Korogydyn I.T. (2015). Ekonomycheskaia teoriia truda : uchebnoe posobie [Economic theory of labor : a training manual]. Moscow. [in Russian]
14. Korchagyn Yu. (2011). Chelovecheskyi kapytal – yntensyvnyi sotsyalno-ekonomycheskyi faktor razvytyia lychnosty, ekonomyky, obshchestva y hosudarstvennosti [Human capital is an intensive socio-economic factor in the development of the individual, economy, society and statehood]. [in Russian]
15. Kutsenko V.I., Yevtushenko G.I. (1999). Liudskiy kapital yak faktor sotsialnoho zakhystu naselennia: problemy zmitsnennia [Human capital as a factor of social protection of the population: problems of strengthening]. *Employment and the labor market: scientific collection*, 10, 136–145. [in Ukrainian]
16. Laryna Ya.S. (2012). Rozvytok liudskoho kapitalu v umovakh hlobalizatsii : monohrafiia [Human capital development in the context of globalization : a monograph]. Kyiv: Academy publishing house. [in Ukrainian]
17. Lukanchenko N.D., Muromets N.E. (2003). Ynvestytsionnaia podderzhka kachestva personala predpriatya [Investment support for the quality of enterprise personnel]. Donetsk: Lebed LLC. [in Russian]
18. Meshcheryakov D.A. (1999). Kompetentnost subektov predprynimatelskoi deiatelnosti [Competence of business entities] (PhD Thesis), Voronezh : Voronezh State Technological Academy. [in Russian]
19. Protsenko O. (2013). Pidpriemnytski vminnia yak skladnyk zhyttievoi kompetentnosti uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Entrepreneurial skills as a component of vital competence of students of vocational schools]. *Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 30(83), 298–301. [in Ukrainian]
20. Rozhkov G. (2009). Henezys ynnovatsyonnoi ekonomyky v Rossyy [The Genesis of Innovation Economics in Russia]. Moscow : Max press. [in Russian]
21. Serebrennikova E.A. (2015). Problema formyrovaniia poniatiia "predprynimatelskaia kompetentsiia" [The problem of the formation of the concept of "entrepreneurial competence"]. *Pedagogy and psychology*, 12(5), 144–151. [in Ukrainian]
22. Skoblyakova I.V. (2008). Vosproyzvodstvo yndyvidualnoho y obshchestvennoho chelovecheskoho kapytala y postyudustrialnoi ekonomyke [Reproduction of individual and social human capital in a post-industrial economy]. Oryol: Oryol State Technical University. [in Russian]
23. Fisher S., Dornbusch R., Shmalenzi R. (1998). *Economyka [Economy]*. Moscow : Delo. [in Russian]
24. DeSeCo. Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program – OECD (Draft). Available at: <http://www.deseco.admin.ch/> (accessed 19 August 2019)

*Стаття надійшла до редакції 13.09.2019.
The article was received 13 September 2019.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-12

УДК 339.9.012.421

Савицький А.В.
кандидат економічних наук,
доцент циклової комісії менеджменту і економіки
Хмельницького політехнічного коледжу
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2265-4270>
E-mail: andrewsavitsky@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ «ЕКОНОМІЧНОСТІ» У КОНТЕКСТІ ФАКТОРІВ УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОВІСТЮ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті обґрунтовано зміст поняття економічності у контексті факторів управління прибутковістю підприємств, формування їх зовнішньоекономічних зв'язків та експортоорієнтованості. Виділено глобалізовані аспекти передумов, які визначають фактори й обставини функціонування сучасних промислових підприємств, обставини і змінні на макро- та макrorівні, обставини зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування. Обґрунтовано сутність формування економічної поведінки експортоорієнтованого підприємства через фактори економічного характеру. Наведено систематизовану схему формування змісту «економічності» в контексті факторів управління прибутковістю підприємства, впливу умов ринкових відносин та глобалізації світогосподарських зв'язків. Представлено етапність оцінки факторів фінансово-економічного стану. Обґрунтовано еволюційні аспекти становлення поняття «фактор» як економічної категорії, що модифікується з розвитком ринкових відносин.

Ключові слова: управління прибутковістю, фактор, економічні фактори, експортоорієнтованість, інтеграція, глобалізація, внутрішнє та зовнішнє середовище функціонування.

Савицький А.В. ФОРМИРОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ «ЭКОНОМИЧНОСТИ» В КОНТЕКСТЕ ФАКТОРОВ УПРАВЛЕНИЯ ДОХОДНОСТЬЮ ЭКСПОРТООРИЕНТИРОВАННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье обосновано содержание понятия экономичности в контексте факторов управления доходностью предприятий, формирование их внешнеэкономических связей и экспортоориентированности. Выделены глобализированные аспекты предпосылок, которые определяют факторы и обстоятельства функционирования современных промышленных предприятий, обстоятельства и переменные на макро- и макроуровне, обстоятельства внешней и внутренней среды функционирования. Обоснована сущность формирования экономического поведения экспортоориентированного предприятия через факторы экономического характера. Приведена систематизированная схема формирования содержания «экономичности» в контексте факторов управления доходностью предприятия, влияния условий рыночных отношений и глобализации мирохозяйственных связей. Представлены этапы оценки факторов финансово-экономического состояния. Обоснованы эволюционные аспекты становления понятия «фактор» как экономической категории, что модифицируется с развитием рыночных отношений.

Ключевые слова: управление доходностью, фактор, экономические факторы, экспортоориентированность, интеграция, глобализация, внутренняя и внешняя среда функционирования.

Savitskyi Andrii. FORMATION OF ECONOMIC CONTENT IN THE CONTEXT OF MANAGING FACTORS OF EXPORT-ORIENTED ENTERPRISE'S PROFITABILITY

The article is devoted to the content of the concept of «economy» in the context of the managing factors of enterprises profitability, formation of their foreign economic relations and export orientation. There were emphasized globalized aspects of the preconditions that determine the factors and circumstances of the modern industrial enterprises functioning, peculiarities and variables of macro and micro levels, as well as objects of external and internal environments. There were researched the problems of managing enterprise's activity under the influence of capital and resources balance, import barriers, exchange rate differences, requirements of IMF, WTO, FTA, EU, competition, quality raw material access, investment, market information and labor. There was interpreted the essence of economic behavior of export-oriented enterprise through the economic basic of their factors of influence. There was build systematized scheme of formation of the content of «economy» in the context of the managing factors of enterprises profitability, market relations condition and globalization. There were presented logic structure of factors evaluation stages in the meaning of defying the financial and economic status of the enterprise. It was researched that the stage of monitoring the effect of previous period's factors is significant element of providing profitability status on the level of producing export-oriented products as well as ensuring instrument of making manufacturing plan. In addition, it was underlined the evolutionary aspects of interpreting the term «factor» as an economic category that modified with the development of market relations that connected to the processes of disintegration of command-administrative system, privatization and formation of «economy of physical enterprises». In the end, it was given the view that modern meaning of economic factors depends on the variable activity of enterprise and connected to the usage of labor, financial and manufacturing resources through the aim of making strict strategy of planning, organization, production and marketing.

Keywords: profitability management, factor, economic factors, export orientation, integration, globalization, internal and external environment of functioning.

Постановка проблеми. За умов інтенсифікації ринкових відносин, приналежності України до СOT та створення поглибленої зони вільної торгівлі сучасний стан розвитку промислових підприємств повною мірою залежить від процесів управління їхніми фінансовими результатами. З урахуванням того, що ринок є динамічною системою, яка має властивість змінюватися зі зростанням потреб споживачів, виробників та країни у цілому, у рамках наукових досліджень виникає необхідність дослідження адаптації та пошуку нових підходів до управління діяльністю експорторієнтованого підприємства згідно з умовами зовнішнього середовища. У даних питаннях важливим має стати визначення змісту поняття «економічності» з боку факторів управління прибутковостю та здійснення їх оцінки впливу на подальшу господарську діяльність підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання значення чинників впливу на діяльність підприємства, здійснення зовнішньоторговельної діяльності за умов ЗВТ+, розвитку інтеграційних процесів та підвищення прибутковості досліджено у роботах таких учених, економістів і дослідників, як: Р.В. Войтович, Т. Кальченко, Н.П. Карачина, Н.В. Каткова, А.В. Кудлай, Д. Лук'яненко, В.Ф. Максимова, С.О. Ткаченко, О.С. Циганова та ін. Проте невирішеними частинами загальної проблеми залишається формування змісту «економічності» в контексті факторів управління прибутковістю підприємства та впливу умов ринкових відносин.

Мета дослідження. Головною метою дослідження є обґрунтування змісту «економічності» у контексті факторів управління прибутковістю на основі посилення євроінтеграційних процесів, глобалізації, дослідження обставин і змін мікро-, макrorівнів, а також об'єктів, що характеризують економічні явища.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Сьогодні процеси інтеграції України до структур європейських ринків здійснюють значний вплив на діяльність окремих суб'єктів господарювання у сфері їх виробництва, поліпшення фінансових результатів та формування ділового іміджу серед потенційних закордонних партнерів. Активізація зовнішньоекономічної діяльності та зосередження уваги на просуванні власної продукції за кордон стає дедалі нелегким процесом щодо організації та розуміння потреб попиту й оцінки своїх можливостей. Із цих позицій слід зазначити, що вагомими причинами трансформаційних змін структури регіональних та національних ринків є гло-

балізаційні перетворення, які відбуваються на постійній основі у системі світового господарства.

Глобалізовані аспекти передумов, які визначають фактори й обставини функціонування сучасних промислових підприємств, перш за все залежать від існування соціально-економічного розриву між країнами, що є глобальними лідерами, та країнами-аутсайдерами. Сутність такого розриву полягає у виробництві та володінні нових інноваційних продуктів науково-технічного прогресу, а також у наявності різних видів ресурсів, що є в доступі для використання суб'єктами господарювання. Крім того, вагомою умовою, яка здатна впливати на поведінку підприємств під впливом динаміки світогосподарських процесів, є глобальні економічні асиметрії, що відбуваються на міжрегіональному та міждержавному рівнях: фінансові, інвестиційні, виробничі, торговельні, інформаційні [1, с. 6–12; 2, с. 380–394]. На нашу думку, нерівний розподіл руху капіталів і фінансових ресурсів породжує значні диспропорції у виробництві товарів, вкладанні інвестицій та розвитку інформації як фактору, який є інструментом для перейняття досвіду в конкурентній боротьбі.

Іншими факторами, які носять глобалізований характер і є дотичними до формування економічних змін на підприємстві, є збільшення спекулятивних операцій, що призводять до затяжних фінансових криз, дестабілізації продуктивності, зниження фінансових результатів та порушення рівноваги на ринках [1, с. 6–12]. Через те, на нашу думку, економічні обставини і змінні, які створюються під впливом таких інструментів макроекономічного регулювання, як імпорتنі бар'єри та курс валют, значною мірою зумовлюють можливості окремого підприємства залучати ресурси і продукувати конкурентоспроможну продукцію. Тим більше сучасні умови утворення глобалізованих регіональних об'єднань (МВФ, СOT, ЄС) та залежність промислового виробника від їхньої економічної політики вимагають дедалі більшої співпраці з боку дотримання вимог міжнародних стандартів, високих технологічних параметрів та екологічності. На рівні підприємства це значно обмежує прибутковість за рахунок збільшення витрат на продукування та пов'язано з тим, що закордонний споживач не тільки керується власними вподобаннями, а й пропозицією конкурентного середовища, яке створюють закордонні виробники для вітчизняної продукції.

Виходячи із цього, будь-який керівник підприємства у своїй діяльності не може не враховувати події,

обставини та зміни, які надходять у вигляді обробленого потоку інформації із зовнішнього та внутрішнього середовища та представлені інтенсивністю дії різних об'єктів, що описують економічні явища. На практиці сутність вищесказаного розуміють під факторами дії, які здатні вказати на вигідні та проблемні боки функціонування суб'єкта господарювання.

До об'єктів зовнішнього середовища слід віднести технології, економіку, ринок, конкурентів, соціально-економічний розвиток, законодавчо-нормативну базу. Об'єкти внутрішнього середовища базуються на реалізації функцій виробництва, споживання, відтворення та заощадження в межах окремої організації [3, с. 429]. Такі функції тісно переплітаються з процесами управління, які передусім стосуються поняття економічності, максимізації прибутку та мінімізації витрат.

Вищесказане дає змогу зрозуміти те, що як концептуально, так і стратегічно економічна поведінка підприємства визначається сукупністю факторів, які носять економічний характер та пов'язані з активізацією процесів і подій, що їх інтенсифікують. Проте події, які спонукають керівників до аналізу ситуації та пошуку причин як поштовху до прийняття певних управлінських рішень, не можуть здійснювати вплив на постійній основі, оскільки мають властивість швидко закінчуватися. Через те, згідно з дослідженнями Н.П. Карачиної, виділимо групи факторів, які впливають на управлінські рішення керівника підприємства: фактори роботи з персоналом та його мотивації, фактори інновацій, фактори інформаційного середовища та фактори забезпечення конкурентних переваг [4, с. 109–110]. Як бачимо, окремі з них стосуються внутрішнього середовища, інші – зовнішнього. У цілому кожна група із зазначених факторів тісно переплітається з процесами планування, організації і підвищення прибутковості підприємства, оскільки охоплює усі аспекти її формування – від роботи з кадрами всередині організації до представлення продукції на ринку.

Беручи до уваги вищенаведені дослідження, на рис. 1 наведено систематизацію формування змісту «економічності» в контексті факторів управління прибутковістю підприємства, впливу умов ринкових відносин та глобалізації світогосподарських зв'язків. Першоосновою даних процесів є посилення глобалізації як ключового ядра мотивації підприємств до виходу на міжнародні ринки, інтеграції, перейняття іноземного досвіду виробництва, імпортування ресурсів, пошуку альтернативних фінансування, залучення інвестицій, зміни форм організації продуктування, стимулювання працівників, проектування нових продуктів НТП на зразок високотехнологічних вимог сучасних ринків індустріальних країн, управління господарською діяльністю на основі корпоративних підходів менеджменту.

Згідно з рис. 1, слід зазначити, що формування змісту «економічності» факторів управління у діяльності підприємства однаковою мірою залежить від гнучкості обставин і змін макро- та мікрорівнів підприємства, які, нашу думку, належать до структури об'єктів зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування. Чим більше виробник буде забезпечений інформацією про стан економічних явищ і процесів, які відповідають окремим факторам впливу на його діяльність, тим більша достовірність чіткого розуміння того, якої стратегії управління прибутковістю підприємство повинно дотримуватися під час співробітництва із закордонними партнерами. З огляду на це, активізація управлінської функції безпосередньо покладається на інтенсифікацію потоку даних про об'єкти, що характеризують економічні явища економічності факторів впливу.

Управління процесами господарської діяльності підприємства з боку підвищення його прибутковості, формування експортоорієнтованості та потенціалу ЗЕД вимагає деталізованого аналізу й оцінки факторів, які дадуть змогу визначити найкращі позиції фінансово-економічного стану, а також попередити про виник-

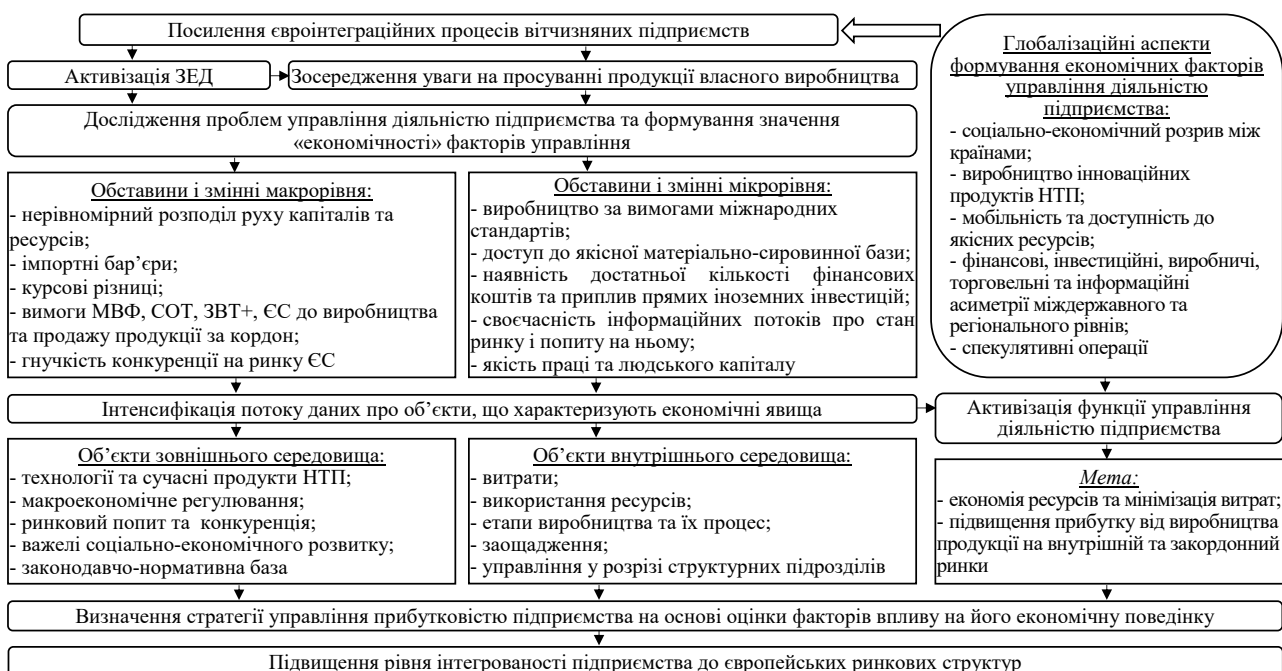

Рис. 1. Формування змісту «економічності» у контексті факторів управління прибутковістю підприємства, впливу умов ринкових відносин та глобалізації світогосподарських зв'язків

Джерело: згруповано та систематизовано автором на основі [1, с. 6–12; 2, с. 380–394; 3, с. 429; 4, с. 109–110]

нення кризових ситуацій у майбутніх періодах. Для того щоб така система була результативною на практиці, С.О. Ткаченко зупиняється на таких етапах:

– установлення переліку параметрів, характеристик та показників економічних явищ, які стосуються факторів впливу;

– підбір базових принципів, підходів і методів для визначення відхилень економічних процесів підприємства;

– установлення потреби в надходженні даних про окремі господарські операції підприємства, які пов'язані з досліджуваними факторами;

– формування інструментарію для роботи з відхиленнями із визначенням кола відповідальних працівників, термінів та послідовності менеджменту таких процесів [5, с. 437].

Окрім того, на нашу думку, важливим етапом аналізу факторів, які носять економічний характер, є оцінка потреби у здійсненні даного дослідження на рівні структури загальної експортної стратегії розвитку та системи управління прибутковістю. Через те моніторинг дії факторів попередніх періодів та оцінка поточного їх стану повинні бути невід'ємними складниками забезпечення стійкості прибутковості підприємства та результативної віддачі його експортних можливостей.

Згідно з дослідженнями В.Ф. Максимової, необхідно виділити, що значення факторів у системі управління підприємством є досить специфічним, оскільки підкреслює їхній оптимізаційний вплив на загальну систему контролю, а також сигналізує про розвиненість його господарського механізму. У подальшому, це сприяє пошуку та вдосконаленню форм, методів і принципів управління підприємством, не може вважатися об'єктом змін та передумовами розвитку, проте є поштовхом для прийняття важливих рішень щодо функціонування майбутньої діяльності. Перш за все, такий процес запускається для здійснення контролю над комерційними ризиками, обліковою діяльністю, персоналом [6, с. 58] та розгортанням етапів виробництва.

На думку А.В. Кудлай, поняття «фактор» як економічна категорія відображає ефективність використання ресурсів, цілісність капіталу, рівень роботи персоналу та загальний розвиток окремих процесів підприємства. Переважна кількість факторів, які здійснюють вплив на окремі господарські операції, перебуває у тісному взаємозв'язку та здатна змінювати свою дію з причини зміни вхідних показників людського і речового капіталів [7, с. 12].

Якщо звернути увагу на еволюцію трактування поняття «фактор», Н.П. Карачина чітко зупиняється на тому, що з часів розпаду командно-адміністративної системи, періоду приватизації та формування «економіки фізичних підприємств», окрім виробничо-технологічних факторів, практики і економісти почали окремо розрізняти такі фактори, як: податковий, нормативно-законодавчий, платоспроможності попиту, корпоративний, управлінський, ринковий, фінансовий, господарський, інвестиційний, інформаційний, інституціональний, фактор трудового потенціалу та потенціалу постачальників [4, с. 123].

Висновки. Отже, незважаючи на те, який бік діяльності здатен охарактеризувати окремий фактор, передусім він пов'язаний з економічними змінними та показниками, які їх пояснюють. Поняття

«економічності» притаманне для всіх факторів продукування – від планування, організації, безпосереднього протікання господарських процесів до завершення виробничих циклів та відпускового контролю. Головним чином, це пов'язано з постійним пошуком альтернативних шляхів збалансування і скорочення витрат, отримання більшого прибутку та підвищення рівня прибутковості. З огляду на це, у виробничій діяльності експорторієнтованого промислового підприємства найважливішими факторами, які здатні здійснити вагомий вплив на розвиток його експортного потенціалу та в подальшому сприяти підвищенню загального рівня прибутковості, є економічні фактори.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лук'яненко Д., Кальченко Т. Стратегії глобального управління. URL: <http://journals.urau.ua/jieep/article/view/27496/24678> (дата звернення: 11.08.2019).
2. Войтович Р.В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія. Київ : НАДУ, 2007. 680 с.
3. Каткова Н.В., Циганова О.С. Класифікація факторів впливу на побудову системи контролінгу на промислових підприємствах. *Бізнес Інформ*. 2019. № 1. С. 427–435.
4. Карачина Н.П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: теорія, методологія, практика управління : монографія. Вінниця : Книга – Вега, 2010. 416 с.
5. Ткаченко С.О. Діагностико-прогностична функція антикризового фінансового управління суб'єкта господарювання. *Бізнес Інформ*. 2019. № 1. С. 435–439.
6. Максимова В.Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства – системний підхід до розвитку. Одеса : ОДЕУ, 2005. 269 с.
7. Кудлай А.В. Управління людським капіталом підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.09.01. Харків, 2004. 22 с.

REFERENCES:

1. Lukyanenko D., Kalchenko T. (2008). Strategiyi globalnogo upravlinnya [Global management strategies]. Available at: <http://journals.urau.ua/jieep/article/view/27496/24678>. (accessed 11 August 2019). [in Ukrainian]
2. Vojtovych R.V. (2007). Vplyv globalizaciyi na systemu derzhavnogo upravlinnya (teoretiko-metodologichnyj analiz) [Impact of globalization on public administration (theoretical and methodological analysis)]. Kyiv : Vyd-vo NADU. [in Ukrainian]
3. Katkova N.V., Cyganova O.S. (2019). Klasyfikaciya faktoriv vplyvu na pobudovu systemy kontrolyngu na promyslovyx pidpryyemstvax [Classification of influential factors on the construction of industrial enterprises controlling system]. *Biznes-Inform*. 1, 427–435. [in Ukrainian]
4. Karachyna N.P. (2010). Ekonomichna povedinka mashynobudivnyh pidpryyemstv: teoriya, metodologiya, praktyka upravlinnya [Economic behavior of machine-building enterprises: theory, methodology, management practice]. Vinnytsya : Knyga – Vega. [in Ukrainian]
5. Tkachenko S.O. (2019). Diagnostyko-prognostychna funkciya antykrizovogo finansovogo upravlinnya sub'yekta gospodaryuvannya [Diagnostic and prognostic function of preventing crisis of enterprise's financial management]. *Biznes-Inform*, 1, 435–439. [in Ukrainian]
6. Maksimova V.F. (2005). Vnutrishnij kontrol ekonomichnoyi diyalnosti promyslovogo pidpryyemstva – systemnyj pidhid do rozvytku [Internal control of industrial enterprise's economic activity – is a systematic approach to development]. Odessa : ODEU. [in Ukrainian]
7. Kudlaj A.V. (2004). Upravlinnya lyudskym kapitalom pidpryyemstva [Enterprise's human capital management]. (PhD Thesis), Kharkiv : Kharkiv State Economic University. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 11.09.2019.
The article was received 11 September 2019.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-13

УДК 658.8

Соловйов І.О.

*доктор економічних наук, професор,
Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9767-5327>
E-mail: igorsol53@gmail.com*

Соловйов А.І.

*доктор економічних наук, доцент,
Херсонський державний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5208-2269>
E-mail: solovyovandrey0@gmail.com*

КО-МАРКЕТИНГ ЯК СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ МАРКЕТИНГУ

У статті розглянуто основні форми та особливості сучасних кооперативних відносин у маркетинговій сфері діяльності компаній. Здійснено аналіз теоретичних та методологічних основ конкурентного співробітництва, узагальнено погляди на сутність і характерні особливості кооперації і ко-маркетингу як способу уникнути деструктивної конкуренції, організувати спільну діяльність, спрямовану на пошук нових ринків і розширення вже існуючих замість нескінченної боротьби за лояльність споживачів. Установлено, що ко-маркетинг є ефективним інструментом, покликаним реалізовувати інтереси суб'єктів через їх взаємодію і створення нової системи, яка надає можливості розширення спектра конкурентних переваг за рахунок синергетичного ефекту. Розглянуто основні форми сучасного ко-маркетингу, визначено основні напрями майбутніх досліджень: аналіз стану розвитку відносин, кооперації і ко-маркетингу у вітчизняній економіці та здійснення попередньої оцінки ефективності нових форм співробітництва. Питання вдосконалення процесів співробітництва розглядаються як пріоритетні для розроблення стратегій управління на всьому часовому інтервалі. Значення дослідження для теорії полягає у розширенні відомих знань про конкурентно-методичні засади співробітництва конкурентів у маркетинговій сфері і зумовлено зростаючим стратегічним значенням взаємодії між компаніями.

Ключові слова: конкуренція, кооперація, ко-маркетинг, синергетичний ефект.

Соловьев И.А., Соловьев А.И. КО-МАРКЕТИНГ КАК СОВРЕМЕННЫЙ ЭТАП РАЗВИТИЯ КОНЦЕПЦИИ МАРКЕТИНГА

В статье рассмотрены основные формы и особенности современных кооперативных отношений в маркетинговой сфере деятельности компаний. Осуществлен анализ теоретических и методологических основ конкурентного сотрудничества, обобщены взгляды на сущность и характерные особенности кооперации и ко-маркетинга как способа избежать деструктивной конкуренции, организовать совместную деятельность, направленную на поиск новых рынков и расширение уже существующих вместо бесконечной борьбы за лояльность потребителей. Установлено, что ко-маркетинг является эффективным инструментом, призванным реализовывать интересы субъектов через их взаимодействие и создание новой системы, которая предоставляет возможности расширения спектра конкурентных преимуществ за счет синергетического эффекта. Рассмотрены основные формы современного ко-маркетинга, определены основные направления будущих исследований: анализ развития отношений, кооперации и ко-маркетинга в отечественной экономике и осуществление предварительной оценки эффективности новых форм сотрудничества. Вопросы совершенствования процессов сотрудничества рассматриваются как приоритетные для разработки стратегий управления на всем временном интервале. Значение исследования для теории заключается в расширении известных знаний о конкурентно-методических основах сотрудничества конкурентов в маркетинговой сфере и обусловлено растущим стратегическим значением взаимодействия между компаниями.

Ключевые слова: конкуренция, кооперация, ко-маркетинг, синергетический эффект.

Solovyov Igor, Soloviov Andrii. CO-MARKETING AS A MODERN STAGE OF MARKETING CONCEPT DEVELOPMENT

The article deals with the main forms and features of modern cooperative relations in the marketing sphere of companies. The analysis of theoretical and methodological foundations of competitive cooperation is carried out, the views on the essence and characteristics of co-operation and co-marketing as a way of avoiding destructive competition, general activities aimed at finding new markets and expanding existing ones instead of endless struggles for consumers are summarized. It has been established that co-marketing is an effective tool designed to realize the interests of actors through their interaction and the creation of a new system that provides opportunities for expanding the spectrum of competitive advantages at the expense of synergy effect. The main forms of modern co-marketing are considered, the main directions of future research are determined: the analysis of the state of development of relations, cooperation and co-marketing in the domestic economy and the preliminary assessment of the effectiveness of new forms of cooperation. The issues of improving cooperation processes are considered as priorities for the development of management strategies throughout the time interval. The value of the research for the theory is to expand the well-known knowledge about the competitive methodological foundations of cooperation of competitors in the marketing sphere and the growing strategic importance of interaction between companies. Practical value for co-marketing has been manifested, such as the possibility of acquisitions on the part of the company, as well as the transformation of the interest in the competitive competition. Implementation of the results brought the completion of the epoch of transaction marketing and earning process of developing the lateral version, so that I will be able to work on the desktop on the market and competing with the majority of systems. The theory of marketing and cooperation and cooperation can be considered as a new stage of European marketing, a kind of marketing in the direction of marketing in the concept of formulating and developing a measure.

Keywords: competition, co-operation, co-marketing, synergy effect.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації ринків, зміни уявлення про конкурентні переваги та шляхи їх отримання й утримання компанії змушені орієнтуватися на одержання прибутку як із суперництва, так і взаємодії на ринку. Загострення конкурентної боротьби змушує компанії прагнути до динамічного співіснування і співро-

бітництва в господарській практиці бізнесу через призму трансформації маркетингової діяльності у напрямі переходу від трансакційного маркетингу до ко-маркетингу, або взаємодії компаній під час реалізації комплексу маркетингу, що створює нові можливості для отримання взаємних вигід та конкурентних переваг.

Метою статті є розгляд основних форм та особливостей сучасних кооперативних відносин у маркетинговій сфері діяльності компаній; розвиток теоретичних та методологічних основ співробітництва конкурентів; узагальнення основних точок зору на сутність кооперації і ко-маркетингу як її уособлення; представлення авторського погляду на специфіку кооперації і ко-маркетингу як гібридної форми поведінки компаній, що поєднує конкуренцію і кооперацію. Відсутність у вітчизняній економічній науці досліджень та розробок щодо координації діяльності господарюючих і конкуруючих між собою суб'єктів зумовила актуальність пошуку власного шляху і формування конкурентної взаємодії.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Реалії сучасного економічного середовища мають мало спільного з тією поведінкою його суб'єктів, яка відповідає канонам класичної економічної теорії. Якісно нові вимоги до умов соціальної та економічної взаємодії господарюючих суб'єктів в умовах глобалізації зумовлюють загострення протиріч конкурентних відносин і конкурентної взаємодії.

Одним із базових постулатів класичної економічної науки є визнання атомізації конкуруючих підприємств на ринку та їх незалежне функціонування. Але реалії сучасної ринкової діяльності свідчать про наявність комплексу складних соціально-економічних зв'язків між учасниками ринкових процесів. Сьогодні моделі та інструменти, які мають у своєму розпорядженні дослідники сучасних форм конкурентної взаємодії, дають змогу розглядати економічну систему, з одного боку, як самостійну, що складається із взаємодіючих підсистем, а з іншого – як складову частину систем вищого порядку, що надає можливість дослідження синергетичних ефектів, які утворюються за рахунок взаємодії елементів, які входять у систему.

Аналіз еволюції наукових підходів у вітчизняній економічній науці до дослідження сучасних форм конкурентної взаємодії свідчить про зміну їхніх орієнтирів і змісту: спостерігається перехід від цінових та якісних характеристик продукції до таких параметрів (критеріїв), як технологічні, організаційні й соціальні інновації, здатність фірми конкурувати, зростати та отримувати прибуток, ефективність виробничого процесу, впровадження результатів НДіДКР та ін.

У процесі розвитку нової економіки сучасні конкурентні взаємовідносини зумовили появу феномену, який характеризує взаємодію суб'єктів ринкових відносин – коопетицію. Вперше це поняття сформував і визначив Р. Норде [1], а найбільш широко розповсюдження воно отримало у сфері ІТ-технологій у процесі пошуку нових форм організації взаємодії між фірмами, що розробляли програмне забезпечення.

Ринкова практика дедалі впевненіше демонструвала той факт, що традиційна «силова» конкуренція залишається в минулому і що не обов'язковою умовою перемоги у конкурентній боротьбі компанії є поразка її суперника.

На початку 2000-х років компанія Booz Allen & Hamilton провела дослідження, яке виявило, що 20% своїх доходів провідні компанії отримують від участі у спільних програмах [2]. У світі безупинно зростає кількість союзів і альянсів, які укладають між собою глобальні конкуренти, поступово відходить у минуле традиційне сприйняття сутності успішної стратегії як перегонів, в яких ніхто з учасників так і не вийде на фінішну пряму [3]. Американський вчений У.Е. Демінг писав: «Ми всі виростили в умовах конкуренції ... економісти вчили нас, що

конкуренція вирішить усі наші проблеми. Насправді, як ми бачимо зараз, конкуренція деструктивна. Було б набагато краще, якщо б ми працювали як єдина система в ім'я перемоги кожного. Для цього потрібні співробітництво і новий стиль управління» [4].

Базові принципи і парадигми конкуренції, які визначали поведінку підприємства у зовнішньому середовищі, усе частіше піддаються сумнівам. Нині сформульовано прямо протилежні старим підходам напрями стратегічного управління.

Уперше ідея переходу від жорсткої конкуренції суб'єктів ринку до активної взаємодії була висловлена А. Брандербергером і Б. Нейлбаффом у 1996 р. в роботі Co-opetition. Базисом пропонованого ними підходу є «ціннісна мережа» (Vallue Net) як альтернатива класичній моделі М. Портера (п'ять сил конкуренції). Автори вказують на необхідність співробітництва як способу збільшення цінності для всіх учасників взаємодії [5].

Коопетиція у визначенні авторів – це революційний підхід, який об'єднує конкурентів. У межах цього підходу стає можливою трансформація конфлікту інтересів у багатобічні конкурентні переваги. Головна мета полягає в організації спільної діяльності щодо пошуку нових ринків і розширення існуючих. Безкінечна боротьба за споживача має відійти в минуле. Ключова відмінність коопетиції від інших бізнес-стратегій полягає у тому, що наявність ринкових суб'єктів, які програли, не є обов'язковою ознакою ефективності стратегій управління [6]. Ці ідеї отримали подальший розвиток у роботах багатьох дослідників. До конкуренції і кооперації почали додавати співробітництво, і формою відображення цих взаємозв'язків став трикутник [7].

Підприємці постійно знаходяться в пошуку нової, оптимальної програми дій, яка змогла б збільшити прибутковість бізнесу. У цьому аспекті маркетингова концепція розглядається як підхід до ведення підприємницької діяльності і головний засіб отримання та максимізації прибутку.

Концепція маркетингу дає змогу підприємству адаптуватися до динамічних умов ринку, допомагає управляти попитом і є важливим інструментом стратегічного планування. Практично відразу після формування і становлення теоретичного базису концепції почали робитися спроби періодизації її еволюції. У численних версіях найбільш поширеною і пріоритетною є гіпотеза, згідно з якою ключові трансформації відбуваються у напрямі переходу від трансакційного маркетингу (маркетингу обладок) до партнерського маркетингу і партнерських мереж [8].

Серед причин кризи трансакційного маркетингу називають такі:

- домінування великих дистриб'юторів на ринку, які починають диктувати умови виробникам;
- зменшення кількості виробників, зростання кількості брендів і посилення конкуренції між ними;
- зростання кількості товарних знаків, розширення товарних категорій і лінійок, мікросегментація ринків;
- перенасичення каналів комунікацій інформацією;
- поява цифрових технологій, які полегшують розроблення і просування нових товарів.

Саме ці причини значною мірою визначили кінець епохи трансакційного, або, як його ще називають, вертикального маркетингу, і сприяли розвитку латеральної версії [9; 10]. Цей різновид відрізняється від своїх попередників спрямованістю на виробництво товарів незалежно від ринкової кон'юнктури – виробники орієнтуються на роботу на декількох ринках і

співпрацюють зі своїми вчорашніми конкурентами у мережевих системах.

Формування і розвиток мережевих підходів став необхідною умовою появи ідеї ко-маркетингу та трансформації її в самостійну концепцію.

Виникнення і широке визнання партнерських мереж, до складу яких входять компанії-виробники та зацікавлені в їх роботі групи, стає кінцевою метою зусиль маркетингу взаємовідносин. Сучасний маркетинг перебирає на себе функції впливу і формування споживчої свідомості. Маркетингові технології починають активно формувати стандарти споживання, що свідчить про перехід до когнітивної концепції маркетингу, в якій головним є не формування потенційного попиту на товари і послуги, а формування певного формату свідомості й підсвідомості споживача (чим займається нейромаркетинг), орієнтованого на заданий стиль споживання. У контексті сказаного необхідно згадати й концепцію холистичного маркетингу як дієвого інструменту вирішення зазначених проблем.

Холистичний (цілісний) маркетинг – новий напрям, в якому увага зосереджена на елементах інтегрованих взаємодій фірми з клієнтами, постачальниками і посередниками. Головне в даній економічній концепції – підхід до клієнта як до повноцінного учасника системи розподілення, що створює з іншими її елементами метацінність [11].

Концепція холистичного маркетингу базується на плануванні, розробленні й упровадженні маркетингових програм, процесів і заходів з урахуванням їх широти та взаємозалежності. Вона визнає, що в маркетингу досить часто виникає потреба у розширеному, інтегрованому підході. До його складу найчастіше входять такі компоненти: маркетинг взаємовідносин, інтегрований маркетинг, внутрішній маркетинг та соціально відповідальний маркетинг. Таким чином, холистичний маркетинг – це підхід, в якому збалансовано інтегруються різні компетенції і складності маркетингової діяльності. Передусім це особливий, цілісний спосіб мислення, а не набір певних рецептів і технологій. Його потужним і малодослідженим потенціалом можна користуватися в будь-якому бізнесі, не намагаючись усе розуміти і контролювати. Холистичний маркетинг звертається до особистості клієнта в усій її складності та індивідуальності. Головне – всеохоплюючий підхід, не обмежений традиційними принципами.

Ко-маркетинг є сучасним етапом розвитку концепції маркетингу в умовах формування нового типу стратегічного взаємозв'язку між суб'єктами ринку, який ґрунтується на спільних інтересах та економічній вигоді. На відміну від ресурсного підходу, заснованому на конкурентних перевагах у володінні матеріальними ресурсами, цінність яких падає, якщо ними володіють інші суб'єкти або їх ціна з часом зростає, пропонований підхід дає змогу вийти за межі жорсткої конкурентної боротьби і стає новим способом забезпечення стійкого розвитку.

Виникнення ко-маркетингу відбувалося паралельно з динамічними змінами, які мали місце наприкінці ХХ ст., у розвитку суспільного виробництва. Розвинуті країни переходять у нову соціально-економічну форму, характерною особливістю якої є пріоритетність знань і компетенцій і, відповідно, поява нового набору цінностей, орієнтованих на відтворення високої якості життя. Дж. Нарус і Дж. Андерсон упевнені, що поява спільного маркетингу означає «...взаєморозуміння і визнання того, що успіх конкретної фірми відтепер частково залежить від іншої фірми...» [12].

Ко-маркетинг є законодавчим етапом у розвитку маркетингової концепції в умовах, коли соціальний

дарвінізм із його імперативною орієнтацією на виживання найсильнішого поступається місцем погляду на економіку з позицій формування стійких, довготривалих взаємовигідних взаємовідносин між виробниками, постачальниками і споживачами.

Ко-маркетинг покликаний реалізовувати інтереси суб'єктів через їх конкретну взаємодію і створення нової системи, яка має нові ступені свободи і можливість розширення спектра конкурентних переваг, у тому числі за рахунок синергетичного ефекту.

Концепція ко-маркетингу розглядає спільне управління створенням послуг і товарів, а також механізми їх реалізації на ринку, які являють собою єдиний комплексний процес із загальними цілями і завданнями. У більш вузькому розумінні ко-маркетинг розглядається як формальний зв'язок між декількома бізнес-структурами, які спільно займаються реалізацією товарів.

Основні об'єкти ко-маркетингу: гроші або матеріальні цінності, реклама, клієнтські бази, товари, торгові майданчики (пакувальні матеріали, Інтернет-сайти), благодійність, ідеї.

Головні цілі ко-маркетингу є тими самими, що й у маркетингу як такого: зростання обсягів продаж і частки ринку, задоволення потреб клієнтів, зниження трансакційних витрат, розроблення й упровадження оптимального за складом ефективного комплексу маркетингу, прискорення обмінних процесів в економіці.

Підприємства, орієнтовані на активне співробітництво і створення спільного бізнесу, мають організувати свою маркетингову діяльність, дотримуючись таких принципів: знання і розуміння потреб, поведінки й мотивації представників цільових сегментів, створення унікальних пропозицій, які відповідають наявним та прихованим потребам споживачів і мають відмінні від товарів-конкурентів переваги, орієнтація на довгострокове співробітництво, яке буде базуватися на взаємній вигоді й довірі [13].

Л. Бун і Д. Куртц визначають ко-маркетинг як зв'язок між двома і більше бізнесами, які спільно продають товари один одного [14]. Італійський дослідник С. Керубіні тлумачить ко-маркетинг як процес, через який два або більше учасників у межах партнерства розвивають маркетингові ініціативи, пов'язані з організацією, контролем і реалізацією маркетингових програм для досягнення спільних або сумісних цілей через задоволення споживачів [15].

Вибравши даний підхід до тлумачення концепції, автор указує на низку характерних її особливостей:

- 1) наявність більше ніж одного учасника незалежних і погоджених дій;
- 2) у результаті співробітництва кожен із партнерів отримує певні переваги;
- 3) організація і розроблення спільних маркетингових програм та контроль над їх виконанням;
- 4) наявність спільних або сумісних цілей партнерів;
- 5) націленість на створення додаткової цінності для споживача, яка забезпечує його вдосконалення.

Кожна зі сторін у процесі ко-маркетингового співробітництва отримує певні переваги. По-перше, це зниження витрат на рекламу і просування. Ураховуючи вартість контакту по відношенню до витрат і отримання в результаті трафіку нових клієнтів, ко-маркетинг називають безкоштовною рекламою. По-друге, можливість за короткий термін збільшити клієнтську базу за рахунок спільних акцій, створення загального продукту, реалізації коаліційної програми лояльності, що дає змогу обмінюватися клієнтами. По-третє, зростання продажів і розміру середнього чеку для стимулювання більш об'ємних купівель або

придбання товару з більшою вартістю. По-четверте, можливість використовувати нові канали комунікацій і рекламні можливості партнерів. По-п'яте, створення унікальної торговельної пропозиції і можливість надати бренду новий «відтінок» або «звучання».

У табл. 1 представлено головні риси, ознаки і порівняльні характеристики трансакційного маркетингу і ко-маркетингу.

Таким чином, теорія маркетингового співробітництва і кооперації може розглядатися як новий етап еволюції маркетингу в умовах бізнес-середовища, що швидко змінюється. Спрямованість на розвиток партнерських відносин визначає формування мережевих підходів як наступного етапу в розвитку концепції маркетингу. Зміст цього процесу полягає у перегворенні маркетингу на концепцію формування і розвитку мереж, за яких акценти ключових компетенцій зміщуються з окремого підприємства на «мережеву взаємодію».

У межах мережевих підходів існує низка наукових теорій, в основу яких покладено ідею досягнення конкурентних переваг через кооперацію, яка фокусує увагу на виявленні спільних ринків як джерела збільшення цінності для споживачів, формування угод для спільного використання ресурсів, проведення досліджень і вдосконалення технологій, здійснення взаємодії, що дає змогу підприємствам одночасно конкурувати й співпрацювати. Серед адаптованих напрямів маркетингу в межах «мережевої взаємодії» – аутсорсинг, інтегрований маркетинг, маркетинг 3.0, креативний маркетинг-менеджмент, trade-маркетинг та ін.

Ко-маркетингова діяльність продукує нові форми співробітництва в маркетингу: dual-branding (подвійний брендінг), cross-marketing (кросс-маркетинг), coalition loyalty program (коаліційна програма лояльності), co-branding (ко-брендінг).

Подвійний брендінг – це найбільш проста форма маркетингової взаємодії компаній-партнерів, націлена на здійснення спільних продажів (cross-selling). Очікуваним результатом подвійного брендінгу є продажі продукції компаній, забезпечені взаємовигідним оточенням. Подвійний брендінг заснований на ідеї, відповідно до якої продукт в оточенні інших продуктів продається краще (ефект ореолу).

Іноді під подвійним брендінгом розуміють коаліцію компаній, одна з яких надає продукт для продажу, а інша – власний канал збуту, що тим самим збільшує обсяги продаж обох партнерів.

Кросс-маркетинг, так званий «перехресний маркетинг», – це комплекс проведення промозаходів, в якому інтегруються декілька технологій. У поняття

кросс-маркетингу входить кросс-промоушн (поєднання товарів, які доповнюють один одного), промоакції BTL (нетрадиційна реклама), ліфлетінг (роздача буклетів, листівок), взаємний піар, продаж через агрегаторів (розсилка партнерами пропозицій один одному за комісійні) та ін.

Коаліційна програма лояльності на відміну від монобрендової поєднує декількох партнерів із різних сфер. У такому разі для програми вибирають спільну назву, розробляється єдина концепція й установлюються правила взаємодії і взаєморозрахунків. Перевагами такої компанії є розподілення відповідальності, збільшення охоплення потенційних клієнтів, легкість виходу з програми, суттєва економія на етапі впровадження, оскільки бюджет розподіляється на всіх партнерів.

Кобрендінг – розміщення у рекламному полі двох або більше брендів, поєднаних спільною метою й які сповіщають о програмах для споживачів. Тобто це спосіб взаємної реклами фірм, чії товари і послуги зручно для клієнта поєднуються під час купівлі та споживання.

Фактори успіху кобрендінгу: виділення на передній план сильних сторін кожного партнера, зменшення первинних і вторинних цільових аудиторій компаній-партнерів, єдине бачення майбутнього кобрендінга партнерами і споживачами, підвищення рівня взаємної довіри та чітке виділення власних маркетингових цілей кожного з партнерів.

Кооперентний характер ко-маркетингу підтверджується зростанням числа торговельних і рекламних альянсів, а також маркетингових коаліцій, які створюються вчорашніми конкурентами. Останнім часом поширилася практика об'єднання дистрибуторських мереж для оптимізації витрат на їх утримання, уніфікація систем стимулювання збуту і мерчандайзингу. Концепція продажу товару конкурентів активно впроваджується у сфері громадського харчування і ресторанного бізнесу у вигляді концепцій із 8–12 брендами. Метою подібного маркетингового симбіозу є утримання відвідувачів у торговому центрі впродовж максимально тривалого часу, а також спонукання їх до повторних відвідувань. Прикладом кооперентної взаємодії в маркетинговій сфері також є міжнародні авіаційні альянси, які створюють єдиний бренд і кооперативний стиль, уніфікують бонусні програми, використовують спільні авіарейси і погоджують розклад. Класичними прикладами досягнень маркетингових альянсів є співробітництво Adobe Systems і Apple, яке суттєво прискорило розвиток ринку програмних продуктів різного характеру і складності, спільні

Таблиця 1

Ознаки і характеристики традиційного маркетингу і ко-маркетингу

Ознаки-детермінанти	Традиційний маркетинг	Ко-маркетинг
Суб'єкти	Окремі компанії-конкуренти	Група компаній, об'єднаних загальними цінностями та економічною вигодою
Об'єкти	Цільовий ринок (сегмент)	Сукупність цільових ринків компаній партнерів
Мета	Боротьба за цільовий ринок у вигляді цінності для споживача. Боротьба за споживача	Співробітництво як засіб збільшення цінності для усіх учасників взаємодії. Спільний пошук нових ринків і розширення існуючих
Взаємодія суб'єктів ринку	Виробник – посередник – споживач у процесі збуту	Альянс для спільного використання ресурсів, досліджень, удосконалення технологій, взаємодії і співробітництва
Цінності	Ціннісно-орієнтована пропозиція, спрямована на цільовий ринок одного виробника	Пропозиція, яка відповідає потребам цільових покупців і забезпечує ефект синергізму спільних зусиль членів каналу розподілу
Маркетингові інструменти	Використання індивідуальної моделі комплексу маркетингу	Використання інтегрованого комплексу маркетингу компаній-партнерів

розробки мікросхем динамічної оперативної пам'яті компаній Toshiba і Motorola, альянс Toshiba і Time Warner, у результаті чого була створена інтерактивна технологія кабельного телебачення, та ін.

Питання вдосконалення процесів співробітництва із зацікавленими сторонами висуваються в розряд пріоритетних як для розроблення стратегій вживання компаній в умовах кризи, так і в довгостроковій перспективі посткризового становлення. Кооперативна практика ко-маркетингу отримує активний розвиток, зумовлений розширенням і зростаючим стратегічним значенням взаємодії між колишніми конкурентами.

Проведений аналіз визначень дав змогу констатувати наявність численних підходів до сутності предмету наших досліджень. Узагальнюючи вищевикладене, ко-маркетинг можна визначити як форму об'єднання маркетингових зусиль двох і більше фірм, які є непрямими конкурентами, учасниками горизонтально та вертикально інтегрованої розподільчої мережі для спільного просування ціннісної пропозиції.

Базисом ко-маркетингу є перехід від взаємодії окремого учасника розподільчої мережі зі споживачами, що є характерним для трансакційного маркетингу, до взаємовідносин споживачів із групою компаній-учасників. На відміну від традиційної парадигми маркетингу угод в основу ко-маркетингу покладено взаємодію компаній, що об'єднали свої зусилля і можливості у сфері реалізації ціннісної пропозиції.

Висновки. Таким чином, проведений у даній статті аналіз феномену співробітництва конкурентів у сфері маркетингу переконує в актуальності подальшого вивчення трансформації маркетингових стратегій та особливостей ринкових кооперативних відносин. Питання вдосконалення процесів співробітництва розглядається як пріоритетне для розроблення стратегій на усьому часовому інтервалі діяльності компаній. Розглянуто основні форми сучасного ко-маркетингу, сформульовано його дефініцію як форми об'єднання маркетингових зусиль двох або більше фірм, які є непрямими конкурентами й учасниками горизонтально та вертикально інтегрованих розподільчих мереж для спільного просування ціннісної пропозиції. Перспективними напрямками подальших досліджень є аналіз стану розвитку відносин коопетиції і ко-маркетингу у вітчизняній економіці та здійснення попередньої оцінки ефективності таких форм співробітництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Капустина Л.М., Хмелькова Н.В. Ко-брендинг в системе маркетинговых альянсов компаний : монография. Екатеринбург : Урал. гос. экон. ун-т, 2010. 209 с.
- Harbison J., Pekar P., Vissio A., Moloney D. The Allied Enterprise Breakout Strategy for the New Millenium. Los Angeles : Booz Allen&Hamilton Inc., 2000. P. 2.
- Пино Р. Корпоративное айкидо. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 59.
- Деминг У.Э. Новая экономика. Москва : Эскмо, 2006.
- Brandenburger A., Nalebuff B. Co-opetition: Revolutionary Mindsel that Redefins Competititon and Cooperation: The Game Theory Strategy That's Changing the Game of Bussiness. NY. Doubleday, 1996.
- Cooperatititon. URL: <http://www.ctv.es/USERS/romanz/coopet.htm> (дата звернення: 03.09.2019).
- Polenske K.R. Competition, Collaboration and Cooperation: An Uneasy Triangle in Networks of Firms and Regions. *Regional Studies*. 2004. Vol. 38. № 9. P. 1029–1043.

- Черенков В.И. Эволюция маркетинговой теории и трансформация доминирующей парадигмы маркетинга. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Менеджмент*. 2004. № 2. С. 3–33.
- Любарский И. Маркетинг «без тормозов» (латеральное мышление позволит создавать нетривиальные товары). *Новый маркетинг*. 2006. № 2.
- Котлер Ф., Де Без Ф.Т. Латеральный маркетинг. Технология поиска революционных идей. Москва : Альпина Паблишер, 2010.
- Герасимьяк Н.В. Холістичний маркетинг як нова парадигма розвитку маркетингу. *Ефективна економіка*. 2012. № 7.
- Anderson J.C., Narus J.A. A model of distribution firm and manufactures firm working partnerships. *Journal of Marketing*. 1990. № 54. P. 42–58.
- Хмелькова Н.В. О формах ко-маркетинга. *Вестник Челябинского государственного университета. Экономика*. 2010. № 14(195). Вып. 27. С. 109–114.
- Boon L., Kurtz D.L. Contemporary Marketing. 13th ed. Spouth-Western College Pub., 2007.
- Cherubini S. Tendenze Ditensioni del Co-marketing Sportivo. *Co-marketing Sportivo. Stratege di Cooperazione nel Mercato Sportive*. F. Angeli. 1999.

REFERENCES:

- Kapustyna L.M., Khmelkova N.V. (2010). Ko-brendynh v systeme marketynhovyykh aliansov kompaniy : monohrafiya [Co-branding in the system of marketing alliances of companies : a monograph]. Ekaterinburg : Ural. gos. ekon. un-t. [in Russian]
- Harbison J., Pekar P., Vissio A., Moloney D. (2000). The Allied Enterprise Breakout Strategy for the New Millenium. Los Angeles: Booz Allen&Hamilton Inc.
- Pyno R. (2001). Korporatyvnoe aikydo [Corporate Aikido]. S.-Pb : Pyter. [in Russian]
- Demyh U.E. Novaia ekonomyka [New economy]. Moskva : Eskmo. [in Russian]
- Brandenburger A., Nalebuff B. (1996). Co-opetition: Revolutionary Mindsel that Redefins Competititon and Cooperation: The Game Theory Strategy That's Changing the Game of Bussiness. NY. Doubleday.
- Cooperatititon. URL: <http://www.ctv.es/USERS/romanz/coopet.htm> (accessed 03 September 2019).
- Polenske K.R. (2004). Competition, Collaboration and Cooperation: An Uneasy Triangle in Networks of Firms and Regions. *Regional Studies*, 38(9), 1029–1043.
- Cherenkov V.Y. (2004). Yevoliutsiya marketynhvoi teoryy y transformatsiya domynryuiushchei paradyhmy marketynha [The evolution of marketing theory and the transformation of the dominant marketing paradigm]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Menedzhment*, 2, 3–33. [in Russian]
- Liubarskyi Y. (2006). Marketynh «bez tormozov» (lateralnoe myshlenye pozvolyt sozdavat netryvyalnye tovary) [Marketing "without brakes" (lateral thinking allows you to create non-trivial products)]. *Novyi marketynh*, 2. [in Russian]
- Kotler F., De Bez F.T. (2010). Lateralnyi marketynh. Tekhnolohyia poyska revoliutsyonnykh ydei [Lateral marketing. Technology for finding revolutionary ideas]. Moskva : Alpyna Pablysher. [in Russian]
- Herasymiak N.V. (2012). Kholistychnyi marketynh yak nova paradyhma rozvytku marketynhu [Holistic marketing as a new paradigm of marketing development]. *Efektivna ekonomika*, 7. [in Ukrainian]
- Anderson J.C., Narus J.A. (1990). A model of distribution firm and manufactures firm working partnerships. *Journal of Marketing*, 54 (January), 42–58.
- Khmelkova N.V. (2010). O formakh ko-marketynha [About forms of co-marketing]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomika*, 14 (195), 27, 109–114. [in Russian]
- Boon L., Kurtz D.L. (2007). Contemporary Marketing. 13th ed. Spouth-Western College Pub.
- Cherubini S. (1999). Tendenze Ditensioni del Co-marketing Sportivo. In Cherubini S., Canigiani / Co-marketing Sportivo. *Stratege di Cooperazione nel Mercato Sportive*. F. Angeli.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2019.
The article was received 03 September 2019.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-14

УДК 330.14:338.45:005.931.11

Швець Ю.О.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Запорізького національного університету
E-mail: yuliashvets@ukr.net*

Кузнецова А.В.

*студентка
Запорізького національного університету
E-mail: gelchik1407@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРОЮ КАПІТАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ КРИЗИ

Статтю присвячено дослідженню сутності управління капіталом промислових підприємств. Продемонстровано, що під час урахування фінансової стійкості необхідно враховувати зв'язок фінансового важеля фінансової структури та майнової структури, порівнявши які можна оцінити ефективність управління структурою капіталу. Крім того, дослідження структури капіталу АТ «Мотор Січ» було проведено за допомогою порівняння середньозваженої вартості капіталу (WACC) та коефіцієнта рентабельності інвестованого капіталу (ROIC). Установлено, що структура капіталу АТ «Мотор Січ» не має оптимальної структури, тому підприємству слід переглянути політику управління капіталом. На основі цього запропоновано заходи для поліпшення структури капіталу АТ «Мотор Січ».

Ключові слова: структура капіталу підприємства, фінансовий важель, фінансова стійкість, рентабельність інвестованого капіталу, середньозважена вартість капіталу.

Швец Ю.А., Кузнецова А.В. ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ СТРУКТУРОЙ КАПИТАЛА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Статья посвящена исследованию сущности управления капиталом промышленных предприятий. Продемонстрировано, что при учете финансовой устойчивости необходимо учитывать связь финансового рычага финансовой структуры и имущественной структуры, сравнив которые можно оценить эффективность управления структурой капитала. Кроме того, исследование структуры капитала предприятия проведено с помощью сравнения средневзвешенной стоимости капитала (WACC) и коэффициента рентабельности инвестированного капитала (ROIC). Установлено, что по данным методикам структура капитала АО «Мотор Сич» не имеет оптимальной структуры, поэтому предприятию следует пересмотреть политику управления капиталом. Предложены мероприятия по улучшению структуры капитала АО «Мотор Сич».

Ключевые слова: структура капитала, финансовый рычаг, финансовая устойчивость, рентабельность инвестированного капитала, средневзвешенная стоимость капитала.

Shvets Julia, Kuznetsova Angelina. FEATURES OF MANAGEMENT OF THE CAPITAL STRUCTURE OF INDUSTRIAL ENTERPRISE IN CRISIS CONDITIONS

The management structure of the capital is one of the key moments of the financial sector of the industrial business, it is the reason of the same enterprise, the efficiency of the economic, economic self-sustainability of the financial institutions. For example, the formation of a pertinent structure industrial partnership of the capital is necessary for a new sub-efficient effective function. The conducted research has shown that, it is necessary to take into account the link between the financial leverage of the financial structure and the property structure when you are managing the capital structure of industrial enterprises and taking into account financial stability, and after comparing understand which one can assess the effectiveness of the management of the structure of capital. In addition, the research of the capital structure of the enterprise was carried out by comparing the weighted average cost of capital (WACC) and the return on investment capital (ROIC). As a result, it was established that according to the methodology, the capital structure of Motor Sich JSC does not have an optimal structure, therefore the company should review the policy of capital management. We have proposed measures to improve the capital structure of this enterprise, the main of which is to increase the amount of borrowed capital in order to maximize return on equity, and it is important to increase both the income derived from the use of borrowed funds and to ensure that the profitability of new investments exceeds the weighted average cost of capital to decrease the cost of capital. Further development of this topic we consider to the study of comparison of several variants of the ratio of own and borrowed capital of the enterprise and using the method of economic modeling to identify the impact of different ratios on the financial state of the enterprise, on the results of its activities, which will allow you to choose the most optimal structure of capital.

Keywords: capital structure of a particular enterprise, financial leverage, financial stability, return on invested capital, weighted average cost of capital.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності будь-якого суб'єкта господарювання залежить від правильної стратегії управління капіталом підприємства. Його розмір та структура впливають на загальну економічну самостійність, а також на його фінансовий результат і стан. Сьогодні всі промислові підприємства використовують для фінансування своєї діяльності як власні, так і позичені кошти. Визначення оптимальної структури капіталу є одним

із найважливіших фінансових завдань будь-якого підприємства. Це означає, що сьогодні проблема дослідження управління оптимальною структурою капіталу є актуальною для всіх підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем формування і використання фінансового капіталу, управління його структурою та вартістю приділяється значна увага як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Серед науковців, які займа-

ються дослідженням даного питання, слід виділити наукові праці Є. Бріхмена, Е. Нікбахта, І. Балабанова, І. Бланка [1], В. Ковальова, А. Поддєрьогіна та О. Терещенка [2], Г. Семенова [3], Г. Міокова [4], які акцентували увагу саме на механізмі оптимізації співвідношення позикових та власних ресурсів підприємства. Проте, незважаючи на значну кількість проведених досліджень, багато істотних аспектів оптимізації структури капіталу залишаються недостатньо проаналізованими.

Метою статті є дослідження сутності управління капіталом промислових підприємств, аналіз його структури на АТ «Мотор Січ», визначення проблем в управлінні структурою капіталу та розроблення заходів щодо її поліпшення на підприємстві в умовах кризи.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Управління структурою капіталу є одним із ключових питань у фінансовій діяльності будь-якого промислового підприємства, адже суттєво підвищує рівень його фінансової стійкості. Підприємства використовують для фінансування своєї діяльності як власні, так і позичені кошти, прагнуть досягнути такого їх співвідношення, яке б здійснювало максимально позитивний вплив на досягнення стратегічних цілей. Отже, важливим завданням керівництва підприємства має бути формування найбільш прийнятної структури капіталу для його подальшої ефективної діяльності.

У сьогодишніх умовах є чимало підходів до визначення поняття «управління структурою капіталу підприємства» (табл. 1).

Узагальнюючи наведені підходи, вважаємо, що управління структурою капіталу підприємства – це формування оптимального співвідношення власних та позичених коштів підприємства з метою підвищення рентабельності власного капіталу та максимізації прибутку за збереження фінансової стабільності підприємства та задля налагодження стабільності його господарської діяльності.

Нарощування боргових зобов'язань негативно позначається на фінансовій незалежності підприємства і в довгостроковій перспективі може призвести до банкрутства [8]. Отже, за надмірного збільшення частки позикових коштів у структурі капіталу значно підвищується ризик втрати фінансової стійкості, чого не має бути за ефективного управління структурою капіталу підприємства.

Розглядаючи можливості регулювання дієвої структури капіталу промислових підприємств з урахуванням фінансової стійкості, можна виділити

декілька напрямів співвідношення його різнокласифікаційних структурних елементів, а саме:

– у фінансовому аспекті (фінансовий важіль фінансової структури капіталу): співвідношення власного й запозиченого капіталу;

– у майновому аспекті (фінансовий важіль майнової структури капіталу): співвідношення майна в грошовій і негрошовій його формах [9].

Для першої класифікації необхідно розрахувати коефіцієнт фінансового важеля, його диференціал та визначити загальний ефект фінансового важеля. Так, на основі офіційної звітності АТ «Мотор Січ» сформовано табл. 2, де представлено аналіз фінансового важеля фінансової структури капіталу підприємства за 2016–2018 рр.

Отже, за наведеними розрахунками бачимо, що за 2016–2018 рр. на підприємстві спостерігається неефективне управління структурою капіталу з позиції її фінансової структури. Так, коефіцієнт фінансового важеля впродовж 2016–2018 рр. менше за 1, а саме 0,55, 0,51, 0,38 відповідно. Тобто підприємство недостатньо ефективно використовує власний капітал і могло б отримувати більший прибуток на одиницю вкладених коштів.

Диференціал фінансового важеля характеризує різницю між коефіцієнтом валової рентабельності активів і середнім розміром відсотка за кредит. Саме цей складник показує, чи приносять залучені кредити прибуток або збитки на власний капітал. У період 2016–2017 рр. він становив 1,19 та 5,94 відповідно, що є допустимими значеннями, а в 2018 р. приймає від'ємне значення (-5,22), тобто залучені кредити підприємства не принесли додаткового прибутку на власний капітал, що свідчить про наявність недоліків в управлінні структурою капіталу.

Ефект фінансового важеля показує, на скільки процентів збільшується рентабельність власного капіталу в результаті залучення позичених коштів в оборот підприємства. Він виникає тоді, коли економічна рентабельність вище кредитного відсотка. Найбільше значення він приймає у 2017 р. (2,48%), а найменше – у 2018 р. (-1,63).

Загальна негативна тенденція в структурі капіталу у фінансовому її аспекті виникає через значне перевищення власного капіталу над залученим, а також порівняно невеликий валовий прибуток до загальної суми капіталу.

Для аналізу майнової структури капіталу АТ «Мотор Січ» необхідно порівняти співвідношення майна в грошовій і негрошовій його формах (табл. 3).

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «управління структурою капіталу підприємства»

№	Автори	Сутність
1.	І.О. Бланк [1]	Управління оптимальною структурою капіталу становить таке співвідношення використання власного і позикового капіталу, за якого забезпечується ефективна пропорційність між коефіцієнтом фінансової рентабельності та коефіцієнтом стійкості підприємства, а також максимізується його ринкова вартість.
2.	О.О. Терещенко [2]	Процес управління оптимізацією структури капіталу підприємства передбачає формування оптимального співвідношення різних джерел фінансування діяльності підприємства, за якого максимізується вартість самого підприємства, тобто оцінюється середньозважена вартість капіталу.
3.	В.О. Подольська [5]	Управління оптимізацією структури капіталу – це таке співвідношення між власними і позиковими коштами, за якого забезпечується найефективніша пропорційність між дохідністю та фінансовою стійкістю підприємства.
4.	Т.О. Кірсанова [6]	Управління структурою капіталу підприємства – це управління його структурою та вартістю джерел фінансування з метою підвищення рентабельності власного капіталу та здатності підприємства розраховуватися з кредиторами і співвласниками підприємства.
5.	Г.А. Маховиков [7]	Управління оптимальною структурою капіталу має мінімізувати його вартість, а отже, максимізує добробут власників організації та ціну їхніх акцій.

Джерело: складено на основі [1; 2; 5–7]

Таблиця 2

Аналіз фінансового важеля фінансової структури капіталу АТ «Мотор Січ»

Показники	Роки			Темп приросту, %	
	2016	2017	2018	2017-2016	2018-2017
Активи, тис грн	25125654	29243457	29495220	16,39	0,86
Власний капітал, тис грн	16252316	19381433	21354360	19,25	10,18
Залучений капітал, тис грн	8873338	9862024	8140860	11,14	-17,45
Валовий прибуток, тис грн	6328964	8462431	4948274	33,71	-41,53
Ставка податку на прибуток, %	18	18	18	0,00	0,00
Середній відсоток за кредит, що сплачує підприємство, %	24	23	22	-4,17	-4,35
Коефіцієнт валової рентабельності активів, %	25,19	28,94	16,78	14,88	-42,03
Диференціал фінансового важеля, %	1,19	5,94	-5,22	399,29	-187,97
Коефіцієнт фінансового важеля, %	0,55	0,51	0,38	-6,80	-25,08
Ефект фінансового важеля, %	0,53	2,48	-1,63	365,33	-165,91

Джерело: розраховано на основі [10]

Таблиця 3

Аналіз фінансового важеля майнової структури капіталу АТ «Мотор Січ»

Показники	Роки			Темп приросту, %	
	2016	2017	2018	2017-2016	2018-2017
Грошові активи (майно):	5264291	5519818	2947820	4,85	-46,60
Грошові кошти у національній валюті	2354527	2757880	1473649	17,13	-46,57
Грошові кошти в іноземній валюті	2349829	2752625	1464382	17,14	-46,80
Короткострокові інвестиції	559935	9313	9789	-98,34	5,11
Не грошові активи (майно):	21259249	25284626	26447921	18,93	4,60
Необоротні активи	6830689	7635917	8366083	11,79	9,56
Виробничі запаси	3816055	4218462	4610208	10,55	9,29
Незавершене виробництво	8401944	8921359	10585339	6,18	18,65
Готова продукція	958682	1206139	1247841	25,81	3,46
Товари	16100	19641	18948	21,99	-3,53
Дебіторська заборгованість	1125428	3195027	1427761	183,89	-55,31
Інші оборотні активи	110351	88081	191741	-20,18	117,69
Витрати майбутніх періодів	0	0	0	0,00	0,00
Фінансовий важіль у майновій структурі капіталу	0,2476236	0,2183073	0,111458	-11,84	-48,94

Джерело: розраховано на основі [10]

Отже, за наведеними розрахунками бачимо, що за 2016–2018 рр. на підприємстві спостерігається значне переважання грошових активів над негрошовими. Особливо це помітно у 2018 р., де грошові активи порівняно з 2017 р. зменшилися на 46,6%, а негрошові активи, навпаки, збільшилися на 4,6%. У підсумку фінансовий важіль у майновій структурі капіталу в 2018 р. порівняно з 2017 р. зменшився на 48,94% та становить 0,11.

За оптимальної структури капіталу підприємства важіль фінансової структури повинен бути меншим за важіль майнової структури капіталу підприємства:

$$\Phi B_{\text{ф.стр.к.}} < \Phi B_{\text{м.стр.к.}} \quad (1)$$

де $\Phi B_{\text{ф.стр.к.}}$ – фінансовий важіль фінансової структури капіталу підприємства, $\Phi B_{\text{м.стр.к.}}$ – фінансовий важіль майнової структури капіталу підприємства.

Ця нерівність пояснюється тим, що фінансова стійкість підприємства забезпечується саме переважним рівнем його фінансового важеля в майновій структурі капіталу [6].

Далі необхідно порівняти значення фінансового важеля в майновій структурі капіталу й фінансового важеля фінансової структури АТ «Мотор Січ» (табл. 4).

Так, структура капіталу АТ «Мотор Січ» не відповідає заданій нерівності, адже у 2016–2018 рр.

Таблиця 4

Порівняння значень фінансового важеля в майновій структурі капіталу й фінансового важеля його фінансової структури АТ «Мотор Січ»

Роки	Показники	
	$\Phi B_{\text{ф.стр.к.}}$	$\Phi B_{\text{м.стр.к.}}$
2016	0,55	0,25
2017	0,51	0,22
2018	0,38	0,11

Джерело: розраховано на основі [10]

фінансовий важіль фінансової структури більший за майновий, що не сприяє фінансовій стійкості підприємства.

Для того щоб поліпшити співвідношення фінансового важеля фінансової та майнової структури, аби ці показники одночасно позитивно впливали на фінансову стійкість підприємства, а також на рентабельність власного капіталу, для АТ «Мотор Січ» необхідно: зменшити суму власного капіталу в співвідношенні до позикового; збільшити величину позикового капіталу; розширити ринки збуту та асортимент продукції задля збільшення прибутку підприємства; збільшити величину майна у грошовій формі; збільшити короткострокові інвестиції; збільшити суму грошових коштів у національній та іно-

земній валюті; зменшити величину майна в негрошовій формі; зменшити величину незавершеного виробництва.

Дослідження структури капіталу підприємства можна проводити за допомогою інших методів, наприклад методу середньозваженої вартості капіталу (WACC) та коефіцієнта рентабельності інвестованого капіталу (ROIC). Ідея першого полягає у формуванні такої структури капіталу, яка б забезпечила мінімальний відсоток за залучений капітал. Коефіцієнт рентабельності інвестованого капіталу (ROIC) є відношенням чистого операційного прибутку компанії до середньорічного обсягу інвестованого капіталу та характеризує прибутковість компанії під час інвестування за рахунок власних і позикових засобів [6].

Нами проаналізовано ефективність управління капіталом АТ «Мотор Січ» за 2016–2018 рр. Окремо розраховано середньозважену вартість капіталу (табл. 5) та коефіцієнт рентабельності інвестованого капіталу (табл. 6).

Під час розрахунку використовувалося середнє значення ставки відсотка за кредит. Із табл. 5 видно, що мінімальна середньозважена вартість капіталу АТ «Мотор Січ» досягається у разі співвідношення власного і позикового капіталу, тобто 64,7% до 35,3% (2016 р.). У 2018 р. порівняно з 2016–2017 рр. частка власного капіталу стала ще більшою до частки позикового капіталу. Їх відсоткове співвідношення у 2018 р. становить 72,3% – власний капітал, а залучений, відповідно, – 27,7%. Саме тому в 2018 р. середньозважена вартість капіталу є найбільшою, тобто 17,07%.

Із табл. 6 видно, що коефіцієнт рентабельності інвестованого капіталу (ROIC) має найбільше значення у 2017 р., а саме 13,42, що викликано більшим порівняно з 2016 р. та 2018 р. чистим операційним прибутком після сплати податків та меншим, ніж у 2018 р. інвестованим капіталом. У 2018 р. коефіцієнт рентабельності інвестованого капіталу зменшився порівняно з 2017 р. на 62,36%.

На основі проведених розрахунків порівнюємо показники WACC і ROIC за 2016–2018 рр. на АТ «Мотор Січ»:

$$ROIC_{2016} = 10,11 < WACC_{2016} = 15,01;$$

$$ROIC_{2017} = 13,42 < WACC_{2017} = 15,33;$$

$$ROIC_{2018} = 5,05 < WACC_{2018} = 17,07.$$

Із проведених розрахунків бачимо, що за даним підходом середньозважена вартість капіталу є вищою за рентабельність інвестованого капіталу. Тобто рівень управління капіталом АТ «Мотор Січ» знаходиться на досить низькому рівні. Протягом 2016–2018 рр. підприємство не поліпшувало добробут своїх акціонерів, оскільки це є можливим лише за умови, якщо рентабельність інвестованого капіталу є більшою за середньозважену вартість капіталу. Отже, у 2016–2017 рр. рівень управління структурою капіталу АТ «Мотор Січ» був на низькому рівні, але середньозважена вартість капіталу підприємства у 2018 р. більша, ніж у 2016–2017 рр., тобто у 2018 р. підприємство не має оптимальної структури капіталу, тому слід переглянути політику управління капіталом.

Таблиця 5

Середньозважена вартість капіталу (WACC) АТ «Мотор Січ»

Показник	Роки		
	2016	2017	2018
Загальна потреба в капіталі, %	100	100	100
Варіанти структури капіталу, %	100		
власний капітал	64,7	66,3	72,3
позиковий капітал	35,3	33,7	27,7
Рівень передбачених дивідендних виплат	30,00	30,00	30,00
Рівень ставки відсотка за кредит з урахуванням премії за ризик, %	24	23	22
Ставка податку на прибуток, %	0,18	0,18	0,18
Податковий коректор	0,82	0,82	0,82
Рівень ставки відсотка за кредит з урахуванням податкового коректора	19,68	18,86	18,04
Вартість складових частин капіталу:			
власної частини	19,41	19,89	21,69
позикової частини	6,95	6,36	5,00
Середньозважена вартість капіталу (WACC), %	15,01	15,33	17,07

Джерело: розраховано на основі [10]

Таблиця 6

Коефіцієнт рентабельності інвестованого капіталу (ROIC) АТ «Мотор Січ»

Показник	Роки			Темп приросту, %	
	2016	2017	2018	2017-2016	2018-2017
Прибуток до сплати відсотків і податків, тис грн	2674030	4186755	1856808	56,57	-55,65
Податок на прибуток, %	18	18	18	0,00	0,00
Чистий операційний прибуток після сплати податків, тис грн	1964443	3104174	1252193	58,02	-59,66
Інвестований капітал, тис грн	19428528	23123702	24783715	19,02	7,18
Обсяг власного капіталу, тис грн	16252316	19381433	21354360	19,25	10,18
Обсяг довгострокових зобов'язань, тис грн	3176212	3742269	3429355	17,82	-8,36
Коефіцієнт рентабельності інвестованого капіталу (ROIC)	10,11	13,42	5,05	32,77	-62,36

Джерело: розраховано на основі [10]

Підсумовуючи, можна виділити такі основні проблеми в управлінні структурою капіталу АТ «Мотор Січ»: значне переважання власного капіталу над позиченим; незначна кількість позичених коштів; порівняно невелика сума отриманого прибутку до загальної суми капіталу; порівняно невеликі доходи від користування позиковими коштами; значне переважання майна у негрошовій формі до майна в грошовій формі; невелика кількість короткострокових інвестицій; наявність передбачених дивідендних виплат; велика вартість капіталу; невелика рентабельність інвестованого капіталу; переважання середньозваженої вартості капіталу над рентабельністю інвестованого капіталу.

Отже, для поліпшення управління структурою капіталу підприємства слід використати такі заходи: збільшити доходи, отримані від користування позиковими коштами; забезпечити перевищення рентабельності нових інвестицій над середньозваженою вартістю капіталу; збільшувати темпи росту, але лише до тих пір, поки рентабельність нових інвестицій перевищуватиме середньозважену вартість капіталу; знизити вартість капіталу.

Висновки. Аналізуючи отримані в роботі результати, бачимо, що протягом 2016–2017 рр. підприємство залучило більше позикових коштів, що сприяло підвищенню рентабельності власного капіталу. У 2018 р. суттєво збільшився власний капітал порівняно з позиковим, а рентабельність при цьому зменшилася. Отже, для поліпшення структури капіталу АТ «Мотор Січ» необхідно збільшити величину позикового капіталу, щоб забезпечити максимальний приріст рентабельності власного капіталу.

Варто звернути увагу на той факт, що якщо збільшення величини позикового капіталу спочатку призводить до підвищення рентабельності власного капіталу, то за подальшого його збільшення рентабельність власного капіталу може, навпаки, зменшуватися. Отже, необхідно раціонально управляти структурою капіталу підприємства, залучаючи додаткові позикові фінансові ресурси, зважати на ставку відсотка за кредит, яка буде зростати зі зростанням обсягу кредитів.

Тобто необхідно весь час слідкувати за співвідношенням власного та позикового капіталу та намагатися досягнути оптимальної пропорції їх співвідношення, щоб у результаті отримати максимальний рівень рентабельності власного капіталу.

Подальший розвиток даної теми ми бачимо у дослідженні порівняння декількох варіантів співвідношення власного та позикового капіталу підприємства та використанні методу економічного моделювання для виявлення впливу різних співвідношень на фінансовий стан підприємства, на результати його діяльності, що дасть змогу вибрати найбільш оптимальну структуру капіталу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бланк І.А. Управління формуванням капіталу. Київ : Ника-Центр, 2012. 512 с.
2. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 554 с.

3. Семенов Г.А., Юсипчук Л.А. Особливості формування капіталу підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 1. С. 110–114. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/87450/25-Semenov.pdf?sequence=1> (дата звернення: 11.05.2019).
4. Міюкова Г.І. Управління залученням запозичень суб'єктам господарювання *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2009. № 16(1). С. 291–296. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2009_16%281%29 (дата звернення: 07.05.2019).
5. Подольська В.О. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Київ : Центр навч. л-ри, 2010. 488 с.
6. Кірсанова Т.О. Система управління власним капіталом підприємства. *Вісник Сумського державного університету. Економіка*. 2010. № 1. С. 58–63. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/3011> (дата звернення: 07.05.2019).
7. Маховикова Г.А. Інвестиційний процес на підприємстві : навчальний посібник. Київ : Ника-Центр, 2007. 176 с.
8. Пилецька С.Т. Управління структурою капіталу підприємства. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2010. № 3(7). С. 79–84. URL: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek7-3-2010-PDF/079-84.pdf (дата звернення: 10.05.2019).
9. Семенов А.Г., Ярошевська О.В. Оптимізація структури капіталу підприємства за критерієм максимізації його рентабельності. *Держава та регіони. Економіка та підприємство*. 2014. № 5. С. 117–128. URL: <https://docviewer.yandex.ua/view/193745859> (дата звернення: 07.05.2019).
10. Офіційний сайт ПАТ «Мотор Січ». URL: <http://www.motorsich.com> (дата звернення: 05.05.2019).

REFERENCES:

1. Blank I.A. (2012). *Upravlinnja formuvannjam kapitalu [Management of capital formation]*. Kyiv : Nyka-Centr. [in Ukrainian]
2. Tereshhenko O.O. (2003). *Finansova dijial'nist' sub'ektiv gospodarjuvannja : navch. posib. [Financial activities of business entities : a textbook]*. Kyiv : KNEU. [in Ukrainian]
3. Semenov G.A., Jusypchuk L.A. (2014). *Osoblyvosti formuvannja kapitalu pidpryjemstva [Features of formation of the capital of the enterprise]*. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1, 110–114. [in Ukrainian]
4. Miokova G.I. (2009). *Upravlinnja zaluchennjam zapozychen' sub'jektam gospodarjuvannja [Management of borrowing to business entities]*. *Naukovi praci Kirovograd'skogo nacional'nogo tehničnogo universytetu. Ekonomichni nauky*, 16(1), 291–296. [in Ukrainian]
5. Podol'ska V.O. (2010). *Finansovyj analiz : navch. posib. [Financial Analysis : A Tutorial]*. Kyiv : Centr navch. l-ry. [in Ukrainian]
6. Kirsanova T.O. (2010). *Systema upravlinnja vlasnym kapitalom pidpryjemstva [The system of management of own capital of the enterprise]*. *Visnyk Sums'kogo derzhavnogo universytetu. Ekonomika*, 1, 58–63. [in Ukrainian]
7. Mahovykova G.A. (2007). *Investycijnyj proces na pidpryjemstvi : navch. posib. [Investment process at the enterprise: a textbook]*. Kyiv : Nyka-Centr. [in Ukrainian]
8. Pilec'ka S.T. (2010). *Upravlinnja strukturoju kapitalu pidpryjemstva [Enterprise capital structure management]*. *Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu. Ekonomichni nauky*, 3(7), 79–84. [in Ukrainian]
9. Semenov A.G., Jaroshevs'ka O.V. (2014). *Optyimizacija struktury kapitalu pidpryjemstva za kryterijem maksymizacii' jogo rentabelnosti [Optimization of the capital structure of the enterprise according to the criterion of maximizing its profitability]*. *Derzhava ta regiony. Ekonomika ta pidpryjemstvo*, 5, 117–128. [in Ukrainian]
10. Oficijnyj sajт PAT «Motor Sich» [Official site of Motor Sich PJSC]. URL: <http://www.motorsich.com> (accessed 05 May 2019). [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 12.09.2019.
The article was received 12 September 2019.*

СЕКЦІЯ 3

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-15

УДК 338.49.338.43(477.44)

Томашук І.В.

*асистент кафедри аналізу та статистики
Вінницького національного аграрного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6847-3130>
E-mail: tomashuk.inna@ukr.net*

ІНФРАСТРУКТУРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: РІВЕНЬ, ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню проблематики рівня розвитку інфраструктури Вінницької області та розробленню практичних рекомендацій щодо вдосконалення її використання. Формування адекватної ринку інфраструктури є однією з найважливіших та необхідних умов трансформації економічних відносин в області. Підкреслюється, що інфраструктура відіграє ключову роль у розвитку економіки Вінницької області, оскільки її існування пов'язане зі станом продуктивних сил та територіальним розподілом праці, а також ефективністю функціонування сфери матеріального виробництва. Інфраструктурна організація регіональної економіки залежить, з одного боку, від темпів модернізації, а з іншого – від самого постачальника економічного зростання. Запропоновано, що перспективою розвитку інфраструктурного індексу загалом є створення у регіоні великої кількості об'єднаних територіальних громад відповідно до Перспективного плану формування територій громад Вінницької області. Як результат, можна буде розраховувати на залучення значної кількості коштів Державного фонду регіонального розвитку як цільової субвенції на розвиток інфраструктури новостворених об'єднаних громад.

Ключові слова: сільські території, регіональний розвиток, індекс розвитку інфраструктури, економіка.

Томашук И.В. ИНФРАСТРУКТУРНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ: УРОВЕНЬ, ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Статья посвящена исследованию проблематики уровня развития инфраструктуры Винницкой области и разработке практических рекомендаций по улучшению ее использования. Формирование адекватной рынку инфраструктуры является одним из главных и необходимых условий преобразований экономических отношений в области. Отмечено, что инфраструктура занимает ключевое место в развитии экономики Винницкой области, поскольку ее существование связано с состоянием производительных сил и территориальным разделением труда, а также с эффективностью функционирования сферы материального производства. Инфраструктурное обустройство экономики области, с одной стороны, зависит от темпов модернизации, а с другой – она сама выступает поставщиком экономического роста. Предложено, что перспективой развития индекса инфраструктуры в целом является создание большого количества объединенных территориальных общин в области в соответствии с пунктами Перспективного плана формирования территорий общин Винницкой области. Благодаря этому можно будет рассчитывать на привлечение значительного количества средств из Государственного фонда регионального развития в виде целевой субвенции на развитие инфраструктуры вновь объединенных общин.

Ключевые слова: сельские территории, региональное развитие, индекс развития инфраструктуры, экономика.

Tomashuk Inna. INFRASTRUCTURE SUPPORT FOR THE RURAL DEVELOPMENT OF THE RURAL TERRITORIES OF THE VINNYTSA REGION: LEVELS, PROBLEMS AND TRENDS OF IMPLEMENTATION

The article is devoted to the research of problems of the level of development of the infrastructure of Vinnytsia region and development of practical recommendations for improvement of its use. The formation of an adequate infrastructure market is one of the most important and necessary conditions for the transformation of economic relations in the region. It is emphasized that the infrastructure plays a key role in the development of the economy of Vinnytsia region, since its existence is connected with the state of productive forces and territorial division of labor, as well as the efficiency of functioning of the sphere of material production. The infrastructure arrangement of the regional economy depends, on the one hand, on the pace of modernization and, on the other, the supplier of economic growth itself. It is established that the budgetary provision of local authorities with their own revenues, improving the efficiency of intergovernmental relations mechanisms is an important task in the formation and development of local communities in rural areas, which leads to the search for new possible solutions within the existing legislation. Mechanisms of financial and economic support for the development of the infrastructure of rural areas should be based on the formation of additional sources of local budget revenues by introducing and differentiating real estate tax of different consumer qualities, stimulating the use of innovative and resource-saving technologies, removing administrative barriers, establishing technological regulations, rules and regulations. standards for the design and construction of infrastructure. One way to solve the problem of financial support for rural communities is to use marketing tools as a modern technology for managing rural development and as a function of managing local governments. It is suggested that the prospect of development of the infrastructure index in general is the creation of a large number of united territorial communities in the region in accordance with the Perspective plan of formation of territories of communities of Vinnytsia region. As a result, it will be possible to look forward to attracting a large amount of funds from the State Regional Development Fund as a targeted subvention for the development of the infrastructure of the newly formed united communities.

Keywords: rural territories, regional development, infrastructure development index, economy.

Постановка проблеми. Інфраструктура є ключовим складником економічного розвитку, оскільки її існування пов'язане зі станом продуктивних сил та

територіальним поділом праці, а також з ефективністю функціонування сфери матеріального виробництва. Інфраструктурне облаштування економіки

Вінницької області, з одного боку, залежить від темпів модернізації, а з іншого – вона сама виступає постачальником економічного зростання.

Розвиток інфраструктури залежить від специфіки галузей у регіоні та здійснюється відповідно до змін у виробничій сфері. Структура виробництва в сучасних умовах характеризується зростаючою спрямованістю не на галузь, а на регіональну економічну систему. Сьогодні Вінницька область потребує прискорення вирішення проблем розвитку інфраструктурних компонентів. Формування адекватної ринку інфраструктури є однією з найважливіших та необхідних умов трансформації економічних відносин у регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сільських територій висвітлювалися у дослідженнях І. Гончарук, В. Балдинока, Д. Богданова, В. Бондаренка, П. Саблука, В. Юрчишина, В. Геєця, О. Бородіної, І. Прокопа, В. Збарського, О. Панасюка, М. Стегня та ін.

Ці вчені не лише переосмислили класичні категорії соціально-економічного розвитку українського села з позицій сьогодення, а й увели в економічний обіг низку нововведень, особливості яких стали предметом обговорення. Однак, незважаючи на посилену увагу вчених до проблем села, питання, пов'язані з вивченням інфраструктурного забезпечення розвитку сільських територій Вінницької області, її ефективним використанням, потребують подальшого висвітлення.

Мета дослідження – провести оцінку рівня розвитку інфраструктури Вінницької області, визначити недоліки, пов'язані з формуванням інфраструктури Вінницької області, та розробити практичні рекомендації щодо поліпшення її використання.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Сьогодні розвиток Вінницького регіону регулюється Програмою соціально-економічного розвитку Вінницької області на 2019 р. та Стратегією збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 р. Саме ці два основні документи визначають стратегічні напрями та шляхи розвитку регіону на основі аналізу існуючого стану, конкурентного потенціалу та пріоритетів розвитку регіону.

Інфраструктура (від лат. *infra* – «нижче», «під» та лат. *structura* – «будівля», «розташування») – сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують економіку, виробництво (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальна і професійна освіта, охорона здоров'я та ін.). До інфраструктури належать основні споруди і послуги, зокрема системи каналізації, водопостачання, електропостачання, від яких залежать розвиток як окремих населених пунктів, так і економіки у цілому, а також

будівництво доріг, каналів, портів, мостів, летовищ, складів, енергетичного господарства, систем зв'язку, водопостачання, каналізації тощо [6].

Інфраструктура сучасної Вінницької області, якість її середовища визначаються діяльністю комплексу галузей господарств регіону, що забезпечують населення області і виробництво. Сьогодні основні напрями ринкової трансформації інфраструктури області базуються на відповідних положеннях Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [7].

Зараз існує інше бачення економічних перспектив розвитку сільської інфраструктури на Вінниччині. У табл. 1 наведено ключові відмінності між двома економічними моделями, а точніше чинниками та умовами, які колись приваблювали й сьогодні приваблюють інвесторів, компанії, висококваліфікований персонал до певного регіону для поліпшення його інфраструктури.

Сьогодні інфраструктура Вінницької області характеризується тим, що має позитивні тенденції у використанні промислового потенціалу. В області індекс будівельної продукції у січні-листопаді 2018 р. становив 129,9% (друге місце серед регіонів України). Будівельними організаціями області у січні-листопаді 2018 р. виконано будівельні роботи на суму 4 251,3 млн грн (дев'яте місце серед регіонів України) [8].

Варто проаналізувати стан виплат заробітної плати в регіоні. Згідно з даними Головного управління статистики у Вінницькій області, станом на 01.01.2019 в області заборгованість із заробітної плати була на 21-му підприємстві (включаючи чотири економічно активних підприємства, 16 підприємств-банкрутів та одне економічно неактивне підприємство) і становила 11,9 млн грн [8].

Окрім того, питання спорту також є актуальним у регіоні. Протягом 2018 р. здійснювалися заходи щодо створення сучасної матеріальної бази фізичної культури та спорту (табл. 2) [8; 12].

На Вінниччині станом на 01.01.2019 функцінувало 4 293 спортивні споруди, що на 34 споруди більше, ніж у 2017 р. (у тому числі 37 стадіонів із трибунами на 1 500 місць для глядачів, 571 майданчик із тренажерним та нестандартним обладнанням, 454 футбольних поля, 697 спортивних залів, 164 стрілецькі тири, 74 майданчика із синтетичним покриттям та інші спортивні споруди).

Медична сфера в регіоні є надзвичайно важливою. Станом на 01.01.2019 мережа закладів охорони здоров'я первинного рівня надання медичної допомоги включає: 52 заклади первинної медичної допомоги, до складу яких входять 313 лікарських амбу-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика складників старої та нової парадигм розвитку сільських територій

Економіка, що базується на ресурсах	Економіка, що базується на знаннях
<p>Пропонує кількісні чинники:</p> <ul style="list-style-type: none"> • трудові ресурси • сировину • приміщення • масові види транспорту • енергію 	<p>Пропонує якісні чинники:</p> <ul style="list-style-type: none"> • рівень кваліфікації трудових кадрів • науково-дослідні установи • місцеві постачальники • розвинену інфраструктуру • якість життя
<p>Субсидування:</p> <ul style="list-style-type: none"> • податкові пільги • гранти та прямі субсидії • низька плата за користування ресурсами 	<p>Підприємництво:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сприятливий і стійкий бізнес-клімат • ефективні та чесні методи просування компаній, товарів і послуг • регіон є конкурентним на ринках капіталу, праці та інновацій

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Таблиця 2

Кількість дітей та молоді, залучених до занять у спортивних школах і спортивних клубах районів та міст Вінницької області станом на 01.01.2019

Територія	ДЮСШ	Клуби	Разом	К-сть осіб віком 6–18 рр.	% залучення
Вінницька область	18160	3690	21850	204703	10,67

Джерело: сформовано автором за даними [8; 12]

Таблиця 3

Мережа закладів охорони здоров'я Вінницького регіону

№ п/п	Назва показника	2016	2017	2018	2018+/-2016
1	Кількість закладів ОЗ	122	127	136	14
2	Кількість центрів ПМСД	36	41	52	16
3	Кількість амбулаторій ЗПСМ (у складі ЦПМСД)	325	326	313	-12
4	Забезпеченість лікарями, що надають первинну медичну допомогу (на 10 тис населення)	5,4	5,4	5,7	0,3
5	Забезпеченість медсестрами сімейної медицини (на 10 тис населення)	11,3	11,2	10,8	-0,5
6	Відкрито амбулаторій ЗПСМ	3	2	1	-2

Джерело: сформовано автором за даними [8]

латорій, 791 фельдшерсько-акушерський пункт, на рівні об'єднаних територіальних громад в області створено 17 нових закладів первинної медико-санітарної допомоги (табл. 3).

Станом на 17.01.2019 в електронну систему надійшло 1 194 866 декларацій щодо медичного обслуговування населення області сімейними лікарями. У Вінницькій області підписанням декларацій охоплено 76,2% населення, це перше рейтингове місце по Україні [8].

Також Вінницька область характеризується як відносно процвітаючий регіон зі значно меншим забрудненням повітря, ніж в інших промислових районах. Перспективи екологічної підсистеми криються в поступовому переході до використання альтернативних джерел енергії, до використання енергозберігаючих технологій. Важливо також розробити технології відходів, безвідходне виробництво, впровадити практику сортування сміття, сприяти екологічній обізнаності серед громадян тощо [3; 7]. У цьому контексті державна регіональна політика Вінницької області має свої стратегічні цілі (рис. 1).

Встановлено, що бюджетне забезпечення місцевих органів влади власними доходами, підвищення ефективності механізмів міжбюджетних відносин є важливими завданнями у формуванні та розвитку місцевих громад на сільських територіях, що призводить до пошуку нових можливих рішень у межах чинного законодавства. Також механізм функціонування житлово-комунального господарства у сільській місцевості не дає йому змоги існувати без державної підтримки або приватних інвестицій.

Здійснивши індексний аналіз показників складників інфраструктури Вінницької області, видно, що підсистема житлово-комунального господарства області має найбільше значення індексу – 1,952, порівняно з показниками України ця підсистема займає восьме місце у рейтингу (табл. 4).

У межах Вінницької області необхідно звернути увагу на питання водопостачання. Однією з причин є один із найбільших в Україні показників зношених та аварійних мереж водопостачання – понад 35% від загальної кількості. Через поганий технічний стан водопровідних мереж непродуктивні втрати питної води становлять 30% від загального обсягу води, що відпускається споживачам. Окрім забезпечення належного фінансування з державного бюджету обласної програми «Питна вода», необхідно на регіональному рівні розробити схеми оптимізації централізованих систем водопостачання населених пунктів регіону [7].

Нині механізми фінансово-економічного забезпечення розвитку інфраструктури на сільських територіях Вінницької області мають базуватися на формуванні додаткових джерел надходжень до місцевого бюджету шляхом уведення та диференціації податку на нерухомість різних споживчих якостей, стимулюючи використання інноваційних та ресурсно-економічних технологій, усунення адміністративних бар'єрів, установлення технологічних регламентів, правил і стандартів проектування та будівництва інфраструктури [3; 5].

Один зі способів вирішити проблему фінансової підтримки сільських територій та їхніх громад –

використовувати маркетингові інструменти як сучасну технологію управління розвитком сільських територій та як функцію управління органами місцевого самоврядування. Крім того, напрями сучасної державної регіональної політики повинні бути спрямовані на вирішення нагальних проблем регіонального розвитку з дотриманням пріоритетів регіональної політики (табл. 5).

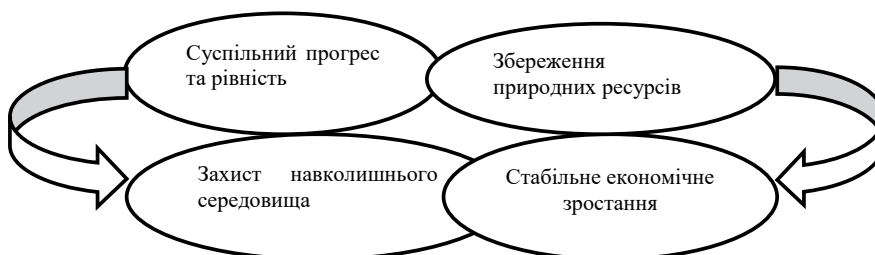

Рис. 1. Ключові цілі стійкого розвитку Вінницького регіону

Джерело: сформовано автором за даними [10]

Таблиця 4

Розраховані індекси розвитку інфраструктури Вінницької області

Складові інфраструктури (підсистема)	Індекс	Значення індексу	Рейтинг
Транспортна підсистема	ІРт.с.	0,959	13
Підсистема зв'язку	ІРс.з.	0,944	22
Екологічна (природоохоронна) підсистема	ІРп.с.	1,046	19
Рекреаційна підсистема (туризм)	ІРр.с.	1,131	11
Підсистема житлово-комунального господарства	ІРс.жккг	1,952	8
Освітня підсистема	ІРо.с.	1,018	1
Медична підсистема	ІРм.с.	0,998	15
Підсистема соціального забезпечення	ІРс.с.з.	1,005	11
Культурна підсистема	ІРк.с.	1,019	18
Інтегральний індекс динаміки розвитку інфраструктури	ІРінф.	1,09005	11

Джерело: сформовано автором на основі [7]

Таблиця 5

Основні напрями державної регіональної політики Вінницької області

→ I	формування ефективної системи державної влади в регіонах для забезпечення високоякісних громадських послуг людям
→ II	стимулювання міжрегіональної інтеграції, подолання міжрегіонального відчуження та інтеграція регіональних інформаційних та освітніх просторів в єдиний національний простір
→ III	створення ефективних механізмів представництва на національному рівні інтересів регіонів, регіонально-територіальних громад, забезпечення врахування ідентичності регіонів та їх конкурентних переваг у формуванні та реалізації державної регіональної політики

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Також важливо, щоб у формуванні й реалізації політики сталого розвитку сільських територій Вінницької області активнішою була роль регіональної (а також районної і сільської, селищної) влади і громади (табл. 6).

Сьогодні інфраструктурне забезпечення сільських територій Вінницької області розвивається під впливом низки чинників, серед яких пріоритет слід віддати рівню матеріально-технічного забезпечення та ефективності функціонування сільськогосподарського виробничого сектору на відповідних сільських територіях, специфіці їх географічного положення та рівню геоекономічного потенціалу, спроможності органів місцевого самоврядування відстоювати інтереси цих територій на регіональному та загальнодержавному рівнях [2].

Важливо також враховувати обсяг інвестицій у сільський розвиток, альтернативні види діяльності, аграрне виробництво.

Перспективні шляхи розвитку економічної сфери сільських територій розробляються у вигляді інвестиційно-інноваційної моделі розвитку для забезпечення конкурентоспроможності виробництва.

1. Для позитивних чинників інвестиційного клімату:

$$Z_{ij} = X_{ij} - X_{сеп.ij}$$

2. Для негативних чинників інвестиційного клімату (наприклад, рівень злочинності, заборгованість між підприємствами тощо):

$$Z_{ij} = X_{сеп.ij} - X_{ij}$$

де X_{sj} – i -й показник j -ї території, X_{ij} – середнє значення показника,

Z_{ij} – відхилення показника від середнього значення, і на основі цього простежується така формула:

$$Y_{ij} = (Z_{ij} - \min Z_{ij}) / (\max Z_{ij} - \min Z_{ij}),$$

де $(\max Z_{ij}, \min Z_{ij})$ – максимальне (мінімальне) значення відхилення, $i = \text{const}$,

Y_{ij} – стандартизоване значення (бал) показника X_{ij} [9].

Для виявлення оцінки рівня інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку

Вінницької області було проведено анкетне опитування жителів сіл Уланів Хмільницького району, Кам'яногірка Іллінецького району і Човновиця Оратівського району та здійснено порівняння із середніми показниками Вінницької області. В опитуванні брали участь сільські мешканці – користувачі послуг інфраструктури сільських територій. У цілому було охоплено від 8% до 11,2% жителів цих сіл (табл. 7).

У цьому контексті перспективним є використання кейс-методу, який передбачає використання опису реальних економічних, соціальних та ділових ситуацій, їх аналіз, розкриття сутності проблем, пропонування кількох рішень та визначення найкращого. Кейси базуються на реальному фактичному матеріалі або наближеному до реальної ситуації. Завершальним етапом вивчення сільських територій є розроблення відповідних програм для стимулювання їх розвитку, що є одним з інструментів реалізації стратегії регіонального розвитку [1].

Для поліпшення соціально-економічного розвитку Вінницького регіону сьогодні в області діє Стратегія розвитку малого та середнього підприємництва Вінницької області на період до 2020 року (далі – Стратегія МСП), затверджена Рішенням 27 сесії обласної ради 7-го скликання від 20 грудня 2017 р. № 576. На виконання Плану дій реалізації Стратегії МСП з обласного бюджету в 2018 р. використано кошти в сумі 1,8 млн грн.

Для підтримки підприємницької ініціативи Розпорядженням облдержадміністрації від 17 квітня 2018 р. № 315 «Про затвердження Положення про організацію та проведення конкурсу бізнес-планів для підприємців-початківців (стартапи)» та в рамках Плану дій реалізації Стратегії МСП в області запроваджено механізм надання на конкурсних засадах грантів з обласного бюджету на започаткування власної справи громадянам та на розвиток бізнесу підприємцям-початківцям.

В області проведено конкурс бізнес-планів для підприємців-початківців (стартапи), 36 переможців отримали фінансову підтримку на реалізацію бізнес-планів у розмірі від 10 до 70 тис грн у різних сферах діяльності, а саме: майстерня подільської кера-

Таблиця 6

Функції органів місцевого самоврядування у рамках старої і нової концепцій сільського розвитку

XX століття: старе бачення	XXI століття: нове бачення
Найнижча ланка системи державної влади. Дотримання принципу перевищення, непропорційного використання повноважень	Працює на принципах субсидіарності та автономності. Дотримання принципу суспільного управління
Орієнтація на управління	Орієнтація на інтереси громадян
Представник центральних органів влади	Представник громади, лідер і контролер процесу спільного управління, забезпечення прогресуючого локального розвитку.
Підпорядковується органам влади вищого рівня і звітує перед ними	Підпорядковується місцевим виборцям і звітує перед ними, є лідером щодо вдосконалення місцевого управління
Інформація про діяльність закрита для населення	Дотримується принципів відкритого і прозорого управління
Контролює фактори управління, а не результати	Орієнтується на результати
Внутрісистемна залежність	Незалежність, конкурентоспроможність, застосування альтернативних моделей надання послуг, координатор державних і приватних постачальників послуг
Влада недоступна для населення, відсутність механізмів оперативного реагування	Відкритість, оперативність і гнучкість у роботі
Неготовність ризикувати	Влада відкрита для інновацій, готова йти на розумні ризики
Залежить від указівок центрального управління. Діє жорстко за встановленими правилами	Самостійна й у сфері обкладання податками, витрачання бюджетних коштів, регулювання життя громади, прийняття адміністративних рішень. Гнучкість у управлінні, звітує за досягнуті результати
Влада бюрократична і технократична. Рішення носять наказовий характер для громадян	Забезпечує участь громадян, надає їм право голосу і можливість вибору під час прийняття рішень. Прагне заслужити довіру громадян, бере участь у діалозі з громадами, прагне досягти позитивних результатів для громади
Нераціонально витрачає бюджетні кошти	Бережливо відноситься до фінансових ресурсів, працює краще й обходиться дешевше
Працює в інтересах вузького кола вибраних	Працює в інтересах громади і кожного її члена. Відкрита для громадянської участі
Видаляє недоліки ринку	Видаляє як недоліки ринку, так і системи управління
Замкнено в систему централізованого управління	Включено як у місцеві, так і глобальні процеси

Джерело: сформовано автором за даними [4; 11]

Таблиця 7

Рівень оснащення сільських територій Вінницької області об'єктами інфраструктурного забезпечення

Показники	Хмельницький район	Оратівський район	Іллінецький район	У середньому по області
Забезпеченість об'єктами освітньої сфери	67,5	74,3	73,4	71,7
Забезпеченість об'єктами сфери охорони здоров'я	54,8	51,7	52,3	52,9
Забезпеченість об'єктами культурно-побутового обслуговування	81,4	71,2	72,3	74,9
Забезпеченість об'єктами газопостачання	81,2	63,4	54,3	66,3
Забезпеченість водогінами і об'єктами водовідведення	60,1	54,7	66,3	60,4
Забезпеченість об'єктами дорожньої інфраструктури	44,7	51,2	52,4	49,4
Забезпеченість об'єктами виробничої інфраструктури	62,8	64,2	47,1	58,0
Забезпеченість об'єктами ринкової інфраструктури	61,3	55,3	61,2	59,3
Забезпеченість об'єктами екологічної інфраструктури	52,4	61,4	44,7	52,8

Джерело: сформовано за результатами дослідження 2019 р.

Таблиця 8

Реалізація інвестиційних проектів на території Вінницької області за 2016–2018 рр.

Показник	2016	2017	2018	2018+/-2016
Кількість реалізованих інвестиційних проектів у промисловості та суміжних галузях	22	26	20	-2
Загальна вартість проектів, млн грн	1944,76	665,3	2099	154,24
Створено нових робочих місць	1640	510	2025	385

Джерело: сформовано за даними [8]

міки, кузня-шоу, фотостудія, естетичне виховання, харчування дітей у сільських школах, виготовлення медових міксів, грумінг (перукарня для тварин), виробування часнику, ягід, лікарських трав, дизайн та виготовлення меблів, целюлозних утеплювачів та виробництво електричної енергії (альтернативна

сонячна енергетика). Реалізація проектів, яким надано підтримку в рамках даного конкурсу, забезпечує створення в області близько 100 нових робочих місць. Загальна вартість бізнес-планів становить понад 9,3 млн грн, у т. ч. 1,4 млн грн (15%) – кошти обласного бюджету (табл. 8) [8].

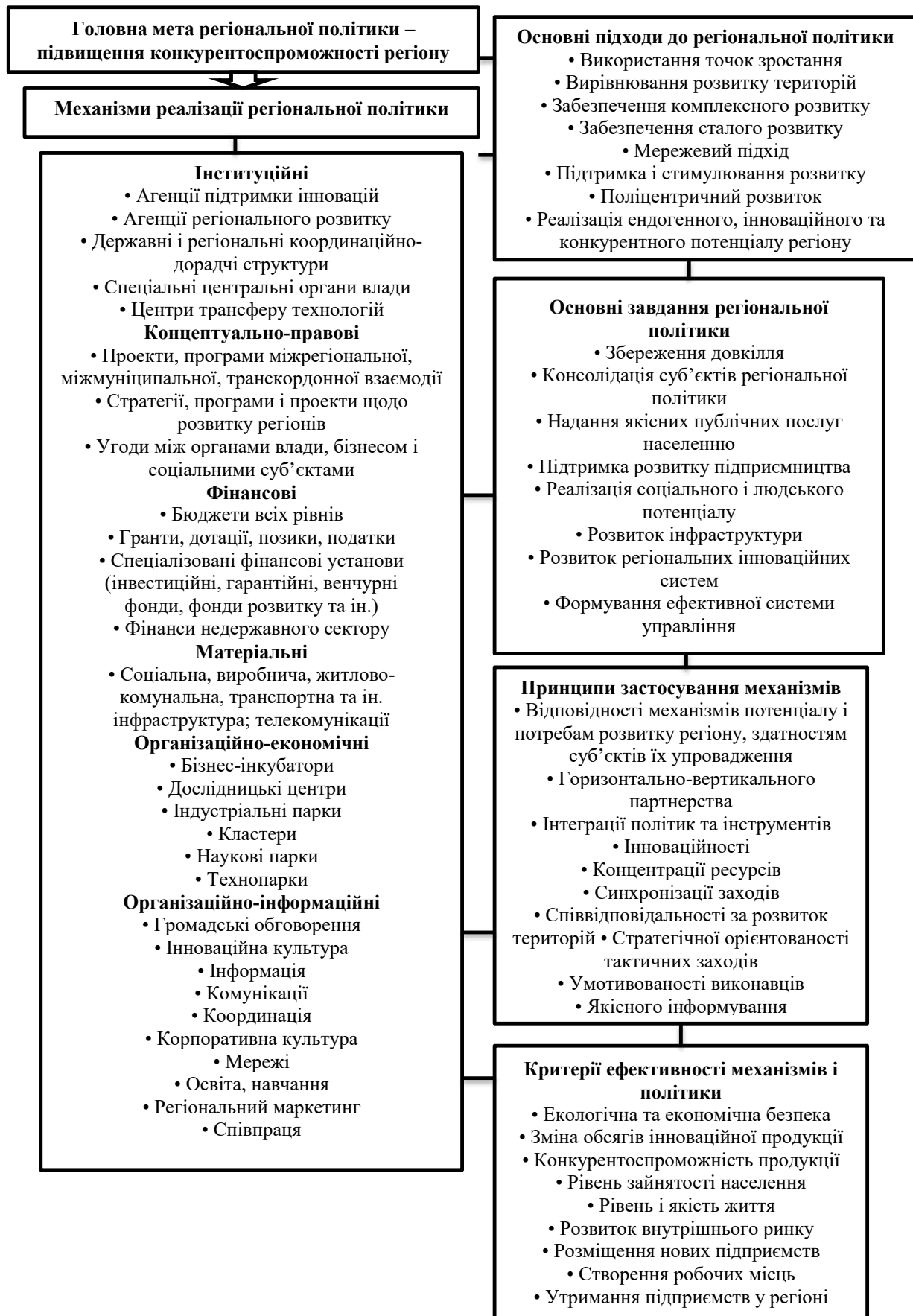

Рис. 2. Модель нової регіональної політики сталого розвитку сільських територій

Джерело: сформовано за результатами дослідження

Нині розвиток інфраструктури громади вчені розглядають як стратегію вирішення соціальних проблем. Ця стратегія допомагає будувати відносини на основі довіри, розуміння та співпраці. Сьогодні державна політика дає змогу розвиватися громадам, які справді цього прагнуть, здатні організуватися, усвідомлюють свої потреби, права та обов'язки й мають фактичних, а не формальних лідерів. Нині на тлі загальних тенденцій децентралізації громадського та соціального розвитку у Вінницькій області, розширення повноважень місцевого самоуправління територіальні громади перебувають у центрі уваги держави дедалі частіше. Крім того, яскравіше проявляється значення ступеню їхньої самодостатності, самосвідомості, вміння врядувати на своїх територіях та мобілізуватися на вирішення проблем місцевого розвитку. Громада завжди впливає на формування суспільної свідомості [7; 9].

Самоврядування буде ефективним лише за умови наявності свідомої громади, яка здатна піднімати питання територіального розвитку, знаходити шляхи їх вирішення самостійно або через кооперацію із сусідами.

Основним принципом регіональної політики Вінниччини має бути не постійне надання соціальної підтримки, а забезпечення прийняття профілактичних заходів для запобігання зuboжінню, безробіттю, втраті здоров'я тощо шляхом стимулювання розвитку людей, посилення їхньої ролі в суспільстві, розширюючи особистий вибір способу життя, можливості прийняття рішень щодо своєї долі, але водночас збільшуючи відповідальність за рішення та його виконання.

У цьому контексті слід зосередитися на складниках Нової регіональної політики для оновленої Вінницької області, що має бути симбіозом європейських підходів та власної стратегії, адекватної викликам сучасності. У даному документі раціонально співвідносяться повноваження громад із наявними і потенційними ресурсами, а механізми державної підтримки мають виключно стимулюючий вплив [3; 9]. Цілісність, згуртованість та інклюзивність мають стати основоположними принципами розвитку, співіснування і співпраці громад, регіонів і держави (рис. 2).

Основними напрямками розвитку сільських територій на основі активізації інноваційної та інвестиційної діяльності повинні бути: реформування місцевого самоврядування; розширення спектру послуг соціальної інфраструктури; диверсифікація сільськогосподарського виробництва; сприяння розвитку галузі переробки сільськогосподарської сировини; відродження традиційних та розвиток нових ремесел, промислів і виробництв; стимулювання кооперації господарств у виробничій та збутовій сферах; контроль над дотриманням принципів екологічно гармонічного використання місцевих ресурсів та екологічно чистого виробництва продукції [1; 13].

Висновки. Обґрунтовано, що багатоаспектність проблем інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області передбачає широкий підхід до розроблення їхньої концепції та врахування всіх необхідних напрямів та підпрограм, що забезпечують перехід до сталого розвитку конкретних сільських територій.

Одна з перспектив розвитку загального індексу інфраструктури Вінницької області – це створення великої кількості об'єднаних територіальних громад відповідно до Перспективного плану формування територій громад Вінницької області. Завдяки цьому

можна буде розраховувати на залучення значної кількості коштів із Державного фонду регіонального розвитку у вигляді цільової субвенції на розвиток інфраструктури новостворених об'єднаних громад.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балдинюк В.М. Державне регулювання розвитку сільських територій адміністративного району : автореф. дис. ... кандидата наук з державного управління. Київ. 2012. 23 с.
2. Богданов Д.С. Інфраструктурний розвиток сільських територій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 92–95.
3. Бондаренко В.М. Ресурсний потенціал регіону: методологія формування та перспективи використання : монографія. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2012. 400 с.
4. Соціо-економічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Геєць та ін. *Економіка України*. 2011. № 12. С. 8–10.
5. Гончарук І.В., Томашук І.В. Державне регулювання розвитку ресурсного потенціалу сільських територій: загальні аспекти. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4(32). С. 19–30.
6. Збарський В.К. Соціальна інфраструктура села як фактор відтворення робочої сили. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2010. Вип. 154. Ч. 1. С. 152–160.
7. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження / ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. Київ, 2017. 108 с.
8. Офіційний сайт Вінницької обласної адміністрації. Інформація про підсумки соціально-економічного розвитку Вінницької області за 2018 рік. 116 с. URL: <http://www.vin.gov.ua/invest/rehionalni-prohamy-rozvytku/17721-informatsiia-pro-vykonannya-prohamy-ekonomichnoho-i-sotsialnoho-rozvytku-vinnyskoi-oblasti-za-2018-rik> (дата звернення: 20.07.2019).
9. Панасюк О.Ю. Особливості управління соціально-економічним розвитком сільських територій : дис. ... к.е.н. : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством»; Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2016.
10. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики. Аналітичний звіт. URL: https://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part-UA.pdf (дата звернення: 21.08.2019).
11. Стегней М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 3(141). С. 125–133.
12. Стратегія збалансованого державного розвитку Вінницької області на період до 2020 року (нова редакція). URL: http://dfr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2016/02/Strategiya-Vinnichini-2020.pdf (дата звернення: 10.08.2019).
13. Tomashuk I.V. Problems and prospects of management development of rural territories. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Vol. 3. № 5. P. 214–220. doi: 10.30525/2256-074/2017-3-5-214-220

REFERENCES:

1. Baldyniuk V.M. (2012). Derzhavne rehulivannia rozvytku silskykh terytorii administratyvnoho raionu [State regulation of rural development of the administrative district]. Kyiv. [in Ukrainian]
2. Bohdanov D.S. (2017). Infrastrukturnyi rozvytok silskykh terytorii [Infrastructural development of rural areas]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 24, 92–95. [in Ukrainian]
3. Bondarenko V.M. (2012). Resursnyi potentsial rehionu: metodolohiia formuvannia ta perspektyvy vykorystannia : monohrafiia [Resource potential of the region: methodology of formation and prospects of use]. Vynnytsia : Merkiuri-Podillia. [in Ukrainian]
4. Heiets V., Yurchyshyn V., Borodina O., Prokopa I. (2011). Sotsioekonomichna modernizatsiia aharnoho sektoru Ukrainy (kontseptualni polozhennia) [Socioeconomic Modernization of the Agrarian Sector of Ukraine (Conceptual Provisions)]. *Ekonomika Ukrainy*, 12, 8–10. [in Ukrainian]
5. Honcharuk I.V., Tomashuk I.V. (2018). Derzhavne rehulivannia rozvytku resursnoho potentsialu silskykh terytorii: zahalni aspekty [State regulation of rural potential resource development: general

- aspects]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 4(32), 19–30. [in Ukrainian]
6. Zbarskyi V.K. (2010). Sotsialna infrastruktura sela iak faktor vidtvorennia robochoi syly [The social infrastructure of the village as a factor in the reproduction of labor]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats*, 154(1), 152–160. [in Ukrainian]
  7. Infrastruktura rehioniv Ukrainy. Priorytety modernizatsii. Analychne doslidzhennia (2017). [Infrastructure of the regions of Ukraine. Modernization priorities. Analytical research]. HO «Poliskyi fond mizhnarodnykh ta rehionalnykh doslidzhen», Fond imeni Fridrikha Eberta. Kyiv. [in Ukrainian]
  8. Ofitsiinyi sait Vinnytskoi oblasnoi administratsii. Informatsiia pro pidsumky sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Vinnytskoi oblasti za 2018 rik [Information on the results of socio-economic development of Vinnitsa region for 2018]. URL: <http://www.vin.gov.ua/invest/rehionalni-prohramy-rozvytku/17721-informatsiia-pro-vykonannia-prohramy-ekonomichnoho-i-sotsialnoho-rozvytku-vinnytskoi-oblasti-za-2018-rik> (accessed 20 July 2019). [in Ukrainian]
  9. Panasiuk O.Iu. (2016). Osoblyvosti upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom silskykh terytorii [Features of management of socio-economic development of rural areas]. Kyiv : Vyshchyi navchalnyi zaklad «Universytet ekonomiky ta prava «KROK». [in Ukrainian]
  10. Rehionalnyi rozvytok ta derzhavna rehionalna polityka v Ukraini: stan i perspektyvy zmin u konteksti hlobalnykh vyklykiv ta yevropeyskykh standartiv polityky [Regional development and national regional policy in Ukraine: the state and prospects of change in the context of global challenges and European policy standards]. Analychnyi zvit. URL: https://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part_UA.pdf (accessed 10 August 2019). [in Ukrainian]
  11. Stehnei M.I. (2013). Suchasni napriamy zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii: yevropeyskyi dosvid i ukraïnski realii [Contemporary directions for sustainable rural development: European experience and Ukrainian realities]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 3(141), 125–133. [in Ukrainian]
  12. Stratehiia zbalansovanoho rehionalnoho rozvytku Vinnytskoi oblasti na period do 2020 roku (nova redaktsiia) [Strategy of balanced regional development of Vinnitsa region for the period till 2020 (new edition)]. URL: http://dfr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2016/02/Strategiya-Vinnichchini-2020.pdf (accessed 10 August 2019). [in Ukrainian]
  13. Tomashuk I.V. (2017). Problemy ta perspektyvy upravlinnia rozvytkom silskykh terytorii [Problems and prospects of management development of rural territories]. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(5), 214–220. doi: 10.30525/2256-0742/2017-3-5-214-220

*Стаття надійшла до редакції 11.09.2019.
The article was received 11 September 2019.*

СЕКЦІЯ 4 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-16

УДК 658.14/.17

Давидов О.І.

*кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0408-7097>
E-mail: a.dav@ukr.net*

ОЦІНКА ІНВЕСТИВАННОГО КАПІТАЛУ В МОДЕЛІ ФУНДАМЕНТАЛЬНО-СТЕЙКХОЛДЕРСЬКОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено питання оцінки інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств. Розглянуто підходи до визначення величини інвестованого капіталу в стандартах оцінки та науковій літературі. Проаналізовано способи розрахунку величини інвестованого капіталу на основі активів і пасивів підприємства. Виявлено сутнісні характеристики інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств. Обґрунтовано використання в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств формули визначення величини інвестованого капіталу з урахуванням його сутнісних характеристик. Досліджено часовий аспект в оцінці інвестованого капіталу. Запропоновано методику оцінки інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості на основі активів підприємства.

Ключові слова: фундаментально-стейкхолдерська додана вартість, модель, інвестований капітал, оцінка, активи, пасиви, зобов'язання, забезпечення, власний капітал, відсотковий борг.

Давыдов А.И. ОЦЕНКА ИНВЕСТИРОВАННОГО КАПИТАЛА В МОДЕЛИ ФУНДАМЕНТАЛЬНО-СТЕЙКХОЛДЕРСКОЙ ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье исследованы вопросы оценки инвестированного капитала в модели фундаментально-стейкхолдерской добавленной стоимости предприятий. Рассмотрены подходы к определению величины инвестированного капитала в стандартах оценки и научной литературе. Проанализированы способы расчета величины инвестированного капитала на основе активов и пассивов предприятия. Выявлены существенные характеристики инвестированного капитала в модели фундаментально-стейкхолдерской добавленной стоимости предприятий. Обосновано использование в модели фундаментально-стейкхолдерской добавленной стоимости предприятий формулы определения величины инвестированного капитала с учетом его существенных характеристик. Исследован временной аспект в оценке инвестированного капитала. Предложена методика оценки инвестированного капитала в модели фундаментально-стейкхолдерской добавленной стоимости на основе активов предприятия.

Ключевые слова: фундаментально-стейкхолдерская добавленная стоимость, модель, инвестированный капитал, оценка, активы, пассивы, обязательства, обеспечение, собственный капитал, процентный долг.

Davydov Oleksandr. VALUATION OF THE INVESTED CAPITAL IN THE MODEL OF THE FUNDAMENTAL AND STAKEHOLDER VALUE ADDED OF ENTERPRISES

The article deals with the issue of valuation of the invested capital in the model of the fundamental and stakeholder value added of enterprises. Research rationale is stipulated by the great influence of the invested capital on the value of the fundamental and stakeholder value added as a new manageable value in the system of enterprise value-based management. Approaches to determining the value of the invested capital in valuation standards and scientific literature are considered. The problems of estimation of the invested capital are described. The methods of calculating the amount of the invested capital based on the assets and liabilities of the enterprise are analyzed. The composition of the assets of the enterprise involved in the process of determining the amount of the invested capital is described. The essential characteristics of the invested capital in the model of the fundamental and stakeholder value added of enterprises are revealed. There are given reasons for using the formula of calculation of the value of the invested capital taking into account its essential characteristics in the model of the fundamental and stakeholder value added of enterprises. There is described the economic content of the formula for determining the value of the invested capital in the model of the fundamental and stakeholder value added of enterprises. The time aspect in valuating the invested capital is researched. There are given reasons for the necessity of valuation of the invested capital in the model of the fundamental and stakeholder value added based on the balance sheet data of the enterprise for the period under research. The method of valuation of the invested capital in the model of fundamental and stakeholder value added based on the assets of the enterprise is offered. The composition and characteristics of liabilities and supply that are deducted from the assets of the enterprise while determining the value of the invested capital in the model of the fundamental and stakeholder value added are determined.

Keywords: fundamental and stakeholder value added, model, invested capital, valuation, assets, liabilities, debts, supply, equity, interest debt.

Постановка проблеми. В інноваційній концепції вартісно-орієнтованого управління (Value-Based Management – VBM) максимізація вартості підприємств розглядається як головна мета їх функціонування. Здійснення вартісно-орієнтованого управ-

ління на мікрорівні сучасної економіки передбачає ефективну оцінку вартості підприємств. Для вирішення цього завдання в стандартах оцінки та науковій літературі пропонуються різні методичні підходи, методи та моделі.

В умовах багатомірності та видової різноманітності вартості новою керованою вартістю у системі вартісно-орієнтованого управління підприємствами виступає їх фундаментально-стейкхолдерська додана вартість. Фундаментально-стейкхолдерська додана вартість є грошовим еквівалентом цінності з позицій спроможності суб'єкта господарювання створювати додаткові фінансові вигоди для себе та своїх ключових стейкхолдерів.

Модель фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості описує процес її формування й оцінки у взаємозв'язку з інвестуванням капіталу в підприємство. Значення фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств суттєво залежить від величини інвестованого капіталу, тому оцінка інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств є актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні питання оцінки інвестованого капіталу досліджували у своїх працях багато вчених: Г. Арнольд [1], Д.Л. Волков [2], А. Дамодаран [3], Т. Коллер [4; 5], М. Гоедхарт [4], Д. Весселс [4], Т. Коупленд [5], Дж. Муррін [5], О.В. Мілінчук [6], О.В. Мозенков [7], В.В. Калужний [7], В.М. Порохня [8], В.О. Лось [8], І. Таранов [9; 10], О.О. Терещенко [11], Д.Г. Савчук [11].

У стандартах оцінки та науковій літературі не вироблено єдиного підходу до оцінки інвестованого капіталу. Існуючі концепції визначення інвестованого капіталу до кінця не обґрунтовані в теоретичному плані, не можуть слугувати достатньо надійною основою для отримання об'єктивної кількісної характеристики інвестованого капіталу. Розроблені методики оцінки інвестованого капіталу недостатньо адаптовані до моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств.

Мета дослідження полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні оцінки інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств у процесі побудови системи вартісно-орієнтованого управління на мікрорівні сучасної економіки.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Процес створення фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості нерозривно пов'язаний з інвестуванням капіталу в підприємство, що знаходить відображення в моделі даної вартості.

Модель фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості описує процес її формування й оцінки через отримання фундаментально-стейкхолдерського доходу у розмірі, що перевищує ринкові витрати на інвестований капітал. Своєю чергою, фундаментально-стейкхолдерський дохід характеризує фінансовий результат діяльності підприємства у вигляді розширеної доданої вартості, за рахунок якої забезпечується формування фінансових вигід суб'єкта господарювання та його ключових стейкхолдерів. Ринкові витрати на інвестований капітал визначаються шляхом множення ринкової вартості інвестованого капіталу на його величину [12, с. 94–97; 13, с. 159].

Таким чином, залежність фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств від інвестованого капіталу зумовлена впливом його величини на ринкові витрати на інвестований капітал.

Для теоретико-методологічного обґрунтування оцінки інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств потрібно дослідити, як ця проблематика вирішується у стандартах оцінки та науковій літературі.

Згідно з Національним стандартом № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів», інвестований капітал – це сума власного та запозиченого капіталу (довгострокового боргу) цілісного майнового комплексу [14].

Серед учених не існує єдиної думки з питання оцінки інвестованого капіталу. Наукові підходи до визначення величини інвестованого капіталу наведено в табл. 1.

Різноманіття наукових підходів до визначення величини інвестованого капіталу зумовлене переважно можливістю його розрахунку на основі як активів, так і пасивів підприємства, а також неоднаковим розумінням ученими сутнісних характеристик інвестованого капіталу у процесі визначення його величини, специфікою цільового призначення оцінки інвестованого капіталу під час розрахунку конкретних VBM-показників.

Економічною наукою і практикою, як зазначалося вище, пропонуються два способи оцінки інвестованого капіталу – на основі активів і пасивів підприємства. Обидва ці способи можуть бути використані для вирішення задачі вимірювання величини інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств.

Сутність способу розрахунку величини інвестованого капіталу на основі активів підприємства полягає у відніманні із суми активів компонентів, які не входять до складу інвестованого капіталу.

Вихідним пунктом оцінки інвестованого капіталу на основі активів підприємства є визначення їхньої величини. Активи підприємства можуть включати операційні та неопераційні активи, які формуються в результаті інвестування капіталу, відповідно в операційну та неопераційну діяльність підприємства.

Операційна діяльність є основною для підприємства, тому операційні активи мають вирішальне значення для оцінки інвестованого капіталу. Однак ця обставина не може слугувати підґрунтям для ігнорування ролі неопераційної діяльності як сфери інвестування капіталу і відповідного виключення неопераційних активів під час визначення величини інвестованого капіталу. На думку автора, найбільш точна оцінка інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості може бути досягнута на основі всіх (операційних і неопераційних) активів підприємства, оскільки дана вартість створюється у результаті як операційної, так і неопераційної діяльності суб'єкта господарювання.

Інший спосіб оцінки інвестованого капіталу – на основі пасивів підприємства – передбачає визначення величини інвестованого капіталу шляхом підсумовування його складників.

Слід відзначити, що обидва вищезазначених способи характеризують дві альтернативні форми вимірювання одного й того ж економічного явища – інвестованого капіталу, тому їх використання для його оцінки має призводити до однакового результату.

Для забезпечення ефективної оцінки інвестованого капіталу способи розрахунку його величини повинні враховувати сутнісні характеристики даного капіталу, що потребує їх більш детального дослідження.

У моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств сутнісною характеристикою інвестованого капіталу є, передусім, платність, оскільки його залучення з ринку капіталів здійснюється на платній основі. Платою за інвестований капітал виступає його ринкова вартість у вигляді нормативної фундаментально-стейкхолдерської

Таблиця 1

Наукові підходи до визначення величини інвестованого капіталу

Автор, джерело	Зміст наукового підходу до визначення величини інвестованого капіталу
О.В. Мозенков, В.В. Калужний [7, с. 86]	Інвестований капітал під час оцінки економічної доданої вартості (Economic Value Added – EVA) – це сукупність коштів, інвестованих у компанію всіма акціонерами і кредиторами. Він розраховується на основі сукупних активів шляхом їх зменшення на суму грошей та їх еквівалентів, короткострокових і довгострокових інвестицій, а також на суму безвідсоткових поточних зобов'язань.
О.О. Терещенко, Д.Г. Савчук [11, с. 82]	Для визначення показника EVA загалом по підприємству береться величина інвестованого капіталу, за користування яким підприємство має сплачувати відсотки. Обсяг інвестованого капіталу розраховується за такою схемою: сума активів підприємства мінус забезпечення наступних витрат і платежів мінус кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги мінус поточні зобов'язання за розрахунками мінус інші зобов'язання, на які не нараховуються відсотки.
Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Муррін, [5, с. 183–187]	Загальний обсяг капіталу, вкладеного у компанію інвесторами, становить сукупні кошти інвесторів, які визначаються сумою операційного інвестованого капіталу та неопераційних інвестицій (активів). Операційний інвестований капітал – це обсяг інвестицій в основну діяльність компанії. Операційний інвестований капітал дорівнює сумі операційного оборотного капіталу (операційні оборотні активи за вирахуванням безвідсоткових поточних зобов'язань), чистих основних засобів та інших операційних активів мінус інші зобов'язання. Величина сукупних коштів інвесторів також може бути розрахована за зобов'язаннями балансу шляхом складання усього власного капіталу (у тому числі такі квазівласні статті, як відкладені податки) із загальною сумою відсоткового боргу.
І. Таранов [9, с. 46]	Інвестований капітал під час розрахунку показника EVA визначається шляхом віднімання із сукупних балансованих активів безвідсоткових поточних зобов'язань. Проте можна розрахувати інвестований капітал в інший спосіб, зокрема коли інвестований капітал вважається сумою власного капіталу і довготермінового боргу.
В.М. Порохня, В.О. Лось [8, с. 110–111]	У моделі економічної доданої вартості EVA інвестований капітал можна розрахувати на основі активів шляхом підсумовування операційного інвестованого капіталу, інвестицій та авансів. Операційний інвестований капітал становить суму операційного обігового капіталу, основних засобів, ліцензій, інших нематеріальних активів, витрат на отримання довгострокових кредитів. Операційний обіговий капітал – це операційні обігові активи мінус операційні поточні зобов'язання. Операційні обігові активи визначаються шляхом віднімання із сумарних поточних активів надлишкових цінних паперів. Операційні поточні зобов'язання включають кредиторську заборгованість афілійованим особам, заборгованість постачальникам та підрядникам, аванси, інші поточні зобов'язання.
О.В. Мілінчук [6, с. 87–88]	Під час визначення залишкового (економічного) прибутку розрахунок суми інвестованого капіталу здійснюється так: із суми активів підприємства на кінець періоду віднімаються забезпечення наступних виплат і платежів на кінець періоду; поточна кредиторська заборгованість на кінець періоду; інші зобов'язання, на які не нараховуються відсотки за їх використання на кінець періоду.
І.А. Астраханцева [15, с. 55]	У базовій фінансовій моделі управління зростанням бізнесу інвестований капітал може розраховуватися як за варіантом «сукупний капітал мінус кредиторська заборгованість», так і як сума власного капіталу і позикового капіталу, який залучається на основі довгострокової форми партнерських відносин, що дає змогу фінансувати і нарощувати активи на постійній основі.
Т.В. Федорович, І.В. Дрожжина [16, с. 135]	Інвестований капітал під час розрахунку EVA, без урахування коригувань, становить різницю між сукупними активами і безвідсотковими короткостроковими зобов'язаннями.
А.Ю. Шатраков, М.І. Комков, О.А. Мерсіянов, М.О. Шамін [17, с. 76]	Під терміном «інвестований капітал» розуміється сукупність власного капіталу й усього відсоткового боргу підприємства.

Джерело: складено автором

дохідності інвестованого капіталу (відношення фундаментально-стейкхолдерського доходу до величини інвестованого капіталу), яка є мінімально допустимою з урахуванням існуючих на ринку інвестиційних альтернатив.

У процесі формування фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості фінансові ресурси, які безплатно використовуються підприємством для отримання фундаментально-стейкхолдерського доходу, не залучаються з ринку капіталів та не мають альтернативної вартості через джерела їх походження, тому по відношенню до таких фінансових ресурсів не може бути застосована вимога по нормативному (ринковому) рівню фундаментально-стейкхолдерської дохідності у процесі інвестування коштів у підприємство. У зв'язку із цим безплатно залучені підприємством фінансові ресурси не повинні включатися у склад інвестованого капіталу під час його оцінки в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості. Ця вимога реалізується шляхом віднімання із суми активів підприємства безплатних зобов'язань.

Капітал підприємства формується за рахунок власного і позикового капіталів. У склад інвестова-

ного капіталу, сутнісною характеристикою якого є платність, слід включати тільки платні фінансові ресурси у вигляді власного і позикового капіталів. Своєю чергою, платний позиковий капітал може складатися як із довгострокових, так і з короткострокових фінансових ресурсів.

Фундаментально-стейкхолдерська додана вартість створюється у результаті інвестування не тільки власних і довгострокових позикових коштів, а й короткострокового позикового капіталу, який залучається підприємством на платній основі. Короткостроковий позиковий капітал грає особливо важливу роль у створенні фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості і фінансуванні діяльності українських підприємств, можливості багатьох з яких щодо довгострокових запозичень суттєво обмежені. Тому сутнісною характеристикою складника інвестованого капіталу у вигляді позикового капіталу є його строковість у загальному розумінні значення цього слова з погляду залучення підприємством як довгострокових, так і короткострокових позикових коштів.

З урахуванням виявлених сутнісних характеристик інвестованого капіталу під час визначення його величини у моделі фундаментально-стейкхолдер-

ської доданої вартості доцільно із сукупних активів підприємства віднімати всі безплатні (довгострокові та короткострокові) зобов'язання, що рівнозначно включенню у склад інвестованого капіталу власного капіталу й усього (довгострокового та короткострокового) відсоткового боргу.

У зв'язку із цим найбільш обґрунтовано у моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості використовувати таку формулу визначення величини інвестованого капіталу:

$$\begin{aligned} \text{Інвестований капітал} &= \text{активи} - \text{безплатні} \\ &(\text{довгострокові та короткострокові}) \text{ зобов'язання} = \\ &= \text{власний капітал} + \text{відсотковий (довгостроковий} \\ &\text{ та короткостроковий) борг} \end{aligned} \quad (1)$$

Згідно з першою частиною формули (1), інвестований капітал визначається як активи підприємства, що фінансуються за рахунок платних джерел. Друга частина формули (1) характеризує оцінку інвестованого капіталу як платних пасивів підприємства.

Важливим в оцінці інвестованого капіталу є часовий аспект, який по-різному визначається дослідниками. Згідно з позицією низки вчених, інвестований капітал розраховується на початок досліджуваного періоду, тобто умовно вважається, що всі інвестиції здійснюються на початок цього періоду. Так, на думку І. Таранова, інвестований капітал за методологією EVA становить скориговану величину сукупних балансових активів на початок звітної періоду. Насамперед, від сукупних активів віднімаються безвідсоткові боргові зобов'язання [10, с. 53]. Протилежної точки зору дотримується О.В. Мілінчук, яка під час визначення залишкового (економічного) прибутку розраховує суму інвестованого капіталу виходячи з балансових показників на кінець періоду (із суми активів підприємства віднімаються: забезпечення наступних виплат і платежів; поточна кредиторська заборгованість; інші зобов'язання, на які не нараховуються відсотки за їх використання) [6, с. 87–88]. Т. Коупленд, Т. Коллер і Дж. Муррін стосовно розрахунку рентабельності інвестованого капіталу (Return on Invested Capital – ROIC) відзначають, що інвестований капітал зазвичай оцінюється на початок року або у середньому станом на початок і на кінець року [5, с. 189]. На думку О.В. Мозенкова і В.В. Калюжного, у розрахунку коефіцієнта ROIC під час оцінки EVA застосовується середньорічна величина інвестованого капіталу [7, с. 90]. М.В. Бережних та О.В. Чемезов пропонують такий спосіб визначення величини капіталу, що використовується підприємством, у моделі розрахунку EVA: із середніх за період сукупних активів (за балансом) віднімаються середні за період безвідсоткові поточні зобов'язання (за балансом) [18, с. 247].

Фундаментально-стейкхолдерська додана вартість створюється інвестиціями, які були зроблені впродовж усього досліджуваного періоду. У цьому періоді відбуваються зміни (збільшення, зменшення) обсягу інвестицій порівняно з їх величиною станом на початок даного періоду. Реальна величина інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості формується з урахуванням вищезазначених змін і найбільш точно може бути оцінена середньою величиною інвестованого капіталу виходячи з його значень на початок і кінець досліджуваного періоду.

У зв'язку із цим оцінка інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості за формулою (1) має здійснюватися за даними балансу підприємства у середньому за досліджу-

ваний (звітний) період. У разі якщо досліджуваним періодом є звітний рік, то за формулою (1) необхідно визначити середньорічну величину інвестованого капіталу з урахуванням його значень на початок і кінець звітної року.

Оцінка інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості, згідно з першою частиною формули (1), передбачає встановлення безплатних зобов'язань із подальшим їх виключенням із загальної величини активів. Дана методологічна проблема може бути вирішена шляхом визначення джерел фінансування, використання яких не пов'язане з відсотковими або іншими витратами з боку підприємства. Такими джерелами фінансування слід уважати такі зобов'язання та забезпечення, які відображаються у пасиві балансу підприємства: 1) довгострокові зобов'язання та забезпечення: відстрочені податкові зобов'язання, пенсійні зобов'язання, довгострокові забезпечення, цільове фінансування; 2) поточні зобов'язання та забезпечення: поточна кредиторська заборгованість (за довгостроковими зобов'язаннями; за товари, роботи, послуги; за розрахунками з бюджетом; за розрахунками зі страхування; за розрахунками з оплати праці; за одержаними авансами; за розрахунками з учасниками; із внутрішніх розрахунків); поточні забезпечення; доходи майбутніх періодів; 3) зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття.

Характеристика вищезазначених зобов'язань і забезпечення, що віднімаються із суми активів підприємства під час визначення величини інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості, наведена в табл. 2.

У разі подання підприємством консолідованої фінансової звітності зобов'язання і забезпечення, що віднімаються із суми активів підприємства під час визначення величини інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості, встановлюються за даними «Консолідованого балансу (Звіту про фінансовий стан)» (форма № 1-к). Відповідні статті цього звіту мають такі ж коди рядків, як і в «Балансі (Звіті про фінансовий стан)» (форма № 1).

Розроблена методика оцінки інвестованого капіталу передбачає визначення його значень на основі балансових даних на початок і кінець звітної періоду з подальшим розрахунком середньої величини інвестованого капіталу у досліджуваному періоді.

Застосування запропонованої методики оцінки інвестованого капіталу дає змогу підвищити обґрунтованість і точність вимірювання фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості, сприяє ефективному використанню моделі даної вартості у вартісно-орієнтованому управлінні підприємствами.

Висновки. Залежність фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємства від інвестованого капіталу зумовлена впливом його величини на ринкові витрати на інвестований капітал.

У моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості оцінка інвестованого капіталу здійснюється із застосуванням способів розрахунку його величини на основі активів і пасивів підприємства. У даній моделі найбільш точна оцінка інвестованого капіталу на основі активів досягається шляхом урахування під час визначення їх величини операційних та неопераційних активів підприємства.

Сутнісними характеристиками інвестованого капіталу є його платність та строківість стосовно

Таблиця 2

Характеристика зобов'язань і забезпечення, що віднімаються із суми активів підприємства під час визначення величини інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості

Зобов'язання і забезпечення	Код рядка у «Балансі (Звіті про фінансовий стан)» (форма № 1)	Характеристика
Відстрочені податкові зобов'язання	1500	Сума податків на прибуток, що підлягають сплаті в майбутніх періодах, яка визначається відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 17 «Податок на прибуток».
Пенсійні зобов'язання (додаткова стаття)	1505	Сума довгострокових зобов'язань, пов'язаних із виплатами після закінчення трудової діяльності. Сума пенсійних зобов'язань включається до підсумку балансу.
Довгострокові забезпечення	1520	Нараховані у звітному періоді майбутні витрати та платежі (витрати на оплату майбутніх відпусток, гарантійні зобов'язання тощо), розмір яких на дату складання балансу може бути визначений тільки шляхом попередніх (прогнозних) оцінок. У разі якщо сума довгострокових виплат персоналу може бути визнана суттєвою, така інформація наводиться у додатковій статті «Довгострокові забезпечення витрат персоналу». До підсумку балансу включається загальна сума довгострокових забезпечень.
Цільове фінансування	1525	Сума залишку коштів цільового фінансування і цільових надходжень, які отримані з бюджету та з інших джерел, у тому числі коштів, вивільнених від оподаткування у зв'язку з наданням пільг із податку на прибуток підприємств.
Поточна кредиторська заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями	1610	Сума довгострокових зобов'язань, яка підлягає погашенню протягом дванадцяти місяців із дати балансу.
Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	1615	Сума заборгованості постачальникам і підрядникам за матеріальні цінності, виконані роботи та отримані послуги (крім заборгованості, забезпеченої векселями, якщо вона наводиться у окремій статті).
Поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з бюджетом	1620	Заборгованість підприємства за усіма видами платежів до бюджету (включаючи податки з працівників підприємства).
Поточна кредиторська заборгованість за розрахунками зі страхування	1625	Сума заборгованості за відрахуваннями на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхування майна підприємства та індивідуальне страхування його працівників.
Поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з оплати праці	1630	Заборгованість підприємства з оплати праці, включаючи депоновану заробітну плату.
Поточна кредиторська заборгованість за одержаними авансами (додаткова стаття)	1635	Сума авансів, одержаних від інших осіб. Сума зазначеної заборгованості включається до підсумку балансу.
Поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з учасниками (додаткова стаття)	1640	Заборгованість підприємства його учасникам (засновникам), пов'язана з розподілом прибутку (дивіденди тощо) і капіталу. Інформація щодо зазначеної заборгованості включається до підсумку балансу.
Поточна кредиторська заборгованість із внутрішніх розрахунків (додаткова стаття)	1645	Заборгованість підприємства пов'язаним сторонам та кредиторська заборгованість із внутрішніх розрахунків, зокрема між учасниками групи тощо. Інформація щодо зазначеної заборгованості включається до підсумку балансу.
Поточні забезпечення	1660	Сума забезпечень, які планується використати протягом 12 місяців із дати балансу, для покриття витрат, щодо яких відповідне забезпечення було створено.
Доходи майбутніх періодів	1665	Доходи, отримані протягом поточного або попередніх звітних періодів, які належать до наступних звітних періодів.
Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття	1700	Зобов'язання, що визначаються відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність».

Джерело: складено автором на основі [19; 20]

складника інвестованого капіталу у вигляді позикового капіталу. З урахуванням виявлених сутнісних характеристик інвестованого капіталу його величина в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості визначається шляхом віднімання із загальної величини активів безплатних зобов'язань або в результаті підсумовування власного капіталу і відсоткового боргу підприємства.

Оцінка інвестованого капіталу в моделі фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості здійснюється за даними балансу підприємств у середньому за досліджуваний період.

Подальші дослідження пов'язані з ефективним упровадженням методики визначення величини інвестованого капіталу в теорії та практиці оцінки фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Арнольд Г. Руководство по корпоративным финансам: пособие по финансовым рынкам, решениям и методам / пер. с англ. ; под науч. ред. О.Б. Максимовой. Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. 752 с.
2. Волков Д.Л. Теория ценностно-ориентированного менеджмента: финансовый и бухгалтерский аспекты. Санкт-Петербург : Высшая школа менеджмента, 2008. 320 с.
3. Дамодаран А. Инвестиционная оценка. Инструменты и техника оценки любых активов / пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2004. 1342 с.
4. Koller T., Goedhart M., Wessels D. Valuation: Measuring and managing the value of companies. Fifth edition. New Jersey : John Wiley & Sons, Inc., 2010. 862 p.
5. Коупленд Т., Коллер Т., Муррин Дж. Стоимость компаний: оценка и управление / пер. с англ. ; 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Олимп-Бизнес, 2005. 576 с.
6. Мілінчук О.В. Ефективність вартісно-орієнтованого управління: ключові показники. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. № 1(75). С. 86–96.
7. Мозенков О.В., Калужний В.В. Ринкова вартість компаній у системі захисту корпоративних прав держави. *Фінанси України*. 2009. № 2. С. 82–98.
8. Порохня В.М., Лось В.О. Моделирование экономической добавленной стоимости на предприятии. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2008. № 1(3). С. 107–114.
9. Таранов І. Управління вартістю компанії: проблема вибору адекватної моделі оцінювання. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 4(29). С. 41–51.
10. Таранов І. Оцінювання ефективності діяльності компанії в системі вартісно-орієнтованого управління. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 3(36). С. 47–60.
11. Терещенко О.О., Савчук Д.Г. Вартісно-орієнтований контролінг – інноваційний ресурс управління корпоративними фінансами. *Фінанси України*. 2011. № 12. С. 77–88.
12. Давидов О.І. Методичний інструментарій фінансової оцінки фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2019. Т. 24. Вип. 2(75). С. 93–99.
13. Давидов О.І. Модель формування фундаментально-стейкхолдерської доданої вартості підприємств. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2019. Вип. 1(53). С. 154–162.
14. Національний стандарт № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів»: Постанова Кабінету Міністрів України № 1655 від 29 листопада 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1655-2006-%D0%BF> (дата звернення: 10.09.2019).
15. Астраханцева І.А. Інноваційна економіка і інвестований капітал. *Фінансова аналітика: проблеми і рішення*. 2014. № 19(205). С. 49–56. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-ekonomika-i-investirovannyi-kapital> (дата звернення: 10.09.2019).
16. Федорович Т.В., Дрожжина І.В. Концепція формування консолідованої прибутку групи. *Вестник Томського державного університету. Економіка*. 2011. № 3(15). С. 128–138. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-formirovaniya-konsolidirovannoy-pribyli-gruppy> (дата звернення: 10.09.2019).
17. Стоимость предприятий при интеграционном процессе / А.Ю. Шатраков и др. Москва : Экономика, 2008. 350 с.
18. Бережных М.В., Чемезов А.В. Концепция экономической добавленной стоимости в оценке эффективности деятельности предприятия. *Вестник Иркутского государственного технического университета*. 2010. № 6(46). С. 245–249. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-formirovaniya-konsolidirovannoy-pribyli-gruppy> (дата звернення: 10.09.2019).
19. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України № 73 від 07.02.2013. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 10.09.2019).
20. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності: Наказ Міністерства фінансів України № 433 від 28.03.2013. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0433201-13/conv> (дата звернення: 10.09.2019).

REFERENCES:

1. Arnold G. (2007). Rukovodstvo po korporativnym finansam: Posobie po finansovym rynkam, resheniyam i metodam [The handbook of corporate finance: a business companion to financial markets, decisions and techniques]; per. s angl.; pod nauch. red. O.B. Maksimovoy. Dnepropetrovsk : Balans Biznes Buks. [in Russian]
2. Volkov D.L. (2008). Teoriya tsennostno-orientirovannogo menedzhmenta: finansovyy i bukhgalterskiy aspekty [Theory of value-based management: financial and accounting aspects]. Sankt-Peterburg : Vysshaya shkola menedzhmenta; Izdat. dom Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. [in Russian]
3. Damodaran A. (2004). Investitsionnaya otsenka. Instrumenty i tekhnika otsenki lyubykh aktivov [Investment valuation: tools and techniques for determining the value of any asset]; per. s angl. Moskva : Al'pina Biznes Buks. [in Russian]
4. Koller T., Goedhart M., Wessels D. (2010). Valuation: measuring and managing the value of companies. Fifth edition. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
5. Copeland T., Koller T., Murrin J. (2005). Stoimost' kompaniy: otsenka i upravlenie [Valuation, measuring & managing the value of companies]; per. s angl. 3-e izd., pererab. i dop. Moskva: Olimp-Biznes. [in Russian]
6. Milinchuk O.V. (2016). Efektyvnist vartisno-orientovanoho upravlinnia: kluchovi pokaznyky [Efficiency of value-based management: key indicators]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, 1(75), 86–96. [in Ukrainian]
7. Mozenkov O.V., Kalyuzhny V.V. (2009). Rynkova vartist kompanii u systemi zakhystu korporatyvnykh prav derzhavy [Market value of companies in the system of protection of corporate rights of the state]. *Finansy Ukrainy*, 2, 82–98. [in Ukrainian]
8. Porohnya V.M., Los V.O. (2008). Modeluvannya ekonomichnoi dodanoi vartosti na pidpriemstvi [Design of the economical value added on enterprise]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 1(3), 107–114. [in Ukrainian]
9. Taranov I. (2010). Upravlinnia vartistu kompanii: problema vyboru adekvatnoi modeli otsiniuvannya [Company value-based management: the problem of choosing an appropriate valuation model]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, 4(29), 41–51. [in Ukrainian]
10. Taranov I. (2012). Otsiniuvannya efektyvnosti diialnosti kompanii v systemi vartisnoorientovanoho upravlinnia [Evaluation of the effectiveness of the company in the system of value-based management]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, 3(36), 47–60. [in Ukrainian]
11. Tereshchenko O.O., Savchuk D.H. (2011). Vartisno-orientovanyi kontrolinh – innovatsiyni resurs upravlinnia korporatyvnyy finansamy [Value-based controlling as an innovative resource for corporate finance management]. *Finansy Ukrainy*, 12, 77–88. [in Ukrainian]
12. Davydov O.I. (2019). Metodychni instrumentarii finansovoi otsinky fundamentalno-steikholderskoi dodanoi vartosti pidpriemstv [Methodological tools for financial valuation of the fundamental and stakeholder value added of enterprises]. *Odesa National University Herald. Series Economy*, 24, 2(75), 93–99. [in Ukrainian]
13. Davydov O.I. (2019). Model formuvannya fundamentalno-steikholderskoi dodanoi vartosti pidpriemstv [The model of formation of the fundamental and stakeholder value added of enterprises]. *Naukoviy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Ekonomika»*, 1(53), 154–162. [in Ukrainian]
14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2006). Natsionalnyi standart No. 3 «Otsinka tsilisnykh mainovykh kompleksiv»: zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 1655 vid 29 lystopada 2006 r. [National Standard No. 3 "Valuation of Integrated Property Complexes": approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine Decree No. 1655 of November 29, 2006]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1655-2006-%D0%BF> (accessed 10 September 2019). [in Ukrainian]
15. Astrakhantseva I.A. (2014). Innovatsionnaya ekonomika i investirovanny kapital [Innovative economy and invested capital]. *Finansovaya analitika: problemy i resheniya*, 19(205), 49–56. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-ekonomika-i-investirovannyi-kapital> (accessed 10 September 2019). [in Russian]

16. Fedorovich T.V., Drozhzhina I.V. (2011). Kontsepsiya formirovaniya konsolidirovannoy pribyli gruppy [The concept of formation of consolidated profit of the group]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomika*, 3(15), 128–138. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsepsiya-formirovaniya-konsolidirovannoy-pribyli-gruppy> (accessed 10 September 2019). [in Russian]
17. Shatrakov A.Yu., Komkov N.I., Mersiyarov A.A., Shamin M.A. (2008). Stoimost' predpriyatij pri integratsionnom protsesse [The value of enterprises in the integration process]. Moskva : Ekonomika. [in Russian]
18. Berezhnyh M.V., Chemezov A.V. (2010). Kontsepsiya ekonomicheskoy dobavlennoy stoimosti v otsenke effektivnosti deyatel'nosti predpriyatiya [Concept of economic value added in the assessment of enterprise performance efficiency]. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*, 6(46), 245–249. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsepsiya-ekonomicheskoy-dobavlennoy-stoimosti-v-otsenke-effektivnosti-deyatelnosti-predpriyatiya> (accessed 10 September 2019). [in Russian]
19. Ministry of finance of Ukraine (2013). Natsionalne polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti»: zatverdzheno nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy No. 73 vid 07.02.2013 r. [National Accounting Standard 1 «General requirements for financial statements»: approved by the Ministry of finance of Ukraine order No. 73 of February 7, 2013]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (accessed 10 September 2019). [in Ukrainian]
20. Ministry of finance of Ukraine (2013). Metodichni rekomendatsii shchodo zapovnennia form finansovoi zvitnosti: zatverdzheno nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy No. 433 vid 28.03.2013 r. [Methodical recommendations for completing the forms of financial statements: approved by the order of the Ministry of finance of Ukraine No. 433 of March 28, 2013]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0433201-13/conv> (accessed 10 September 2019). [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 12.09.2019.
The article was received 12 September 2019.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-17

УДК 336.77:332.2

Мельник Л.В.

кандидат економічних наук,

*професор кафедри фінансів та економіки природокористування
Національного університету водного господарства та природокористування*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3628-9160>

E-mail: l.v.melnyk@nuwm.edu.ua

ФОРМУВАННЯ ЗАСТАВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІД ЧАС ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ

Виокремлено показники оцінки заставного потенціалу. Проведено аналіз земельних ресурсів сільськогосподарського призначення через призму землеволодіння та землекористування. Проаналізовано нормативну вартість земель сільськогосподарського призначення та визначено чинники, що на неї впливають. Проведено розрахунок величини заставного потенціалу земель сільськогосподарського призначення за методом нормативних грошових оцінок. Розраховано ймовірну ринкову вартість сільськогосподарських угідь як величину заставного складника ресурсного потенціалу іпотечного кредитування за методом капіталізації доходу. Визначено ключові чинники впливу на формування вартості земель сільськогосподарського призначення. Виокремлено завдання, що дасть змогу вирішити об'єктивна оцінка заставного потенціалу.

Ключові слова: іпотечне кредитування, заставний потенціал, земельні ресурси, вартість землі, аграрна сфера, ресурсний потенціал.

Мельник Л.В. ФОРМИРОВАНИЕ ЗАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРИ ИПОТЕЧНОМ КРЕДИТОВАНИИ АГРАРНОЙ СФЕРЫ

Выделены показатели оценки залогового потенциала. Проведен анализ земельных ресурсов сельскохозяйственного назначения через призму землеустройства и землепользования. Проанализирована нормативная стоимость земель сельскохозяйственного назначения и определены факторы, которые на нее влияют. Проведен расчет величины залогового потенциала земель сельскохозяйственного назначения по методу нормативных денежных оценок. Рассчитана вероятная рыночная стоимость сельскохозяйственных угодий как величина залоговой составляющей ресурсного потенциала ипотечного кредитования по методу капитализации дохода. Определены ключевые факторы влияния на формирование стоимости земель сельскохозяйственного назначения. Выделены задачи, которые позволят решить объективная оценка залогового потенциала.

Ключевые слова: ипотечное кредитование, залоговый потенциал, земельные ресурсы, стоимость земли, аграрная сфера, ресурсный потенциал.

Melnyk Leonid. ASSESSMENT OF THE STATE REGULATION OF AGRARIAN RESOURCES POTENTIAL

The relevance of the topic of the study is due to the fact that the availability of potential collateral and an objective assessment of their value is the financial and legal basis for attracting mortgage resources in the agricultural sphere. The article highlights the indicators of mortgage potential assessment. The analysis of agricultural land resources through the prism of land ownership and land use has been carried out. Agricultural land was grouped to determine their value. The normative value of agricultural land has been analyzed and the factors affecting it have been identified. The value of mortgage potential of agricultural lands was calculated according to the normative monetary valuation. The probable market value of agricultural land is calculated as the value of the mortgage component of the resource potential of mortgage lending by the method of income capitalization. The key factors of influence on the formation of the value of agricultural lands have been determined: factors of natural influence, the system of indicators of which determines the conditions of development of the agricultural industry in a given locality; direction of management, type of land use, form of agricultural production; affiliation of agricultural land to a particular species: hayfields, arable land, pastures, fallow lands, perennial crops; quality characteristics of soils, which determine the yield and productivity of agricultural land; specialization and structuring of acreage, optimization of crop

rotation systems of the main types of commodity crops; remoteness from agricultural raw materials processing centers and commodity markets; availability of service infrastructure, centers of technical support for agricultural production; the level of prices for fuel and lubricants, fertilizers, feed, agricultural machinery; the level of population density in the region, socio-demographic status, employment and wages. A task has been identified that will enable the objective assessment of mortgage potential to be resolved: identification of potential volumes of land resources that may serve as collateral in mortgage lending; determining the estimated value of the land offered as a potential collateral; estimation of the estimated volumes of credit resources attracted by agrarian subjects through the mortgage lending system; identify the directions and reserves of expanding mortgage lending potential.

Keywords: mortgage lending, mortgage potential, land resources, land value, agrarian sphere, resource potential.

Постановка проблеми. Фінансово-правовими основами залучення іпотечних ресурсів в аграрну сферу є наявність потенційних об'єктів застави та об'єктивна оцінка їхньої ринкової вартості. Вивчення можливостей іпотечного фінансування аграрного сектору економіки України потребує проведення аналізу формування заставного потенціалу іпотечного кредитування галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств досліджуються багатьма вченими-економістами. Вагомий внесок у вивчення та подолання зазначених проблем зробили І. Базилевич, О. Гривківська, М. Гладій, О. Гуроров, Б. Данилишин, Г. Калетник, В. Міщенко, Б. Пасхавер, П. Саблук та багато інших. Водночас проблеми формування потенціалу іпотечного кредитування, створення ефективної іпотечної системи кредитування аграрної сфери залишаються невирішеними та продовжують загострюватися.

Мета дослідження полягає в оцінці заставного потенціалу іпотечного кредитування сільського господарства та визначенні можливості його використання в сучасних умовах.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Заставний потенціал аграрної галузі складається з вартості нерухомого майна підприємств та одноосібних сільськогосподарських виробників, що, згідно із законодавством, може бути заставою в договорі іпотечного кредитування, та майна, яке існує фізично та може бути приведене до критеріїв функціонування як застави за умови виконання певних економіко-правових дій.

У рамках досягнення цілей даного дослідження показники заставного потенціалу групуватимуться в такі групи:

- ринкова вартість нерухомого майна аграрних суб'єктів господарювання, яке належить їм за правом власності та може виступати предметом застави;
- оціночна вартість об'єктів нерухомості, які не перебувають у господарському обігу, але можуть бути в нього залучені в перспективі.

У цьому контексті цікавими для дослідження є нерухоме майно сільськогосподарських товаровироб-

ників та землі сільськогосподарського призначення, що знаходяться у власності та користуванні суб'єктів господарювання.

За даними наукових досліджень, вартість землі у складі основних виробничих фондів сільськогосподарських підприємств нерідко сягає 90%, що характеризує землю як найважливіший ресурс та основний із засобів виробництва в аграрній галузі, який виступає одночасно і предметом, і знаряддям праці. Економічне відтворення земельно-ресурсного потенціалу потребує екологічного відновлення і поліпшення землі як компоненту екосистеми та сільськогосподарського ресурсу, підтримання й підвищення потенційної та ефективної родючості ґрунтів і постійного вдосконалення у зв'язку із цим земельних відносин [1, с. 112].

За результатами аналізу земельних ресурсів сільськогосподарського призначення через призму землеволодіння та землекористування, здійсненого нами на базі статистичних даних та наведеного у табл. 1, можна стверджувати, що більше половини сільськогосподарських земель України перебувають в оренді (від 51,6% до 52,9% у відносному вираженні у 2013–2017 рр.).

Зауважимо, що більшість земель – близько 80% від загальної площі орендованих сільськогосподарських угідь – орендують сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства для виробничих потреб, натомість домогосподарства, у володінні яких знаходиться понад 75% власних сільськогосподарських угідь, для ведення сільськогосподарського виробництва та для особистих потреб використовують лише половину власних угідь, решту надають в оренду. За останні п'ять років площі сільськогосподарських угідь, що перебувають у користуванні підприємств, зросли на 0,5 млн га, фермерських господарств – на 0,13 млн га, водночас обсяги використання сільськогосподарських земель домогосподарствами зменшилися на 0,58 млн га. Серед причин такої динаміки варто відзначити погіршення фінансових умов господарювання домогосподарств у досліджуваний період, складність доступу до фінансових ресурсів для оновлення матеріально-технічної бази, що робить діяльність на власній землі нерентабель-

Таблиця 1

Матриця динаміки землеволодіння та землекористування сільськогосподарських угідь України, млн га

		Право на користування, млн га						Відхилення всього
		2013			2017			
		Власна	Орендована	всього	Власна	Орендована	всього	
Землекористувач	Сільськогосподарські підприємства	1,94	13,08	15,03	1,83	13,70	15,53	0,50
	Державні	0,96	0,02	0,98	0,92	0,02	0,94	-0,04
	Недержавні	0,98	13,07	14,05	0,91	13,68	14,59	0,54
	Фермерські господарства	0,74	3,72	4,45	0,74	3,84	4,58	0,13
	Господарства населення	15,64	0,32	15,96	15,04	0,34	15,38	-0,58
	Інше використання	1,77	4,32	6,09	1,96	4,05	6,01	-0,09
	Всього	20,09	21,44	41,53	19,56	21,93	41,49	-0,04

Джерело: розраховано автором за даними [2; 3]

ною та змушує власників передавати її в оренду сільськогосподарським підприємствам та фермерам.

Важливим чинником формування ресурсного потенціалу іпотечного кредитування є можливість мобілізації земель сільськогосподарського призначення як ліквідного активу. Для цілей дослідження до складу потенційного обсягу земельних угідь, що можуть існувати як застава, вважаємо за доцільне включити сільськогосподарські угіддя, що знаходяться у приватній власності суб'єктів економіки та не перебувають в оренді, так званий заставний ресурс першої черги. На кінець 2017 р. обсяг таких земель становив 16,68 млн га. До заставного ресурсу другої черги віднесемо землі державних сільськогосподарських підприємств, угіддя, що належать аграрним підприємствам, фермерським господарствам і населенню та перебувають в оренді, а також угіддя, призначені для іншого використання. За оцінками Держгеокадастру, на кінець 2017 р. обсяг вторинного заставного ресурсу в Україні становив 24,81 млн га [3].

До складу земель сільськогосподарського призначення з метою визначення їх вартості слід відносити:

1) сільськогосподарські угіддя;

2) незабудовані земельні ділянки, призначені для ведення аграрного виробництва;

3) землі під забудовами різного призначення разом із розташованими на них будівлями та спорудами;

4) угіддя та інше нерухоме майно у складі майнового комплексу аграрного виробництва [4, с. 17].

Використання нами нормативного підходу до оцінки вартості земель сільськогосподарського призначення зумовлене наявними економічно-правовими умовами та принципами, доступністю інформації щодо нормативно-грошової оцінки земель (далі – НГО) та доступним рівнем абстрагування згідно з моделлю, наведеною у «Методичні нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення», затвердженій Постановою КМУ № 831 від 16.11.2016.

Згідно зі статистичними даними, нормативна вартість земель сільськогосподарського призна-

чення протягом 2013–2016 рр. поступово зростала за рахунок щорічної індексації нормативної грошової оцінки, проте примітним є факт зниження нормативної вартості сільськогосподарських угідь, що спостерігався у 2017 р. (рис. 1).

Представлена динаміка оціночної вартості земель зумовлена вимогою Мінагрополітики застосовувати Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, затверджений Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 23.05.2017 № 262 [5].

Таким чином, показники нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь у 2014 р. зросли на 25% порівняно з рівнем 2013 р., у 2015 р. – на 20% порівняно з попереднім роком, досягнувши свого максимуму за останні п'ять років – 1014 млрд грн, у 2016 р. НГО залишилася на рівні попереднього року, а в 2017 р. рівень грошової оцінки ріллі та перелогів зменшився на 11%, тоді як решта показників НГО не змінилася порівняно з 2016 р. Зауважимо, що питома вага площі ріллі у сільськогосподарських землях становить 80%, на інші категорії угідь припадає решта 20%, саме тому навіть незначна зміна у грошовій оцінці одиниці площі ріллі чинить суттєвий вплив на результативний показник сукупної вартості земель сільськогосподарського призначення.

Розрахунок обсягу заставного потенціалу іпотечного кредитування сільськогосподарства наведено в табл. 2. Під час розрахунку використовувалися дані щодо нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь та розподілу площ за категоріями станом на 01.01.2018.

За умови введення ринку земель сільськогосподарського призначення в першу чергу можливість реалізувати право застави угідь отримають суб'єкти господарювання, яким належать права володіння та користування земельними ділянками, сумарну площу яких станом на 01.01.2018 ми оцінюємо у 16,7 млн га. У підсумку сума добутків обсягів чотирьох категорій сільськогосподарських угідь (ріллі та перелогів, пасовищ, багаторічних насаджень та сіножатей), що перебувають у володінні та користуванні

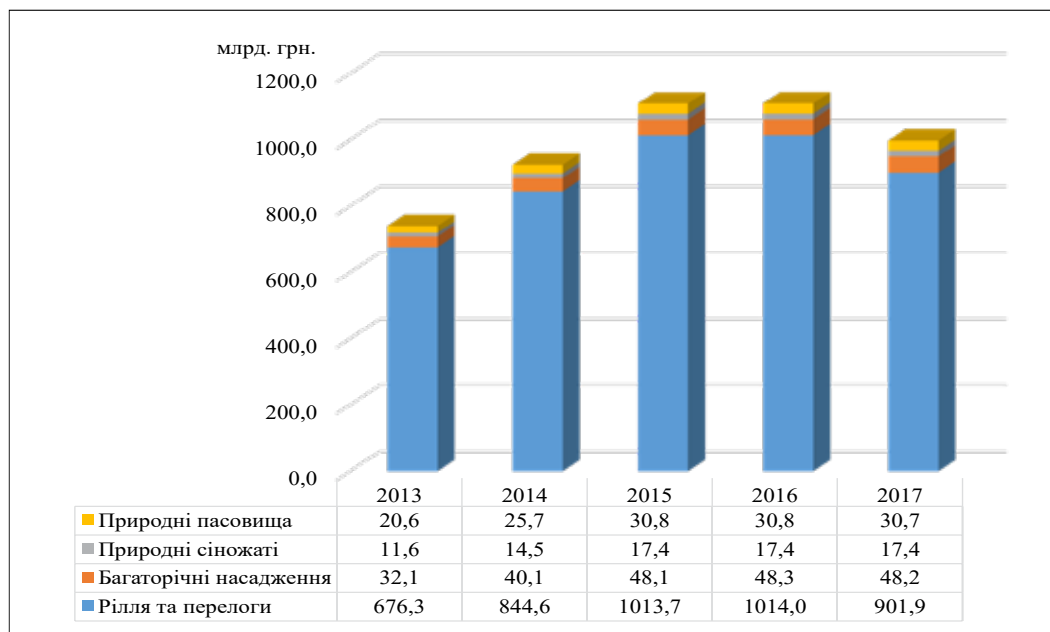

Рис. 1. Нормативна вартість земель сільськогосподарського призначення у 2013–2017 рр.

Джерело: складено автором за даними [2; 3]

Таблиця 2

Розрахунок величини заставного потенціалу земель сільськогосподарського призначення за нормативною грошовою оцінкою

Категорії сільськогосподарських угідь	НГО, тис грн/га	Заставний потенціал I черги		Заставний потенціал II черги	
		Q, млн га	Σ, млрд грн	Q, млн га	Σ, млрд грн
Рілля та перелоги	27,5	13,2	363,0	19,6	539,0
Багаторічні насадження	53,9	0,4	19,0	0,5	29,0
Природні сіножаті	7,2	1,0	7,0	1,4	10,0
Природні пасовища	5,7	2,2	12,0	3,2	18,0
Всього	X	16,7	401,0	24,8	596,0

Джерело: розраховано автором за даними [2; 3]

Таблиця 3

Прогнозна оцінка вартості земель сільськогосподарського призначення станом на 01.01.2018 за методом капіталізації доходу

№ п/п	Показник	Од. виміру	Значення
1	Загальна площа с/г угідь	тис га	40839
2	– у т. ч. у приватній власності	тис га	30650
3	Вартість оренди с/г угідь (O)	грн/га	1369
4	Ставка дисконтування (D _{овдп})	%	4,95
5	Середньорічне зростання продуктивності аграрного бізнесу (T _{ар})	%	0,86
6	Ставка капіталізації	%	4,09
7	Офіційний курс НБУ на 1.01.2018	грн/дол. США	28,0
8	Вартість 1 га с/г угідь	грн/га	33472
9	Вартість 1 га с/г угідь	дол. США/га	1195
10	Оціночна вартість с/г угідь за методом капіталізації доходу (P _{с^{арв}}):		
	– у приватній власності	млрд грн	1025,9
		млрд дол.	36,6
	– усіх форм власності	млрд грн	1367
		млрд дол.	48,8

Джерело: розраховано автором за даними [2; 6]

землевласників, та їх нормативних грошових оцінок дала величину заставного потенціалу першої черги у сумі 401 млрд грн.

На наступному етапі вільного обігу земель сільськогосподарського призначення за зміни кон'юнктури ринку існує висока вірогідність перерозподілу земель між користувачами, тобто повернення оренди або реалізація земель на ринку, коли орендар має можливість стати повноправним власником орендованих раніше угідь. Із розвитком земельного ринку також зростає можливість часткової реалізації державних земель у приватну власність. Такі тенденції у структурі власності державного земельного фонду призведуть до розширення ресурсного потенціалу іпотечного кредитування аграрної сфери шляхом зростання заставної бази. За нашими підрахунками, обсяг заставного потенціалу другої черги у натуральному вимірнику становитиме 24,8 млн га, а в грошовому – 596 млрд грн.

Окрім нормативного методу, під час визначення вартості земельного ресурсу можна використовувати також метод ринкових даних, метод витрат на поліпшення та метод капіталізації доходу. Зауважимо, що за умов відсутності повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення застосування методів, заснованих на ринкових даних та даних щодо витрат на поліпшення, є недоцільним у зв'язку з відсутністю вихідного масиву реальних статистичних показників, необхідних для здійснення розрахунків.

За методом капіталізації доходу від використання земель, як уже зазначалося у наших попередніх пра-

цях, теперішня вартість земельної ділянки визначається шляхом прогнозування величини майбутнього доходу від експлуатації цієї ділянки з урахуванням ставки капіталізації, яка вираховується як різниця між ставкою дисконтування та очікуваними темпами росту доходу.

Для виявлення максимальної величини земельно-іпотечного потенціалу в Україні нами був урахований обсяг площ сільськогосподарських угідь усіх форм власності, які за умов упровадження ринкового механізму утворення ціни на сільськогосподарські землі можуть бути передані у заставу для отримання іпотечних кредитних коштів. Таким чином, як видно з даних табл. 3, застосувавши метод оцінки нерухомого майна шляхом приведення майбутніх доходів до теперішньої вартості, нами була отримана ймовірна ринкова вартість сільськогосподарських угідь як величина заставного складника ресурсного потенціалу іпотечного кредитування, що станом на початок 2018 р. становила 1367 млрд грн, або 48,8 млрд дол. на початковому етапі запуску ринку земель. У подальшому ціна на земельні ресурси сільськогосподарського призначення буде формуватися під впливом попиту та пропозиції на землю, тому внаслідок зростання вартості оренди сільськогосподарських угідь, відповідно, збільшуватиметься й величина заставного потенціалу іпотечного кредитування аграрної сфери.

Серед ключових чинників впливу на формування вартості земель сільськогосподарського призначення можна виділити:

– чинник природного впливу, система показників якого визначає умови розвитку аграрної галузі у заданій місцевості;

– напрям господарювання (рослинництво, тваринництво), тип землекористування, форма аграрного виробництва у вигляді особистих підсобних господарств, фермерських господарств та аграрних підприємств;

– приналежність сільськогосподарських угідь до конкретного виду: сіножаті, орні землі, пасовища, перелоги, багаторічні насадження;

– якісні характеристики ґрунтів, що зумовлюють урожайність та продуктивність сільськогосподарських угідь;

– спеціалізацію та структурування посівних площ, оптимізацію систем сівозмін основних видів товарних сільськогосподарських культур;

– віддаленість від центрів переробки сільськогосподарської сировини та ринків збуту товарної продукції;

– наявність обслуговуючої інфраструктури, центрів технічної підтримки аграрного виробництва;

– рівень цін на паливно-мастильні матеріали, добрива, корми, сільськогосподарську техніку;

– рівень щільності населення регіону, соціально-демографічне становище, зайнятість населення та рівень оплати праці.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, здійснення оцінки заставного потенціалу України, на нашу думку, передбачає досягнення таких цілей: виявлення потенційних обсягів земельних ресурсів, що можуть виступати як застава в іпотечному кредитуванні; визначення оціночної вартості земель, пропонує як потенційна застава; оцінка розрахункових обсягів кредитних ресурсів, залучених аграрними суб'єктами через систему іпотечного кредитування, під заставу земель сільськогосподарського призначення; актуалізація напрямів розширення заставного потенціалу іпотечного кредитування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гуторов О.І. Оцінка земельних ресурсів та ефективності інвестицій. Харків : ХНАУ, 2006. 368 с.
2. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm (дата звернення: 20.06.2019).
3. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <http://land.gov.ua/info/> (дата звернення: 15.06.2019).
4. Погрішук Г.Б. Ретроспективний аналіз визначення якісного стану та оцінки земельних ресурсів. *Агроекономіка*. 2017. № 7. С. 12–21.
5. Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 23.05.2017 № 262. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0679-17> (дата звернення: 23.06.2019).
6. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 22.06.2019).

REFERENCES:

1. Ghutorov O.I. (2006). Ocinka zemeljnykh resursiv ta efektyvnosti investytsij [Assessment of land resources and investment efficiency]. Kharkiv : KhNAU. [in Ukrainian]
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm (accessed 20 June 2019). [in Ukrainian]
3. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytanj gheodeziji, kartografiji ta kadastru [State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre]. Available at: <http://land.gov.ua/info/> (accessed 15 June 2019). [in Ukrainian]
4. Poghrishhuk Gh.B. (2017). Retrospektyvnyj analiz vyznachennja jakisnogho stanu ta ocinky zemeljnykh resursiv [Retrospective analysis of the definition of qualitative status and assessment of land resources]. *Aghrosvit*, 7, 12–21. [in Ukrainian]
5. Pro zatverdzhennja Porjadku normatyvnoji ghroshovoji ocinky zemelj siljsjoghospodarsjogho pryznachennja [On approval of the Procedure of the normative monetary valuation of agricultural lands]. Nakaz Ministerstva aghramoji polityky ta prodovoljstva Ukrainy vid 23.05.2017 262. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0679-17> (accessed 23.06.2019). [in Ukrainian]
6. Nacionalnyj bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. Available at: <https://bank.gov.ua/> (accessed 22.06.2019). [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 09.09.2019.
The article was received 09 September 2019.*

СЕКЦІЯ 5 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-18

УДК 657.1

Гудзенко Н.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та оподаткування в галузях економіки
Вінницького національного аграрного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0978-4257>
E-mail: gudzenko_nm@i.ua

Гавриш Н.Л.

старший викладач
ДПТНЗ «Вінницьке міжрегіональне вище професійне училище»
E-mail: ngavrish25@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ТА ОЦІНКИ РИЗИКУ ДЛЯ ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ В ОБЛІКУ

У статті розкриваються характеристика ризиків, підходи до їх класифікації та можливість удосконалення для потреб обліку, аналізу, відображення у звітності для оптимізації системи управління та результатів діяльності. У процесі дослідження сутності ризиків акцентується увага на необхідності трактування ризику не просто як одного з негативних чинників впливу на процес господарювання, результатом якого є збиток, а як чинника, що може забезпечити неплановано високий прибуток, нові перспективи розвитку та співпраці. Оскільки до завершення ризикової операції достовірно визначити результат неможливо, виникає необхідність оцінки усіх ризикових чинників та невизначеностей, характерних для господарської операції або процесу в цілому. Особлива увага звертається на необхідність оцінки різних видів ризику як одного з основних чинників впливу на фінансові результати.

Ключові слова: ризик, невизначеність, імовірність, ризик-менеджмент, оцінка, управління.

Гудзенко Н.Н., Гавриш Н.Л. ОСОБЕННОСТИ ПРИЗНАНИЯ И ОЦЕНКИ РИСКА ДЛЯ ЕГО ОТРАЖЕНИЯ В УЧЕТЕ

В статье раскрываются характеристика рисков, подходы к их классификации и возможность усовершенствования для нужд учета, анализа, отображения в отчетности для оптимизации системы управления и результатов деятельности. В процессе исследования сущности рисков акцентируется внимание на необходимости трактовки риска не просто как одного из негативных факторов влияния на процесс хозяйствования, результатом которого является ущерб, а как фактора, который может обеспечить не планируемую высокую прибыль, новые перспективы развития и сотрудничества. Поскольку до завершения рискованной операции достоверно определить результат невозможно, возникает необходимость оценки всех рискованных факторов и неопределенностей, характерных для хозяйственной операции или процесса в целом. Особое внимание обращается на необходимость оценки различных видов риска как одного из основных факторов влияния на финансовые результаты.

Ключевые слова: риск, неопределенность, вероятность, риск-менеджмент, оценка, управление.

Gudzenko Natalia, Gavrish Natalia. FEATURES OF RECOGNITION AND RISK ASSESSMENTS FOR ITS ACCOUNTING

The article describes the characteristics of risks, approaches to their classification and the possibility of improvement for accounting, analysis, reporting in order to optimize the management system and results of activities. In the process of researching the nature of risks, the focus is on the need to treat the risk not simply as one of the negative factors affecting the economic process that results in loss, but as a factor that can provide unplanned high profits, new prospects for development and cooperation. Since it is not possible to accurately determine the outcome before the completion of a risky operation, it is necessary to assess all the risk factors and uncertainties inherent in the business transaction or the process as a whole. A comprehensive risk assessment and uncertainty analysis to counteract the negative impact is possible due to accounting and reporting information covering quantitative and qualitative risk indicators, their impact on assets, income, expenses and financial results. Particular attention is paid to the need to evaluate different types of risk as one of the main factors influencing financial results. The accounting and reporting system is regarded as an integral part of risk management, which aims to maximize profitability with the optimal value for money invested; income and risk. Considering the nature of the risk, it is necessary to distinguish between the risk of conducting business operations, the risk in the accounting sphere and the risk of the control system. The specificity of accounting risk is manifested in the fact that it can be considered as a separate economic phenomenon, can be measured and evaluated; it has a specific form associated with a particular accounting entity (assets, liabilities, financial results); it is an integral element of financial and economic relations; it implies uncertainty of the situation in which a decision is made to carry out an economic activity. The differentiation of risks and their detailed classification are necessary for the rational organization of management, because accounting risks can be predicted at the stage of accounting organization. The principle of neutrality must be followed when choosing the types of accounting for risk and uncertainty.

Keywords: risk, uncertainty, probability, risk management, assessment, management.

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку економічних відносин, жорстких умов конкуренції невизначеність є чинником, що вимагає впровадження нових методів управління та їх належного забезпечення. Ефективне управління ризиками осо-

бливо актуально для підприємств, виробничий процес яких має сезонний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед учених, що займалися дослідженням проблем визнання та оцінки ризику, варто виділити В.Й. Атамаса

[1], І.О. Бланка [2], Л.І. Донець [9], які розглядали сутність ризику як економічної категорії, форми його прояву, підходи до класифікації. Н.І. Георгієва [6], Л.В. Гнилицька [7], О.В. Фоміна у своїх дослідженнях більше уваги приділяли характеристичності ризику як об'єкта обліку, розглядали методику оцінки ризику. І.М. Вигівська [3] у своїх публікаціях основну увагу акцентує на характеристиці професійних ризиків бухгалтера, розкриває особливості податкових ризиків. Однак більшість досліджень акцентує увагу на необхідності відображення в обліку ризику для подальшого контролю діяльності суб'єкта господарювання в умовах ризику. У цілому варто зазначити, що висвітлення можливості відображення ризику в системі обліку та звітності є недостатньо вивченим і вимагає системного підходу. Ризик як об'єкт економічного дослідження, організації та ведення обліку, відображення у звітності є надзвичайно динамічним, залежним від багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників, тому вимагає поглибленого підходу до його вивчення.

Мета дослідження. На основі викладеного можна сформулювати мету дослідження, яка полягає у вивченні можливості застосування комплексного підходу до відображення в обліку та звітності господарських ризиків для забезпечення оптимізації фінансових результатів за ризиковими операціями.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Господарська діяльність будь-якого підприємства незалежно від розмірів та галузевої приналежності пронизана різними видами ризиків і не обмежується лише підприємницьким (економічним) ризиком. Кожна сфера наділяє ризик та невизначеність своїми особливостями. Ризики в підприємстві дуже різноманітні, що пов'язано зі специфікою галузі економічної діяльності, прибутковістю організації, її формою власності та іншими чинниками. Будь-яка господарююча одиниця ризикує потрапити в «зону дії» кризових явищ, яка асоціюється з ризиком. Настання ризикової події може призвести до негативних наслідків аж до припинення діяльності, тому можливість передбачення ризику і його наслідків, можливості їх нейтралізації та уникнення не втрачають своєї актуальності.

Історично ризик недоотримання запланованих результатів почав проявлятися під час поширення товарно-грошових відносин за одночасного розвитку конкуренції між учасниками господарського обороту. Виникнення ризику в економічних відносинах пояснюється прийняттям управлінських рішень в умовах обмеженості інформації. Водночас наявність достовірної інформації є одним із чинників підвищення ефективності функціонування ринку капіталу, який дає змогу оцінити та спрогнозувати наслідки ухвалених рішень [3].

Зважаючи на роль і значення бухгалтерського обліку та звітності у забезпеченні системи управління, у тому числі господарськими ризиками, вини-

кає необхідність розглядати ризик як окремих специфічний об'єкт обліку. Вітчизняна система обліку, навіть орієнтована на МСБО і МСФЗ, багато в чому не відповідає реальній дійсності, часто не враховує недобросовісну конкуренцію з високим ступенем ризикованості. У результаті власник (керівництво) приймає рішення щодо подальшої діяльності в умовах обмеженості інформаційного забезпечення. Складається ситуація, коли дані обліку та звітності достовірні, але характеризують господарський процес недостатньо глибоко, обмежено, тому й не можуть урахувати можливі невизначені події. У результаті в управлінського персоналу (за відсутності необхідних даних) відсутня можливість впливати на сам господарський процес та його результати.

Будь-який бізнес здійснюється заради можливості отримати прибуток, але хоча господарська діяльність і здійснюється з метою отримання максимально можливого прибутку, завжди існує небезпека його втратити, тому власник бізнесу повинен не лише враховувати ризики під час прийняття рішень, а й якісно управляти ними, застосовувати методи і способи оцінки, мінімізації результатів впливу та нейтралізації ризиків, які частково реалізує система бухгалтерського обліку та звітності. Саме система обліку та звітності забезпечує базу реалізації ризик-менеджменту, який має на меті досягти можливості отримання максимального прибутку за оптимального співвідношення коштів, які були вкладені, доходів і ризику. У загальному місці та роль обліку в управлінні ризиками можна зобразити на рис. 1.

Теоретичне дослідження сутності ризику доводить, що думки науковців різняться залежно від сфер дослідження та застосування категорії ризику, кінцевого результату процесу прийняття рішення (в умовах якого виникає ризик) і чинників, що впливають на даний процес. Більшість науковців дотримується думки, що ризик викликає негативний результат, який передбачає виникнення збитків, утрату майна, грошових коштів, недоотримання доходів і прибутків у суб'єкта господарювання. Він має ймовірнісний характер, але суб'єкт господарювання повинен мати можливість оцінювати стратегічний вплив ризику на господарський процес і його результати.

Багато науковців, серед яких – І. Бланк [2], І. Вигівська [4], В. Вітлінський [5], З. Гуцайлюк [10], пов'язують ризик із настанням негативного результату. Але на практиці ризик не обов'язково обмежується лише негативним результатом, оскільки його оцінка здійснюється в процесі прийняття управлінських рішень, а не за кінцевими результатами. Отже, суб'єкт господарювання усвідомлює ризик під час прийняття рішення та в процесі очікування результату, який неможливо достовірно передбачити. Тому ризиком варто вважати сукупність позитивних і негативних наслідків під час реалізації вибраних управлінських рішень, які можуть проявлятися не лише негативним (меншим очікува-

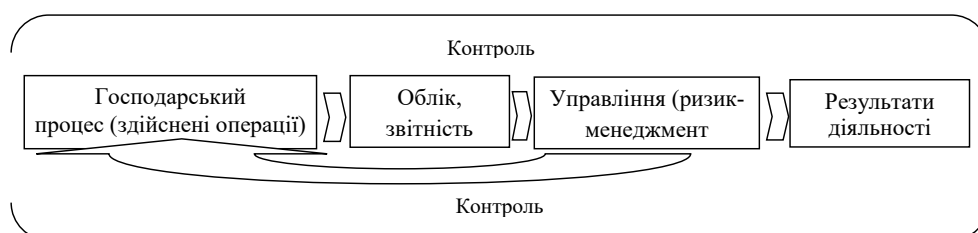

Рис. 1. Місце обліку та звітності в управлінні господарським процесом

ного) фінансовим результатом, а й зниженням ділової активності, фінансової стабільності тощо. Ризик не можна вважати сталою категорією, він постійно змінюється під впливом трансформації економічних систем, об'єктивних та суб'єктивних чинників. Саме цим чинникам варто приділити більше уваги.

Зважаючи на сутність ризику, необхідно розмежувати ризик, що присутній у господарських операціях, які обов'язково відображаються в обліку, ризик в обліковій сфері як сукупність дій облікових працівників, які мають суттєвий вплив на якість облікових даних, що використовуються як інформаційна база для прийняття управлінських рішень, та ризик системи контролю. Таке розмежування особливо актуальне на етапі організації обліку та контролю для формування посадових інструкцій облікових працівників під час розподілу їхніх обов'язків.

Ризик у бухгалтерському обліку передусім зумовлений існуванням можливої небезпеки викривлення облікової інформації, яка може бути викликана діями або бездіяльністю працівників бухгалтерської служби, що в подальшому позначатиметься на обліковому відображенні господарських операцій та управлінських рішеннях керівництва. Специфічність бухгалтерського ризику проявляється в тому, що він може розглядатися як окреме господарське явище, може бути вимірним та оцінним; має конкретну форму прояву, пов'язану з певним об'єктом бухгалтерського обліку (активами, зобов'язаннями, фінансовими результатами); є невід'ємним елементом фінансово-економічних відносин; передбачає невизначеність ситуації, в якій приймається рішення щодо здійснення господарської діяльності.

Досліджуючи бухгалтерські ризики, погоджуємося з позицією І.М. Вигівської, яка виділяє таке поняття, як «професійний ризик бухгалтера», і розглядає його як комплексну категорію, що об'єктивно існує в обліковому процесі, викликана наявністю альтернативних принципів та методів відображення господарських операцій в обліку, неконкретністю стандартів бухгалтерського обліку, впливом людського чинника [3]. Варіативність облікових методик полягає у тому, що бухгалтер отримує самостійність у виборі тих чи інших методів відображення господарських операцій. Від його вибору залежать визначення розміру резервного капіталу, резерву сумнівних боргів, сум нарахованої амортизації, проведення переоцінки основних засобів, формування та визначення розмірів резервів забезпечення виплат персоналу (фонду оплати праці, резерву відпусток), виробничих резервів. Усі вищепераховані чинники впливають на розмір фінансового результату діяльності підприємства, оскільки включаються до витрат діяльності. Якщо бухгалтер вибирає невдалу методику, яка не враховує специфіки роботи, галузевих особливостей, конкретної проблемної ситуації, це спричиняє появу ризиків та може призвести до неможливості співставлення та порівняння показників фінансової звітності; відображення фінансових результатів, що спотворюють їхню реальну величину; завищення або умисного заниження витрат тощо.

Розмежування ризиків та їх детальна класифікація необхідні для раціональної організації управління, адже бухгалтерські ризики можна передбачити на етапі організації обліку та прописати в Наказі про облікову політику або додатках до нього. Управління ризиками господарської діяльності здійснюється за допомогою прийомів ризик-менеджменту, які передбачають ідентифі-

кацію, аналіз, інформаційний супровід чинників невизначеності, що матимуть негативний вплив на господарський процес або його окремі елементи. Здійснення ризик-менеджменту передбачає аналіз потенційних витрат і очікуваних результатів для формування прогнозів та здійснення певних дій відносно об'єкта невизначеності з метою дотримання допустимих меж ризику. Тому завданням обліку на етапі формування прогнозів для управління ризиками є максимальна аналітичність інформації про доходи і витрати, яка дає змогу знизити рівень невизначеності. Невизначеність може виникати з таких причин:

– у результаті відсутності достатніх знань та навичок, практичного досвіду, що ставить під загрозу здійснення певних операцій або господарського процесу в цілому;

– у результаті наявних проблем забезпеченості виробничими ресурсами, порушення договірних зобов'язань, що може призвести до скорочення обсягів виробництва або його зупинки, нечасного виконання зобов'язань перед покупцями.

Об'єктом управління виступають ризик, ризиковані вкладення капіталу й економічні відносини між суб'єктами в процесі підприємницької діяльності. Саме в розрізі цих об'єктів необхідно формувати інформацію в обліку та звітності. Завдання обліку як інформаційної ланки ризик-менеджменту має стратегічний характер і полягає у можливості мінімізації інформаційних ризиків користувачів звітності, які прямо залежать від ризиків системи бухгалтерського обліку. Якщо рівень ризику системи обліку високий, то облікова інформація втрачає властиві для неї якісні характеристики, стає небезпечною для використання, бо прийняті на її основі управлінські рішення підвищують імовірність здійснення невірних ризикованих господарських операцій.

Для забезпечення безперервності діяльності господарюючому суб'єктові необхідно регламентувати облікові процедури, що дають змогу ідентифікувати ризики і виявляти їхні наслідки.

Для характеристики ризику як специфічного об'єкта обліку та звітності варто виходити з такого трактування:

- визначення ризику через невизначеність;
- визначення ризику через імовірність;
- визначення ризику через його ототожнення з небажаним фінансовим результатом.

Ідентифікація ризику як об'єкта обліку та звітності через імовірність та невизначеність є досить проблематичною, адже для відображення певного об'єкта в обліку необхідною умовою є можливість його оцінки. Достовірно оцінити невизначеність або ймовірність досить складно, тому на практиці найчастіше можна використати трактування ризику залежно від його впливу на фінансові результати, для формування яких в обліку виділено окремі класи рахунків. Велична фінансового результату планується на наступні періоди, і отриманий результат можна уточнювати з урахуванням чинників, які можуть змінювати плановий показник. В обліку та звітності ці чинники не враховуються і жодним чином не відображаються, хоча така інформація є необхідною для управління. Ризик – це не збиток, а можливість відхилення від мети, для досягнення якої ухвалювалося рішення. У результаті дії ризику можливий не лише збиток, а й непланований (неочікуваний) прибуток.

Присутність ризику в господарському процесі ідентифікується через існування умовного або

дійсного факту господарської діяльності, який буде здійснений із високою ймовірністю, а його наслідки є реальними її фактами. Здебільшого ризик пов'язаний із виникненням та подальшим виконанням зобов'язань, величну яких можна оцінити досить точно.

Зважаючи на те, що ризик зумовлений умовними або дійсними фактами, для відображення в обліку його потрібно розмежувати, виділивши [7]:

– ризик-причину (умовний факт господарської діяльності, у результаті якого з'являються умовні активи, та умовні зобов'язання, що є підставою для відображення в обліку господарських операцій, здійснення яких має на меті покриття ймовірних наслідків ризику в майбутньому як методів управління ризиками);

– ризик-наслідок (дійсний факт господарської діяльності, що є результатом настання ризику та відображається в бухгалтерському обліку: активи, дебіторська заборгованість, резервний та додатковий капітал, резерви, зобов'язання, доходи, витрати, фінансові результати).

Ризик-причина вимагає особливого підходу до його відображення в обліку та звітності, адже цей факт може не відбутися і не буде жодного впливу на господарську подію. Тобто результат впливу ризик-причини важко передбачити. Найбільш характерним прикладом є зобов'язання, які можуть виникнути у процесі очікування рішення господарського суду за справою, що на момент формування звітності залишається не розглянутою й остаточного рішення щодо неї не винесено. У результаті ні позивач, ні відповідач не мають достовірної інформації про величину заборгованості та задоволення претензії, тому не зрозуміло, які суми заборгованості та штрафних санкцій відображати.

Оцінка ризиків необхідна для їх відображення в обліку та подальшого управління, що передбачає здійснення заходів із мінімізації негативного впливу ризику, у тому числі за рахунок створення резервів і забезпечень. Ризикові ситуації супроводжуються взаємодоповнюючими умовами: наявністю невизначеності, необхідністю вибору альтернативи (облік повинен забезпечити формування достатньої інформації для можливості вибору альтернативних рішень), можливістю оцінки альтернатив (за реальністю та ефективністю їх реалізації).

Ризик можна характеризувати як об'єкт бухгалтерського обліку та звітності через його складники (подія, стан, умова невизначеності). Ризик як факт господарської діяльності (умовний або реальний) також може бути представлений як інтегрований об'єкт бухгалтерського обліку, який включає низку конкретно існуючих об'єктів.

Як зазначає І. Вигівська [4], інформація про господарські ризики формується і може бути представлена такими способами: 1) уявлення в бухгалтерській звітності даних про господарські ризики, супроводжуючі діяльність підприємства, у несистематизованому вигляді; 2) уявлення в бухгалтерській звітності даних про ризики і про наслідки їхніх дій у несистематизованому вигляді; 3) відзеркалення на рахунках бухгалтерського обліку наслідків дії господарських ризиків та відповідне розкриття цієї інформації у звітності. Формування та представлення такої інформації навіть у несистематизованому вигляді надає користувачам важливу інформацію, яка розширює межі стратегічного планування, дає змогу прогнозувати майбутню вартість компанії та перспективи розвитку.

За відсутності чітких рекомендацій щодо відображення ризиків в обліку та звітності необхідно виходити з того, що слід розкривати ризики, які мають найбільш суттєвий вплив на фінансову безпеку, наслідки їхньої дії та заходи з мінімізації негативного впливу (покриття додаткових витрат, спричинених ризиком, за рахунок забезпечень та резервів).

Під час організації обліку та можливості подальшого відображення наслідків ризику або заходів із його мінімізації слід урахувати відмінності між забезпеченнями та зобов'язаннями. Зобов'язання здебільшого не передбачає невизначеності щодо суми та умов повернення, бо опирається на вже виставлені рахунки, погоджені з постачальником. Забезпечення формується у приблизній величині, і його розрахунок опирається на безліч умовностей. Спільним для зобов'язань і забезпечень є причина – подія, що зобов'язує, створює юридичне чи конструктивне зобов'язання, яке призводить до того, що підприємство не має реальної альтернативи виконанню зобов'язання.

Під час створення резервів для нейтралізації негативного впливу ризиків необхідно чітко визначитися з джерелами їх формування: отриманий фінансовий результат або витрати поточного періоду. Логічно припустити, що резерви, сформовані з прибутку, слід використовувати для покриття збитків, отриманих унаслідок дії ризику. Для нейтралізації дії негативних наслідків невизначеності варто використовувати резерви, сформовані за рахунок поточних витрат. Їх формування та відображення у звітності дає змогу бачити реальний результат господарювання, зменшений на величну сформованих резервів. Вигідність резервування для підприємства в тому, що сформовані резерви дають змогу розподілити витрати між періодами, пом'якшити можливі несприятливі наслідки подій. З іншого боку, на величну створеного резерву зменшується фінансовий результат або чистий прибуток, тому до використання резервів як методу управління негативним впливом ризиків слід підходити виважено та обережно, адже самі резерви можуть стати причиною ризику втрати інвестиційної привабливості. З позиції інвесторів створення резервів не вигідно, бо зменшує величину доходу та обмежує їхні економічні інтереси.

Висновки. Ризики в підприємницькій діяльності є звичним явищем, що суттєво впливає на результати діяльності та подальші перспективи її здійснення. На відміну від традиційного уявлення про ризик як негативний чинник впливу на процес господарювання, результатом дії ризику може бути не лише збиток, а й не плановано високий прибуток, нові перспективи розвитку та співпраці. Оскільки до завершення ризикової операції достовірно визначити результат неможливо, виникає необхідність оцінки всіх ризикових чинників та невизначеностей, характерних для господарської операції або процесу в цілому. Здійснення комплексного аналізу ризиків та невизначеностей із метою нейтралізації негативного впливу можливе завдяки обліковій та звітній інформації, що охоплює кількісні й якісні показники ризиковості. В обліку та звітності повинні розкриватися такі відомості відносно ризиків: 1) пояснення управлінських оцінок, використання яких вимагає підготовки фінансових звітів; 2) відображення характеру невизначеності з елементами прогнозу потенційних збитків у разі очевидної можливості зміни існуючих оцінок; 3) природа непередбачених збитків і оцінка їх можливої величини. Якщо оцінити можливі збитки

не має можливості через брак інформації або з інших причин, але є висока потенційна загроза настання негативних подій, то це слід однозначно відобразити в додатку до фінансового звіту, за можливості вказавши, на які саме статті ризик матиме найбільший вплив і спричинить зміну їхньої вартості.

Під час вибору видів оцінки об'єктів бухгалтерського обліку, пов'язаних із ризиком та незначеністю, необхідно дотримуватися принципу нейтральності. Маніпулювання видами оцінок є неприпустимим. У разі виявлення подібних фактів утрачається довіра до звітності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Атамас П.Й., Атамас О.П., Крамаренко Г.О. Роль бухгалтерського обліку в управлінні ризиками підприємництва. *Академічний огляд*. 2016. № 1. С. 60–69.
2. Бланк І.А. Управление финансовыми рисками. Киев : Ника-Центр, 2005. 600 с.
3. Вигівська І.М., Грабчук І.Л., Зеленіна О.О. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємницькими ризиками. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2015. Вип. 1(31). С. 70–79.
4. Вигівська І.М. Підприємницькі ризики як особливий вид фактів господарської діяльності. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2011. № 4. С. 45–48.
5. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 480 с.
6. Георгієва Н.І. Бухгалтерський облік заходів управління ризиками діяльності підприємств. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 3(53). С. 57–61.
7. Гнилицька Л.В. Інформаційне забезпечення ризиками підприємницької діяльності: обліковий аспект. *Економічні інновації*. 2014. № 57. С. 88–100.
8. Дерун І.А. Ідентифікація ризиків в системі бухгалтерського обліку підприємства. *Економічний часопис – XXI*. 2016. № 159(5–6). С. 97–100.
9. Донець Л.І. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 472 с.
10. Економічні ризики: фінансово-обліково-аналітичний аспекти : монографія / за ред. д.е.н., проф. З.В. Гуцайлюка. Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя, 2011. 200 с.

REFERENCES:

1. Atamas P.J., Atamas O.P., Kramarenko G.O. (2016). Rol buhgalterskogo obliku v upravlinni ryzykamy pidpryyemnyctva [The role of accounting in entrepreneurship risk management]. *Akademichnyj oglyad*, 1, 60–69. [in Ukrainian]
2. Blank I.A. (2005). Upravlenie finansovymi riskami [Financial risk management]. Kyiv : Nika-Tsentr. [in Ukrainian]
3. Vyhivska I.M., Hrabchuk I.L., Zelenina O.O. (2015). Oblikovo-analitychne zabezpechennia upravlinnia pidpryyemnytskymy ryzykamy [Accounting and analytical support of business risk management]. *Problemy teorii ta metodologii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, 1(31), 70–79. [in Ukrainian]
4. Vyhivska I.M. (2011). Pidpryyemnytski ryzyky yak osoblyvyi vyd faktiv hospodarskoi diialnosti [Entrepreneurial risks as a special kind of facts of economic activity]. *Problemy teorii ta metodologii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, 4, 45–48. [in Ukrainian]
5. Vitlinskyi V.V., Velykoivanenko H.I. (2004). Ryzykologhiia v ekonomitsi ta pidpryyemnytstvi [Riskology in Economics and Entrepreneurship]. Kyiv : KNEU. [in Ukrainian]
6. Heorhiieva N.I. (2010). Bukhgalterskyi oblik zakhodiv upravlinnia ryzykamy diialnosti pidpryyemstv [Accounting for enterprise risk management measures]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*, 3(53), 57–61. [in Ukrainian]
7. Hnylytska L.V. (2014). Informatsiine zabezpechennia ryzykamy pidpryyemnytskoi diialnosti: oblikovyi aspekt [Information support for business risks: an accounting aspect]. *Ekonomichni innovatsii*, 57, 88–100. [in Ukrainian]
8. Derun I.A. (2016). Identyfikatsiia ryzykiv v systemi bukhgalterskoho obliku pidpryyemstva [Risk identification in the enterprise accounting system]. *Ekonomichniy chasopys – XXI*, 159(5–6), 97–100. [in Ukrainian]
9. Donets L.I. (2010). Obhruntuvannia hospodarskykh rishen ta otsiniuvannia ryzykiv [Rationale for business decisions and risk assessment]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian]
10. Hutsailiuk Z.V. (Eds.) (2011). Ekonomichni ryzyky: finansovo-oblikovo-analitychnyi aspekty [Economic risks: financial, accounting and analytical aspects]. Ternopil : TNTU im. I. Puluiia. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 16.09.2019.
The article was received 16 September 2019.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-19

УДК 657

Дорошенко О.О.

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту
 Національного університету водного господарства та природокористування
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6428-0326>
 E-mail: o.o.doroshenko@nuwm.edu.ua

Вашай Ю.В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії
 Національного університету водного господарства та природокористування
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0664-0485>
 E-mail: y.v.vashai@nuwm.edu.ua

Якимчук А.Ю.

доктор економічних наук, професор кафедри державного управління,
 документознавства та інформаційної діяльності
 Національного університету водного господарства та природокористування
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5038-5215>
 E-mail: alinayakim@ukr.net

ІНФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЯК ПІДҐРУНТЯ ОЦІНКИ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Статтю присвячено обґрунтуванню інформаційних підстав для обчислення, оцінки та аналізу індикаторів економічної безпеки реального сектору економіки України. Авторами розкрито послідовність формування інформаційної бази для оцінки індикаторів економічної безпеки держави. Досліджено регламентацію бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єктів господарювання, що є підставою для формування показників економічної безпеки. Наведено фінансово-економічні індикатори виробничої, енергетичної, науково-технологічної, продовольчої безпеки, а також облікову основу для їх формування. З'ясовано, що наявність даних про рух інформації від первинних документів суб'єктів державного та недержавного секторів економіки до індикаторів економічної безпеки держави дасть змогу впорядкувати канали інформаційних ресурсів для отримання на загальнодержавному рівні достовірної, актуальної, адекватної, об'єктивної та релевантної інформації.

Ключові слова: економічна безпека, індикатори економічної безпеки, бухгалтерський облік, фінансова звітність, стандарти бухгалтерського обліку.

Дорошенко Е.А., Вашай Ю.В., Якимчук А.Ю. ИНФОРМАЦИЯ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА КАК ОСНОВА ОЦЕНКИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена обоснованию информационных поводов для вычисления, оценки и анализа индикаторов экономической безопасности реального сектора экономики Украины. Авторами раскрыта последовательность формирования информационной базы для оценки индикаторов эколого-экономической безопасности государства. Исследована регламентация бухгалтерского учета и финансовой отчетности субъектов хозяйствования, которая является основанием для формирования показателей эколого-экономической безопасности. Приведены финансово-экономические индикаторы производственной, энергетической, научно-технологической, продовольственной безопасности, а также учетная основа для их формирования. Установлено, что наличие данных о движении информации от первичных документов субъектов государственного и негосударственного секторов экономики к индикаторам экономической безопасности государства позволит упорядочить каналы информационных ресурсов для получения на общегосударственном уровне достоверной, актуальной, адекватной, объективной и релевантной информации.

Ключевые слова: экономическая безопасность, индикаторы экономической безопасности, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, стандарты бухгалтерского учета.

Doroshenko Olena, Vashay Yulia, Yakimchuk Alina. ACCOUNTING SYSTEM INFORMATION AS THE BASIS FOR THE ASSESSMENT OF INDICATORS OF ECONOMIC SAFETY OF THE REAL SECTOR OF ECONOMY

The article is devoted to substantiation of information bases for calculation, evaluation and analysis of economic security indicators of the real sector of the Ukrainian economy. The relevance of the topic is that maintaining an adequate level of economic security must be based on an adequate and relevant information base. The Economic Security Information Base includes a set of indicators grouped by different areas of economic activity. Systematic statistical information, which is the basis for the formation of such indicators, is integrated into the accounting and financial reporting systems of public and non-governmental entities. In this regard, accounting and financial reporting is a fundamental information base on which to assess the economic security of the state and formulate a set of measures to support it. The authors have disclosed approaches to interpreting the concept of the term "economic security" and "security of the real economy." The sequence of formation of information base for estimation of economic security indicators of the state according to the sequence: "sources of formation of statistical information – summary sources of information – groups of indicators by sources of information" is presented. The regulation of accounting and financial reporting of business entities, which is the basis for the formation of economic security indicators is investigated. The financial and economic indicators of production, energy, scientific and technological, food security, as well as the accounting basis for their formation are presented. It is established that the availability of data on the movement of information from the primary documents of the subjects of the state and non-state sectors of the economy to the indicators of the economic security of the state will allow to organize the channels of information resources in order to obtain at the national level reliable, relevant, adequate, objective and relevant information.

Keywords: economic security, economic security indicators, accounting, financial reporting, accounting standards.

Постановка проблеми. Інформаційна база економічної безпеки включає набір індикаторів, згрупованих за різними сферами економічної діяльності. Систематизована статистична інформація, що є основою для формування таких показників, інтегрується в системі бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єктів державного й недержавного секторів економіки. У зв'язку з цим дані бухгалтерського обліку й фінансової звітності є фундаментальною інформаційною основою, на якій базуються оцінка економічної безпеки держави та формування комплексу заходів щодо її підтримки.

Рівень економічної безпеки України є визначальним чинником у процесі прийняття рішень щодо інвестування капіталу з боку іноземних компаній та фінансових організацій. Підтримка достатнього її рівня має ґрунтуватися на адекватній та релевантній інформаційній базі, яка включає показники економічної діяльності за різними сферами. Систематизована статистична інформація, що є основою для формування таких показників, інтегрується в системі бухгалтерського обліку та фінансової звітності

суб'єктів державного й недержавного секторів економіки. У зв'язку з цим дані бухгалтерського обліку й фінансової звітності є фундаментальною інформаційною основою, викривлення або невірне представлення якої спричинить подання неправдивої інформації щодо рівня економічної безпеки держави, а отже, і прийняття невірних управлінських рішень на загальнодержавному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної безпеки на різних рівнях – від мікрорівня до глобального досліджуються в численних публікаціях вітчизняних та зарубіжних учених. Цими питаннями в розрізі різних складників економічної безпеки займаються такі вчені, як Я. Жаліло, О.В. Лепьохін, В.І. Мунтіян, Г.А. Пастернак-Таранушенко, В.А. Предборський, С.В. Северина, В.К. Сенчагов, О.В. Царенко та ін. При цьому не знаходить своє відображення в працях українських авторів зв'язок макроекономічних показників із мікроекономічними, у досить обмеженому ракурсі розглядаються питання інформаційного забезпечення визначення індикаторів економічної безпеки.

Рис. 1. Послідовність формування інформаційної бази для оцінки індикаторів економічної безпеки держави

Джерело: розроблено авторами

Метою статті є дослідження облікового забезпечення оцінки показників економічної безпеки реального сектору економіки з метою формування релевантної інформаційної бази для управління нею.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Як зазначає український дослідник О.В. Царенко [1], найважливішою якісною характеристикою розвитку певної просторової системи є визначення її здатності підтримувати нормальні умови життєдіяльності, стійке забезпечення ресурсами розвитку та достатній рівень економічної безпеки. Гарантування достатнього рівня економічної безпеки просторових систем є важливою передумовою її розвитку. Несвоєчасне усунення проблем у функціонуванні однієї з ланок здатне спричинити негативні наслідки в масштабах економіки всієї країни.

Аналіз досліджень провідних учених даної галузі дає змогу виокремити певні напрями трактування сутності економічної безпеки.

Згідно з першим напрямом, економічна безпека трактується як стан забезпечення національних інтересів і здатності розвитку [2, с. 16; 3, с. 5; 4, с. 29].

Інший підхід до тлумачення економічної безпеки, якого притримується відомий учений у цій сфері В.І. Мунтіян, передбачає здійснення певного комплексу заходів: «Економічна безпека – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства і держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення, створенню передумов для підтримки і поліпшення рівня життя громадян, задоволення корінних національних інтересів у виробничо-економічній сфері, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продо-

Таблиця 1

Регламентация об'єктів обліку, що лежать в основі обчислення індикаторів виробничої та енергетичної безпеки

№ з/п	Найменування індикатора	Об'єкти обліку	Стандарти, що регламентують облік об'єктів в Україні
1	Середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості (далі – ВДВ) промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи, відсотків	Доходи суб'єктів господарювання	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»
2	Різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю, відсоткових пунктів	Доходи суб'єктів господарювання	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»
3	Різниця індексу промислового виробництва України та Росії, відсоткових пунктів	Собівартість виробництва	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
4	Ступінь зносу основних засобів промисловості, відсотків	Знос основних засобів Первісна вартість основних засобів	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»
5	Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, відсотків	Доходи від реалізації	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»
6	Трудомісткість промислового виробництва, відсотків	Витрати на оплату праці Собівартість виробництва	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
7	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	Прибуток від операційної діяльності Витрати операційної діяльності	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»; Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
8	Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року, відсотків	Собівартість виробництва (за видом економічної діяльності «Будівництво»)	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
9	Ступінь зносу основних засобів у будівництві, відсотків	Знос основних засобів Первісна вартість основних засобів	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»
10	Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва, відсотків	Прибуток від операційної діяльності Витрати операційної діяльності	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»; Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
11	Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку, відсотків	Знос основних засобів Первісна вартість основних засобів	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»
12	Рентабельність операційної діяльності підприємств транспорту та зв'язку, відсотків	Прибуток від операційної діяльності Витрати операційної діяльності	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»; Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
15	Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, відсотків	Знос основних засобів Первісна вартість основних засобів	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»
16	Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків	Знос основних засобів Первісна вартість основних засобів	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»
17	Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	Капітальні інвестиції	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»

Джерело: згруповано авторами

вольчій та інших субекономічних сферах» [5].

Згідно з третім підходом, вчені в дефініції економічної безпеки акцентують увагу на здатності до розширеного відтворення [6].

За четвертим підходом вчені у визначеннях наголошують, власне, на стійкості до загроз [7, с. 8]: «Стан національної економіки, який дає змогу зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз та спроможний задовольняти потреби особистості, суспільства, держави».

О.В. Лепьохін та С.В. Северина вважають, що для чіткого уявлення про механізм запобіжних дій проблему забезпечення економічної безпеки України необхідно розглядати саме в контексті глобалізації соціально-економічних процесів [8, с. 31].

На нашу думку, під поняттям «економічна безпека держави» слід розуміти такі економічні умови функціонування реального та фінансового секторів національної економіки, за яких гарантується дотримання національних інтересів, мінімізується дія зовнішніх та внутрішніх загроз, що забезпечує ефективність та незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до відтворення і розвитку та дотримання соціальних стандартів.

У макроекономічному аналізі в межах національної економіки прийнято виділяти два боки:

- 1) матеріально-речову, або фізичну, економіку;
- 2) монетарну, або грошову, економіку.

Уважаємо, що такого поділу слід дотримуватися і під час здійснення макроекономічного аналізу економічної безпеки.

У макроекономіці фізична економіка охоплює ресурси – працівників, природні багатства, капітал (засоби виробництва) та виготовлені життєві блага [10, с. 14]. Її характеризують за допомогою реальних змінних, до яких відносять кількісні змінні, наприклад реальний ВВП, обсяг капіталу, та відносні ціни, наприклад реальну заробітну плату, реальну процентну ставку [10, с. 33]. Зважаючи на це, у нашій роботі будемо розглядати безпеку реального сектору економіки, у складі якого виділимо ключові ресурси та результати національної економіки.

Індикатори економічної безпеки України та їхні критичні значення визначено Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки [9]. Показники, що лежать в основі розрахунку економічної безпеки, формуються на підставі статистичних даних, які, своєю чергою, отримуються на підставі зведення показників звітності (рис. 1).

У межах кожного зі складників економічної безпеки можна виділити чотири групи індикаторів за джерелами отримання інформації для їх розрахунку: фінансово-економічні показники діяльності суб'єктів господарювання, соціально-демографічні показники, порівняльні показники та зведені міжнародні індекси, інші показники. Кожен з індексів, що належить до вказаних груп, здебільшого формується на

Таблиця 2

Регламентация об'єктів обліку, що лежать в основі обчислення індикаторів науково-технологічної безпеки

№ з/п	Найменування індикатора	Об'єкти обліку	Стандарти, що регламентують облік об'єктів в Україні
1	Валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП	Нефінансові активи Основні засоби	Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності»; Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби»; Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи»
2	Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, відсотків	Основні засоби Капітальні інвестиції	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»; Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби»
3	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків	Фінансові інвестиції	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції»
4	Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), відсотків ВВП	Кредити	МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання»; МСБО 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи»; МСФЗ 9 «Фінансові інструменти».
5	Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року)	Доходи від реалізації продукції	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»
6	Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків	Доходи від виконання НДР	Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 124 «Доходи»
7	Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, відсотків ВВП	Витрати на НДР	Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 135 «Витрати»
8	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків	Доходи від реалізації продукції	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»
9	Відношення експорту роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, відсотків до ВВП	Експорт послуг	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»; Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»; Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів»

Джерело: згруповано авторами

Таблиця 3

Регламентация об'єктів обліку, що лежать в основі обчислення індикаторів продовольчої безпеки

№ з/п	Найменування індикатора	Об'єкти обліку	Стандарти, що регламентують облік об'єктів в Україні
1	Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, відсотків	Собівартість продукції (м'яса та м'ясних продуктів)	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
2	Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, відсотків	Собівартість продукції (молока та молочних продуктів)	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
3	Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць на одну особу, відсотків	Собівартість продукції (яєць)	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
4	Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії на одну особу, відсотків	Собівартість продукції (олії)	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
5	Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру на одну особу, відсотків	Собівартість продукції (цукру)	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
6	Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі на одну особу, відсотків	Собівартість продукції (картоплі)	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
7	Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та продовольчих баштанних культур на одну особу, відсотків	Собівартість продукції (овочів та продовольчих баштанних культур)	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»
8	Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, відсотків	Дохід від реалізації	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»

Джерело: згруповано авторами

підставі зведеної Державною службою статистики статистичної інформації. Статистична інформація, своєю чергою, отримується або шляхом вибіркового статистичних спостережень, або за адміністративними даними, або як зведення показників діяльності суб'єктів господарювання.

Можна виділити чотири групи суб'єктів господарювання: підприємства (суб'єкти приватного сектору), суб'єкти державного сектору, банки та суб'єкти небанківського фінансового ринку (страхові компанії, фондові компанії) та інші суб'єкти фінансового ринку.

Для підприємств та суб'єктів державного сектору в Україні розроблено національні стандарти бухгалтерського обліку, гармонізовані з міжнародними. Банки складають фінансову звітність та ведуть бухгалтерський облік відповідно до Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності та нормативно-правових актів НБУ, що регламентують їх застосування. Страхові компанії, фінансові посередники та інші суб'єкти фінансового ринку також керуються міжнародними стандартами з використанням методичних рекомендацій та інших нормативно-правових актів Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України.

У табл. 1 наведено фінансово-економічні індикатори виробничої та енергетичної безпеки, які формуються здебільшого на підставі фінансової звітності підприємств, зокрема в розрізі таких об'єктів обліку, як доходи, собівартість виробництва, витрати та прибуток від операційної діяльності, знос основних засобів, первісна вартість основних засобів підприємств за різними видами економічної діяльності.

Оцінка науково-технологічної безпеки (табл. 2) базується на об'єктах обліку, що виникають як у суб'єктів приватного сектору, так і у суб'єктів державного сектору економіки.

Продовольча безпека містить значну кількість показників-співвідношень обсягів виробництва та споживання ключових продуктів харчування (табл. 3). Обсяги споживання визначаються Державною службою статистики на підставі статистичних обстежень домогосподарств. Інформація про обсяги виробництва цих видів продукції надходить від сільськогосподарських підприємств у спеціальних фор-

мах статистичної звітності, а облік витрат виробництва здійснюється відповідно до П(С)БО.

Висновки. Роль інформації для прийняття управлінських рішень у сфері економічної безпеки держави є основоположною. У зв'язку з тим, що макроекономічні показники, які є основою для розрахунку рівня економічної безпеки, формуються на підставі даних щодо діяльності кожної окремої господарської одиниці, проблеми формування звітності та ведення бухгалтерського обліку мають також макроекономічний характер. Наявність даних про рух інформації від первинних документів суб'єктів державного та недержавного секторів економіки до індикаторів економічної безпеки держави дасть змогу впорядкувати канали інформаційних ресурсів для отримання на загальнодержавному рівні достовірної, актуальної, адекватної, об'єктивної та релевантної інформації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Царенко О.В. Технологія управління економічною безпекою просторових систем. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2012. № 8. С. 114–122.
- Предборський В.А. Економічна безпека держави : монографія. Київ : Кондор, 2005. 391 с.
- Экономическая безопасность России. Общий курс. / под ред. В.К. Сенчагова. Москва : Дело, 2005. 896 с.
- Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статистика процесу забезпечення : підручник / за ред. Б. Кравченка. Київ : Кондор, 2002. 302 с.
- Мунтіян В.І. Економічна безпека України : монографія. Київ : КВІЦ, 1999. 463 с.
- Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : НІСД, 2003. 368 с.
- Шлемко В.Т., Білько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. Київ : НІСД, 1997. 144 с.
- Лельохін О.В., Северина С.В. Теоретичне узагальнення змісту економічної безпеки держави в сучасних умовах глобалізації світового економічного простору. *Аеросіті*. 2019. № 7. С. 26–31.
- Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm (дата звернення: 13.09.2019).
- Панчишин С.М. Макроекономіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 614 с.

REFERENCES:

1. Tsarenko O.V. (2012). Tekhnolohiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu prostorovykh system [Technology of management of economic security of spatial systems]. *Actual problems of development of regional economy*, 8, 114–122. [in Ukrainian]
2. Predborskyi V.A. (2005). Ekonomichna bezpeka derzhavy [Economic security of the state]. Kyiv : Condor. [in Ukrainian]
3. Senchahov V.K. (ed.) (2005). Ekonomicheskaya bezopasnost Rossyy. Obshchyi kurs [Economic security of Russia. General course]. Moscow : Delo. [in Russian]
4. Pasternak-Taranushenko H.A. (2002). Ekonomichna bezpeka derzhavy. Statystyka protsesu zabezpechennia [Economic security of the state. Provisioning process statistics]. Kyiv : Condor. [in Ukrainian]
5. Muntian V. I. (1999). Ekonomichna bezpeka Ukrainy [Economic security of Ukraine]. Kyiv : KVIC. [in Ukrainian]
6. Zhalilo Ya. (ed.) (2003). Ekonomichna stratehiia derzhavy: teoriia, metodolohiia, praktyka [Economic strategy of the state: theory, methodology, practice]. Kyiv : NISD. [in Ukrainian]
7. Shlemko V.T., Binko I.F. (1997). Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia [Economic security of Ukraine: essence and directions of providing]. Kyiv : NISD. [in Ukrainian]
8. Lepokhin O.V., Severyna S.V. (2019). Teoretychna uzahalennia zmistu ekonomichnoi bezpeky derzhavy v suchasnykh umovakh hlobalizatsii svitovoho ekonomichnoho prostoru [Theoretical generalization of the content of economic security of the state in the current conditions of globalization of the world economic space]. *Agrosvit*, 7, 26–31 [in Ukrainian]
9. About approving of Methodical recommendations about the economical safety level calculation of Ukraine: order of Ministry of economical development and trades of Ukraine, October, 29, year 2013 N 1277. Access mode: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm (accessed 13 September 2019)
10. Panchyshyn S.M. (2002). Makroekonomika [Macroeconomics]. Kyiv : Libid. [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 13.09.2019.
The article was received 13 September 2019.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-35-20

УДК 657.2:656.065.3

Здырко Н.Г.
кандидат економічних наук, доцент,
декан факультету обліку та аудиту
Вінницького національного аграрного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5968-3502>
E-mail: Natashka26@i.ua

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ ПАЛЬНОГО НА ПІДПРИЄМСТВІ

Сьогодні значного поширення набуло придбання пального по талонах і паливних картках. Отже, у бухгалтерському обліку, крім пального, необхідно відобразити талони та паливні картки. Метою статті є вдосконалення документального забезпечення та уточнення методичних засад бухгалтерського обліку пального, придбаного підприємством по талонах та паливних картках. Виявлено, що момент передачі підприємству – покупцю талонів і паливних карток права власності на пальне впливає на порядок його обліку. Проаналізовано проблемні аспекти документального оформлення операцій із придбання та оприбуткування пального по талонах і паливних картках. Запропоновано форму Журналу обліку наявності та руху талонів і паливних карток, який дає можливість відобразити усі операції (надходження, видача, повернення) з талонами та паливними картками в одному реєстрі. Розкрито альтернативний варіант оформлення оприбуткування пального на основі Акта про приймання матеріалів, оформленого приймальною комісією та затвердженого керівником підприємства. Подані у статті рекомендації допоможуть бухгалтерам правильно організувати облік таких активів, а виявлені проблеми є приводом до поглиблення наукових пошуків їх вирішення.

Ключові слова: облік пального, талони на пальне, паливні картки, чек РРО, реєстри аналітичного обліку, розрахункові операції.

Здырко Н.Г. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УЧЕТА ТОПЛИВА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Сегодня широкое распространение получило приобретение горючего по талонам и топливным карточкам, поэтому в бухгалтерском учете, кроме горючего, необходимо отражать талоны и топливные карты. Целью статьи является совершенствование документального обеспечения и уточнение методических основ бухгалтерского учета горючего, приобретенного предприятием по талонам и топливным карточкам. Вывявлено, что момент передачи предприятию – покупателю талонов и топливных карт права собственности на горючее влияет на порядок его учета. Проанализированы проблемные аспекты документального оформления операций по приобретению и оприходованию горючего по талонам и топливным картам. Предложено форму Журнала учета наличия и движения талонов и топливных карт, который позволяет отображать все операции (поступления, выдача, возврат) с талонами и топливными картами в одном реестре. Раскрыт альтернативный вариант оформления оприходования горючего на основе Акта о приемке материалов, оформленного приемной комиссией и утвержденного руководителем предприятия. Представленные в статье рекомендации помогут бухгалтерам правильно организовать учет таких активов, а выявленные проблемы являются поводом к углублению научных поисков их решения.

Ключевые слова: учет горючего, талоны на горючее, топливные карты, чек РРО, реестры аналитического учета, расчетные операции.

Zdyrko Nataliia. IMPROVING THE METHODOLOGICAL SUPPORT OF ACCOUNTING FOR FUEL AT THE ENTERPRISE

Today the acquisition of fuel on coupons and fuel cards is very widespread. Therefore, in accounting, in addition to fuel, coupons and fuel cards must be reflected. The scheme for acquiring fuel on coupons and fuel cards is quite simple, at the same time there are nuances that an accountant should pay attention to. Among them: the moment of setting of fuel on balance-sheet, the use of checks of registrars of settlement transactions, tax issues. The purpose of the article is to improve documentary support and clarify the methodical foundations of accounting for fuel purchased by the company on coupons and fuel cards. It was revealed that the moment of transfer of the ownership

of fuel to the enterprise-buyer of coupons and fuel cards affects the accounting procedure. The problematic aspects of documentary support of operations for the acquisition and setting of fuel on balance-sheet were analyzed in the case the coupons and fuel cards are using. Based on the validity of the fuel cards, the latter can be recognized as low-value wearing items or low-value non-current material assets. The primary document for setting of fuel on balance-sheet is an invoice, which is issued at the time of purchase of coupons. However, the tax authorities demand the setting of fuel on balance-sheet on the basis of the checks of registrars of settlement transactions. In their view, the absence of the checks of registrars of settlement transactions is the grounds for abatement of costs, although, as was shown in the article, there are no legislative grounds for this. The form of the Journal of the availability and movement of coupons and fuel cards was proposed, which allows accountant to display all operations (receipt, issuance, return) with coupons and fuel cards in one registry of analytical accounting. An alternative variant of documenting of the receipt of fuel on the basis of the Act on the acceptance of materials issued by the selection commission and approved by the head of the enterprise was disclosed. The recommendations presented in the article will help accountants correctly organize the accounting of such assets, and the problems identified are an occasion to deepen the scientific research for their solution.

Keywords: accounting for fuel, fuel coupons, fuel cards, check of registrars of settlement transactions, analytical accounting registrars, settlement operations.

Постановка проблеми. Невід'ємним складником основних засобів багатьох підприємств є службовий автомобіль, використання якого пов'язане з придбанням пального. З огляду на періодичні стрибки цін на пальне в Україні, все більшої популярності серед водіїв корпоративного транспорту набуває практика використання талонів та паливних карток. Звичайно, такий спосіб заправки авто є досить зручним і має свої переваги: талони знеособлюють процес заправки та захищають покупця від можливого підвищення цін на пальне; талони бувають різного номіналу (10, 20, 50 літрів) та терміну дії (від місяця до року); у разі коли більше немає потреби у талонах, їх можна обміняти або продати іншим споживачам пального.

Однак те, що є зручним і зрозумілим для водія, може спричинити труднощі для бухгалтера, перед яким виникає питання: як правильно оформити і відобразити у бухгалтерському обліку придбання пального за талонами та паливними картками? Проблема посилюється ще й тим, що наявні теоретичні засади та правила бухгалтерського обліку пального не завжди відповідають вимогам зовнішніх користувачів, зокрема працівників Державної фіскальної служби України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методичні засади обліку пального розглядаються більшістю дослідників (С.В. Андрос, С.Г. Михалевич, В.А. Пігош, І.В. Принада, Н.М. Прядка, З.Д. Тичук та ін.) у руслі бухгалтерського обліку виробничих запасів. Зокрема, В.А. Пігош здійснює критичну оцінку методологічних й методичних аспектів обліку запасів згідно з Положенням із бухгалтерського обліку запасів бюджетних установ, а також їх порівняльний аналіз відповідно до Інструкції з обліку запасів, НП(С)БОДС 123 «Запаси», Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку для державного сектору 12 «Запаси» з метою визначення рівня адаптованості вітчизняного нормативно-правового поля бухгалтерського обліку запасів до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі [8].

Н.М. Прядка систематизує критерії визнання запасів у бухгалтерському обліку установ сектору державного управління відповідно НП(С)БОДС 123 «Запаси» у порівняльному аспекті щодо чинного вітчизняного та зарубіжного законодавства [14].

Дисертаційних досліджень, які були б присвячені вдосконаленню обліку пального на підприємстві, за попередні 15 років нами не знайдено. Останнє таке дослідження провела О.Л. Примаченко, захистивши у 2004 р. дисертацію кандидата економічних наук за спеціальністю 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» на тему: «Облік і аналіз витрат машинно-тракторного парку». З метою вдосконалення первинного обліку витрат на утримання

машинно-тракторного парку в роботі розроблено форму облікового листа тракториста-машиніста, яка поєднує у собі елементи облікового листа тракториста-машиніста та облікового листа внутрішньозмінних простоїв машинно-тракторного парку і передбачає щоденний контроль над використанням пального та якістю виконаних робіт [12].

Фіскальні та облікові аспекти придбання пального по талонах широко висвітлюються в таких професійних виданнях, як «Головбух», «Дебет-Кредит», «Податки та бухгалтерський облік», «Бухгалтер 911», «Інтерактивна бухгалтерія» та ін.

Б.Л. Кирилюк на основі систематизації та критичного аналізу дисертаційних досліджень вітчизняних учених та науковців із тематики обліку запасів у різних галузях економічної науки зазначає, що предметною сферою досліджень вітчизняних учених вважаються методологічні аспекти облікового відображення та контролю запасів. Вітчизняні вчені погоджуються з твердженням, що теоретичні засади обліку руху запасів не потребують удосконалення. Поліпшення потребують тільки окремі ситуації з урахуванням певної специфіки діяльності чи галузі підприємства [4, с. 109]. На нашу думку, придбання пального за талонами і паливними картками – одна з таких ситуацій, що потребує окремого дослідження і роз'яснення.

Погоджуємося з твердженням, що якщо порівняти зміни облікового відображення запасів (а пальне належить саме до запасів) із трансформацією особливостей економіки, то можна дійти висновку, що сучасних підприємців цікавить питання організації бухгалтерського обліку в умовах швидкої ліквідності запасів із можливістю їх оперативного контролю, при цьому основні теоретичні здобутки облікового відображення запасів спрямовані на отримання інформації за ідентифікацією та класифікацією запасів. Це стає причиною того, що сучасна система обліку запасів не відповідає потребам користувачів, що, своєю чергою, стає причиною окремого ведення певної підсистеми управлінського обліку запасів і паралельного ведення бухгалтерського обліку для забезпечення вимог законодавства [4, с. 109].

Варто зазначити, що сьогодні досить багато дослідників зосереджують свою увагу на виробництві та реалізації альтернативних видів палива: біодизеля, біогазу та ін. У публікації Н.Л. Правдюк представлено концептуальну модель обліку виробництва біологічного палива (біодизеля) для вітчизняних сільськогосподарських підприємств, яка містить авторські підходи до визначення об'єктів обліку, їх оцінки та відображення в системі рахунків бухгалтерського обліку та звітності. Пропозиції, викладені у дослідженні, дають змогу вирішити проблему формування достовірного обліково-інформаційного забезпе-

чення процесу виробництва біологічного палива [11]. Г.А. Голуб та В.В. Чуба проводять оцінку витрат пального під час застосування дизельного біопалива. Дослідниками отримано теоретичні залежності для визначення витрат пального під час роботи дизельного двигуна внутрішнього згорання на дизельному пальному та дизельному біопаливі, які дають можливість спрогнозувати витрату пального під час роботи машинно-тракторних апаратів на виконання технологічних операцій залежно від його завантаження [2]. Дослідження Л.В. Гойсюк присвячене оцінці інвестиційного проекту виробництва біодизельного пального. Виявлено, що сприяння виробництву та використанню альтернативних видів палива сьогодні є актуальним питанням у першу чергу для підприємств аграрного сектору. Встановивши на сільськогосподарських підприємствах біодизельне устаткування та вирощуючи при цьому сільськогосподарські культури в ролі сировини, підприємство за рахунок власного виробництва біопального може частково задовольняти свої потреби у пальному [1]. Водночас суперечності засад застарілої теорії та сучасної практики обліку традиційного пального, які виникають в умовах розвитку нових форм розрахунків, появи різноманітних способів надання послуг із реалізації пального, залишаються поза увагою науковців.

Отже, провівши огляд публікацій [1; 2; 4; 8; 11; 14], нами не виявлено досліджень, які були б присвячені розкриттю документального та методичного забезпечення бухгалтерського обліку пального, що визначає актуальність даної статті.

Метою статті є вдосконалення документального забезпечення та уточнення методичних засад бухгалтерського обліку пального, придбаного підприємством по талонах та паливних картках. Для досягнення мети статті автор використав методи аналізу та синтезу, порівняння та аналогії, табличний метод. Метод моделювання дав змогу визначити та обґрунтувати альтернативний варіант документування надходження пального на підставі Акта про приймання матеріалів. Вивчення проблемних аспектів документального забезпечення операцій із придбання та оприбуткування палива по талонах і паливних картках здійснювалося з погляду системного аналізу та з урахуванням особливостей національного інституційного середовища.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Сьогодні операцій із готівкою стає все менше, адже сучасні засоби розрахунку є більш зручними та контрольованими з позиції обліку. Уже сьогодні за придбання пального на автозаправних станціях (далі – АЗС) окрім оплати готівкою підприємствами, установами та організаціями може використовуватися безготівковий розрахунок, найбільш популярними формами якого є талони і паливні картки. Звичайно, коли автомобіль використовують рідко або виникає необхідність заправитися у місцевості, де немає тих заправних станцій, талони яких придбало підприємство, тоді у пригоді стає готівка.

Популярність талонів і паливних карток пов'язана не лише з можливістю зафіксувати на певний період ціну на пальне, а й із тим, що операції з використанням талонів стають усе зручнішими на основі запровадження сучасних технологій. Зокрема, замовляти та оплачувати талони можна в режимі онлайн, не витрачаючи час на звернення до менеджера чи похід в офіс; купівля талонів здійснюється через особистий кабінет; зручний функціонал: талони можна роздрукувати самостійно або зберегти на мобільному телефоні; довільний номінал від 2 до 999 літрів.

Високою також є безпека коштів покупців. Так, ідентифікація покупця здійснюється за унікальним QR-кодом; надається можливість контролю та звітності по використаних/невикористаних талонах; у разі втрати талонів чи інших форс-мажорних обставин можливе миттєве блокування/розблокування самостійно через особистий кабінет; у разі пошкодження талону є змога роздрукувати його ще раз.

Паливні компанії постійно вдосконалюють і розширюють інформаційну підтримку своїх клієнтів через онлайн-доступ з особистого кабінету, здійснюють sms-інформування про використання талону, надходження оплати, закінчення терміну дії та створення замовлення, забезпечують цілодобову підтримку гарячої лінії.

Оформлення відпуску нафтопродуктів за талонами передбачено підпунктом 10.3.3 «Відпуск нафтопродуктів за талонами» Інструкції про порядок приймання, транспортування, зберігання, відпуску та обліку нафти і нафтопродуктів на підприємствах і в організаціях України (затверженої спільним Наказом Мінпаливенерго України, Мінтрансв'язку України, Мінекономіки України та Держспоживстандарту України від 20.05.2008 № 281/171/578/155) (далі – Інструкція № 281). При цьому, відповідно до підпункту 10.3.3.1 цієї Інструкції, форму, зміст та ступінь захисту бланків талонів установлює емітент талона. Необхідними елементами змісту талона є його серійний та порядковий номери [15].

Схема придбання пального за талонами та паливними картками є доволі простою, водночас існують нюанси, на які слід звернути увагу, серед яких – момент оприбуткування пального, використання чеків реєстраторів розрахункових операцій (далі – РРО), податкові питання.

Щоб використовувати талони для заправки транспортних засобів, суб'єкти господарювання укладають договір з АЗС на купівлю пального (заправку транспортних засобів) за талонами. Договір є підставою для оплати покупцем вартості певного обсягу ПММ (паливо-мастильних матеріалів), своєю чергою, на оплачену вартість продавець надає покупцеві талони визначених номіналів (5 л, 10 л, 15 л та ін.).

По суті, це звичайний договір купівлі-продажу ПММ, єдина особливість якого – талони. Останні є додатковою допоміжною ланкою від моменту купівлі ПММ до моменту їх фактичного отримання – заправки в баки транспортного засобу. Тобто продавець отримує аванс за певну кількість ПММ обумовлених виду та марки й видає покупцеві талони, що підтверджують право отримати оплачене. У зв'язку з «талонною» особливістю звичайний договір купівлі-продажу повинен містити додаткові умови, головна з яких – момент переходу права власності на ПММ від продавця до покупця. Тут можуть бути щонайменше два основних варіанти – право власності переходить у момент фактичного отримання талонів або ПММ. Ще одна додаткова умова, яку може містити такий договір, – обмеження строку дії талонів. Наприклад, у договорі можуть записати, що строк дії талонів – три місяці з дати видачі. У такому разі, якщо покупець не використав певної кількості талонів протягом трьох місяців, вони пропадуть, покупець уже не зможе отримати зазначену в них кількість ПММ. На цей момент покупцеві слід звертати увагу на те, щоб строк був більш-менш прийнятний та/або договором передбачався обмін прострочених талонів на нові тощо. До того ж у договорі може бути обумовлено перелік пунктів (АЗС), де власник талонів може заправити автомобіль (якась конкретна АЗС,

АЗС у межах регіону, будь-яка АЗС, що входить до мережі, тощо) [7].

Серед інших умов у договорі зазначаються ціна товару та загальна сума договору, строки та умови поставки товару, умови розрахунків та приймання товару, інші особливі умови. Не варто забувати, що в ході виконання договору до нього можуть вноситися з ініціативи продавця зміни та доповнення, які підлягають офіційному оприлюдненню шляхом розміщення таких змін (публікації) не менше ніж за обумовлену в договорі кількість календарних днів до їх уведення в дію: на офіційному вебсайті продавця та/або в місцях поставки товару.

У договорі можуть бути передбачені випадки, коли пальне однієї марки може замінюватися іншим. Наприклад, у разі відсутності на АЗС бензину марки А-80 під час пред'явлення картки на даний вид товару покупцю (його представнику) відпускається бензин марки А-76. У цьому разі поставка бензину марки А-76 замість бензину марки А-80 буде вважатися належним виконанням зобов'язань продавцем. У разі відсутності на АЗС бензину марки А-76 під час пред'явлення картки на даний вид товару покупцю (його представнику) відпускається бензин марки А-80. У цьому разі поставка бензину марки А-80 замість бензину марки А-76 буде вважатися належним виконанням зобов'язань продавцем. При цьому асортимент та кількість товару (обсяг товарної партії) погоджуються сторонами у видатковій накладній.

Передача талонів від продавця покупцю оформляється накладною (наприклад, накладною-вимогою на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів типової форми № М-11) чи актом приймання-передачі, складеним у довільній формі, але згідно з вимогами Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку. На підприємстві талони можуть обліковуватися на картках складського обліку матеріалів (типової форми № М-12) чи в Матеріальному звіті (типової форми № М-19).

Придбані талони передаються водію, який використовує їх для заправки транспортного засобу на АЗС. Ця операція теж потребує відповідного документального оформлення. Зокрема, на видачу талонів кожному водієві може бути оформлена накладна типової форми № М-11. Однак якщо водіїв декілька, складати накладні на кожного не зовсім зручно. У цьому разі видача може оформлюватися відомістю. На практиці саме відомість є найпоширенішим документом, в якому фіксується видача талонів водіям. При цьому форма відомості для видачі цінностей не встановлена чинними нормативними документами. Підприємство, дотримуючись вимог до формування первинних документів, самостійно розробляє таку форму.

У момент заправки талони є засобом проведення розрахунку за отримане пальне. Така форма розрахунків має свої переваги: придбання талонів усуває потребу систематично видавати відповідальним працівникам кошти під звіт для заправки автомобілів із подальшим затвердженням авансового звіту. Також відбувається економія коштів: у зв'язку з тим, що вартість пального невпинно зростає, підприємству вигідно забезпечити свої потреби в ньому на певний період наперед, придбавши його за нижчою ціною.

Згідно з Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, наявність та рух палива, що придба-

ється чи заготовляється для технологічних потреб виробництва, експлуатації транспортних засобів, а також для вироблення енергії та опалення будівель, обліковуються на субрахунку 203 «Паливо» (нафтопродукти, тверде паливо, мастильні матеріали). На цьому ж субрахунку обліковуються оплачені талони на нафтопродукти і газ. Якщо деякі види палива використовують одночасно і як матеріали, і як паливо, то їх можна обліковувати на субрахунку 201 «Матеріали» і на субрахунку 203 «Паливо» – за ознакою переважності використання на цьому підприємстві [3].

Талон на нафтопродукти і газ – це спеціальний талон, придбаний за умовами та відпускною ціною обумовленого номіналу, що підтверджує право його власника на отримання на АЗС фіксованої кількості нафтопродукту певного найменування і марки, які позначені на ньому.

Із поданого в Інструкції № 291 твердження випливає, що оприбутковувати пальне за талонами необхідно одразу під час отримання талонів. На нашу думку, такий підхід буде вірним у тому разі, якщо до підприємства одразу переходить право власності на пальне. Якщо ж таке право виникає лише в момент фактичного заправлення автомобіля на АЗС, то під час перерахунку коштів за талони та їх отримання не виконуються критерії визнання активу, а має місце передплата.

Для зручності обліку талонів та пального, вже отриманого за талоном, доцільно вести окремі субрахунки, наприклад 2032 «Талони на пальне» та 2033 «Паливо в автомобілі». Підставою запису на субрахунку 2033 буде документ, що підтверджує факт використання талону. Списання пального на витрати проводиться на підставі подорожніх листів чи інших аналогічних первинних документів. Таким чином, субрахунок 2033 матиме «транзитний» характер і відображатиме вартість пального, яким на даний момент заправлені транспортні засоби.

Зазначимо, що на противагу вимогам теорії бухгалтерського обліку на практиці бухгалтери можуть по-своєму ідентифікувати талони як об'єкти обліку. Як стверджують фахівці видання «Інтерактивна бухгалтерія», побутує інша думка щодо відображення талонів. Приміром, їх пропонують обліковувати на субрахунку 331 «Грошові документи в національній валюті» чи на позабалансовому рахунку 06 «Гарантії та забезпечення отримані» тощо. І лише в разі фактичного отримання ПММ (під час заправки в баки) обліковувати на субрахунку 203 і списувати із 331 чи 06 [7].

Так, дійсно, отримані талони не є ПММ, підприємство на підставі талонів не контролює ресурси у вигляді ПММ, тому начебто відображати талони на субрахунку обліку активів (ПММ) немає підстав. Однак талони не є повною мірою грошовими документами, а тим паче отриманими гарантіями. Облік талонів на 331-му або 06-му тільки ускладнить облік та й уведе в оману користувачів звітності, оскільки потрібно відчувати тонку принципову межу між сутністю паливних талонів і грошовими документами чи гарантіями, тому пропонуємо обліковувати талони все ж на субрахунку 203 [7].

Окрім талонів, підприємство може використовувати паливні картки – інструмент безготівкового розрахунку, що передбачає використання банківських технологій та є засобом ідентифікації користувача й отримання передплаченого пального в мережі АЗС. Тобто ці картки за принципом дії аналогічні банківським, але їх платіжною одиницею можуть бути не лише грошові кошти, а й літри. Придбання палив-

них карток відбувається шляхом укладання договору і сплатити рахунок [5].

Інструкція № 291 не містить указівок щодо обліку паливних карток, тому пропонуємо обліковувати їх в аналогічному порядку. Знову ж таки саме паливо оприбутковується на баланс або в момент перерахунку коштів за паливні картки (якщо підприємство одразу набуває право власності на пальне), або в момент фактичної заправки транспортних засобів.

Паливні картки як активи можуть обліковуватися на різних рахунках – залежно від терміну їх дії. Паливні картки, отримані у власність підприємства з терміном дії до одного року, визнаються малоцінними швидкозношуваними предметами та обліковуються на однойменному рахунку 22, а з терміном дії більше одного року – іншими необоротними активами та обліковуються на субрахунку 112 «Малоцінні необоротні матеріальні активи».

Можлива ситуація, коли паливна картка, реалізована підприємству, залишається у власності поставальника пального, тому відображати її як актив на

балансі немає підстав. Такі паливні картки обліковують на позабалансовому рахунку 02 «Активи на відповідальному зберіганні», відкривши відповідний субрахунок.

Аналітичний облік талонів та паливних карток можна вести в окремому журналі, форму якого запропоновано автором на рис. 1.

Ключовою перевагою запропонованого реєстру аналітичного обліку є можливість відображення усіх операцій (надходження, видача, повернення) з талонами та паливними картками в одному журналі, адже більшість документів – відомостей і журналів, які пропонуються науковцями та практиками, призначені лише для обліку таких активів за одним напрямом руху.

Продаж талонів та паливних карток на АЗС оформляється видатковою накладною, а пального – чеком РРО. З огляду на те, що придбання талона і безпосередньо заправка транспортного засобу паливом – операції, які не збігаються в часі, виникає потреба визначити, який саме документ – видаткова

Журнал обліку наявності та руху талонів і паливних карток
за _____ 2019 року
місяць

_____ *найменування та марка нафтопродукту*

Матеріально відповідальна особа _____

I. Талони на пальне

Надходження					Видача			
№ з/п	Дата надходження	Талон			Дата видачі	П.І.Б. одержувача	Підпис одержувача	Підпис особи, що видала
		Номер	Постачальник	Номинал				
1	2	3	4	5	6	7	8	9

II. Паливні картки

Надходження					
№ з/п	Дата надходження	Паливна картка			
		Номер	Постачальник	Одиниця виміру	Початковий залишок
1	2	3	4	5	6

продовження форми

Видача				Повернення			
Дата видачі	П.І.Б. одержувача	Залишок на картці	Підпис одержувача	Дата повернення	П.І.Б. особи, що повернула	Залишок на картці	Підпис особи, що повернула
7	8	9	10	11	12	13	14

Склав _____ *посада* _____ *підпис* _____ *П.І.Б.*

Перевірив _____ *посада* _____ *підпис* _____ *П.І.Б.*

Рис. 1. Реєстр аналітичного обліку талонів та паливних карток

Джерело: розроблено автором

накладна чи чек РРО – є підставою для оприбуткування пального.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», продавець роздруковує чек РРО під час здійснення розрахункової операції у готівковій чи безготівковій формі, який, відповідно, підтверджує факт проведення оплати та реалізації зазначеного у ньому товару [13]. Для підприємства, що виступає покупцем, чек РРО – підстава для оприбуткування товару і відшкодування витрачених коштів підзвітній особі.

Проте придбання пального на АЗС за талоном чи паливною картою не є розрахунковою операцією з позиції вищезгаданого закону, тому що кошти за пальне були перераховані постачальнику ще під час придбання талона, тобто це пальне вже оплачене. Отже, з позиції принципів бухгалтерського обліку чек РРО не є обов'язково потрібним для бухгалтера, проте, як свідчить практика, податківці та суди дивляться на це зовсім по-іншому, вимагаючи, щоб операція із заправки паливом по талонах обов'язково супроводжувалася наявністю чека РРО [6].

Спираючись на інструментарій бухгалтерського обліку, пропонуємо ще один варіант первинного оформлення оприбуткування пального, враховуючи те, що відсутність первинного документа від постачальника не є приводом не відобразити господарську операцію. Зокрема, підставою для оприбуткування пального може бути документ, складений підприємством самостійно, наприклад акт посадової особи, відповідальної за приймання-відпуск товарно-матеріальних цінностей. Така можливість визначена п. 2.6 Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку. Приймати на облік запаси, що надійшли без супровідних документів (у т. ч. пального), можна шляхом складання Акта про приймання матеріалів (типова форма № М-7), приймальною комісією за участю матеріально відповідальної особи. Після затвердження керівником такий акт набуває статусу первинного документа. При цьому можливість складання подібних документів важливо прописати в Наказі про облікову політику підприємства.

На нашу думку, у ситуації з чеками РРО виникає певна суперечність теорії бухгалтерського обліку та вимог інституцій економічного середовища (зокрема, Державної фіскальної служби України) щодо документального забезпечення відображення операцій із придбання пального в бухгалтерському обліку підприємств, що експлуатують транспортні засоби. Це ще раз доводить необхідність поглиблення наукових досліджень у цьому напрямі для усунення таких суперечностей та оновлення теоретичних засад обліку пального на запиту інституційного середовища.

Зазначимо, що суперечність виникає на основі різного трактування характеру господарської операції. Якщо з позиції бухгалтера придбання пального на АЗС за талонами не є розрахунковою операцією, то податківці дотримуються протилежної думки, роблячи акцент на тому, що постачальник під час відпуску пального повинен провести операцію через РРО і роздрукувати чек. А якщо чек виданий постачальником, то повинен бути взятий до обліку покупцем. Його відсутність в обліку підприємства-покупця буде підставою для зняття витрат.

Ще однією підставою для виникнення розбіжностей у поглядах бухгалтерів і податківців є розуміння норм Податкового кодексу України. Пунктом 44.1 ПКУ визначено, що для цілей оподаткування

платники податків зобов'язані вести облік доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування та/або податкових зобов'язань, на підставі первинних документів, реєстрів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків та зборів, ведення яких передбачено законодавством [9]. Тобто для цілей оподаткування витрати можуть бути підтверджені не лише первинними документами, а й реєстрами бухгалтерського обліку. Таким чином, для підприємства-покупця чек РРО є необов'язковим елементом документального забезпечення бухгалтерського обліку придбання пального по талонах та паливних картках, однак для уникнення конфліктних ситуацій із представниками Фіскальної служби України повинен бути втрахований і залучений бухгалтером до первинних документів.

Кількість отриманого на АЗС пального водій повинен записати в подорожній лист чи інший документ, який використовується підприємством для обліку транспортної роботи, а також долучити чек РРО. Періодично використані подорожні листи чи інші аналогічні документи передаються механіку або іншому відповідальному працівникові (бухгалтеру, таксувальнику, рахівнику – залежить від документообігу на підприємстві), який їх таксує (визначає загальний пробіг за всіма пугівками, кількість заправленого, використаного пального, залишки тощо). Результати таксування оформлюють довідкою, актом чи іншим прийнятим на підприємстві документом. На підставі зазначених документів (чека РРО, подорожного листа та ін.) кількість і вартість пального за талонами й самі талони в аналітичному обліку списуються з підзвіту водіїв на позицію в аналітичному обліку «Пальне в автомобілі». Наостанок використане пальне, визначене за показниками подорожніх листів, таксувальних документів, з позиції «Пальне в автомобілі» списується на витрати [7].

Порядок відображення операцій придбання пального по талонах і паливних картках на рахунках бухгалтерського обліку у підприємства-покупця наведено в табл. 1.

Висновки. Виявлено, що окремі аспекти бухгалтерського обліку придбання пального по талонах і паливних картках потребують роз'яснення та наукового обґрунтування. Так, важливим питанням, що визначає методіку обліку, є момент передачі підприємству-покупцю талонів і паливних карток права власності на пальне. Крім того, виходячи з терміну дії паливних карток, останні можуть бути визнані в обліку малоцінними швидкозношуваними предметами або малоцінними необоротними матеріальними активами.

Первинним документом для оприбуткування палива в бухгалтерському обліку є видаткова накладна, яка видається в момент придбання талонів. Проте податківці вимагають здійснювати оприбуткування палива на основі чеків РРО та вбачають у відсутності чеків РРО підстави для зняття витрат, хоча, як було показано у статті, законодавчих підстав для цього немає.

Для уникнення суперечок між бухгалтером і податківцями запропоновано альтернативний варіант оформлення оприбуткування пального на основі Акта про приймання матеріалів, оформленого приймальною комісією та затвердженого керівником підприємства.

Існуючі реєстри аналітичного обліку придбаних талонів та паливних карток призначені лише для обліку таких активів за одним напрямом руху, тому

Таблиця 1

Методичне забезпечення обліку пального, придбаного за талонами та паливними картками

№ з/п	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
		Дт	Кт
<i>Облік пального за талонами</i>			
1	Перераховано передоплату за пальне по талонах	371	311
		644/1	644
2	Відображено податковий кредит на підставі зареєстрованої податкової накладної	641/ПДВ	644/1
3	Відображено надходження талонів на пальне	2032	631
		644	631
		631	371
4	Відображено заправку автомобіля паливом (використано талон)	2033	2032
5	Списано пальне на адміністративні потреби	92	2033
<i>Облік пального за паливною картою</i>			
1	Перераховано передоплату за договором на постачання пального за паливною картою	371	311
		644/1	644
2	Відображено податковий кредит на підставі зареєстрованої податкової накладної	641/ПДВ	644/1
3	Отримано паливну картку	22	631
		644	631
		631	371
4	Передано паливну картку водієві	92	22
5	Відображено заправку автомобіля паливом	2033	631
		644	631
		631	371
6	Списано пальне на витрати з доставки товару покупцеві	93	2033

Джерело: складено автором на основі [5–7]

автором у статті запропоновано форму Журналу обліку наявності та руху талонів і паливних карток. Цей реєстр аналітичного обліку дає можливість відображати усі операції (надходження, видача, повернення) з талонами та паливними картками в одному журналі, що має практичне значення.

Розкрито у статті документальне та методичне забезпечення бухгалтерського обліку пального, придбаного за талонами та паливними картками, допоможе бухгалтерам правильно організувати облік таких активів, а виявлені проблеми є приводом до поглиблення наукових пошуків їх вирішення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Гойсюк Л.В. Оцінка інвестиційного проекту виробництва біодизельного пального. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2014. Вип. 4. С. 121–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2014_4_27 (дата звернення: 10.09.2019).
- Голуб Г.А., Чуба В.В. Оцінка витрат пального при застосуванні дизельного біопалива. *Механізація і електрифікація сільського господарства*. 2014. Вип. 99(2). С. 76–83. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mesg_2014_99\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mesg_2014_99(2)_10) (дата звернення: 10.09.2019).
- Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (дата звернення: 10.09.2019).
- Кирилюк Б.Л. Проблеми обліку запасів у дисертаціях українських дослідників. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Серія «Бухгалтерський облік, контроль і аналіз»*. 2013. Вип. 3. С. 98–113.
- Мурашко Т. Придбання пального за картками. *Офіційно про податки*. 9 грудня 2016. № 46(903). URL: <http://www.visnuk.com.ua/gi/publication/100003579-pridbannya-palnogo-za-kartkami> (дата звернення: 08.09.2019).
- Ольховик О. Заправляємося за талонами і паливними картками: що в обліку? *Податки та бухгалтерський облік*. 2019. № 64(2292). С. 10–13.

- Особливості списання ПММ за талонами. *Інтерактивна бухгалтерія*. 2018. № 85. Редакція документа від 5 травня 2018 р. URL: <https://interbuh.com.ua/ua/documents/oneanalytics/8402> (дата звернення: 07.09.2019).
- Пігош В.А. Трансформація бухгалтерського обліку запасів в умовах гармонізації облікової системи державного сектору економіки до міжнародних стандартів. *Облік і фінанси*. 2014. № 4(66). С. 54–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_ark_2014_4_10 (дата звернення: 10.09.2019).
- Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 10.09.2019).
- Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку: Наказ Міністерства фінансів України від 24.05.1995 № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95> (дата звернення: 10.09.2019).
- Правдюк Н.Л. Облікове забезпечення управління виробництвом біологічного палива. *Облік і фінанси*. 2016. № 1(71). С. 74–82.
- Примаченко О.Л. Облік і аналіз витрат машинно-тракторного парку (на прикладі аграрних підприємств Київської області): автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». Київ: Київський національний економічний університет, 2004. 25 с.
- Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 06.07.1995 № 265/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-вр> (дата звернення: 05.09.2019).
- Прядка Н.М. Визнання запасів в обліку установ сектору державного управління. *Облік і фінанси*. 2013. № 4(62). С. 71–74.
- Щодо заправки автомобілів на АЗС по талонах та обігу таких документів: Лист Міністерства палива та енергетики України від 16.02.2010 № 08/31-264. URL: <https://law.dt-kt.com/lyst-ministerstva-palyva-ta-energety/> (дата звернення: 10.09.2019).

REFERENCES:

- Hoisiuk L.V. (2014). Otsinka investytsiinoho proektu vyrobnytstva biodyzelnoho palnoho [Evaluation of an investment project for biodiesel production]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrramnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, 4, 121–125. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2014_4_27 (accessed 10 September 2019). [in Ukrainian]

2. Holub H.A., Chuba V.V. (2014). Otsinka vytraty palnoho pry zastosuvanni dyzelnoho biopalyva [Estimation of fuel consumption when using diesel biofuels]. *Mekhanizatsiia i elektryfikatsiia sil'skoho hospodarstva*, 99(2), 76–83. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mesg_2014_99\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mesg_2014_99(2)_10) (accessed 10 September 2019). [in Ukrainian]
3. Ministerstvo finansiv Ukrainy (30.11.1999). Instruksiiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii [Instruction on application of the Plan of accounts of accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (accessed 10 September 2019). [in Ukrainian]
4. Kyryliuk B.L. (2013). Problemy obliku zapasiv u dysertatsiakh ukraïnskikh doslidnykiv [Stock accounting problems in the dissertations of Ukrainian researchers]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu. Ser. : Bukhhalterskyi oblik, kontrol i analiz*, 3, 98–113. [in Ukrainian]
5. Murashko T. (2016). Prydbannia palnoho za kartkamy [Purchase of fuel for the cards]. *Visnyk. Ofitsiino pro podatky*, 46(903). Retrieved from: <http://www.visnyk.com.ua/ru/publication/100003579-pridbannya-palnogo-za-kartkami> (accessed 08 September 2019). [in Ukrainian]
6. Olkhovyyk O. (2019). Zapravliaiemosia za talonamy i palyvnymy kartkamy: shcho v obliku? [Refueling on coupons and fuel cards: what's in accounting?]. *Podatky ta bukhhalterskyi oblik*, 64(2292), 10–13. [in Ukrainian]
7. Osoblyvosti spysannia PMM za talonamy [Features of writing off fuel on coupons] (2018). *Interaktyvna bukhhalteriia*, 85. Retrieved from: <https://interbuh.com.ua/ua/documents/oneanalytics/8402> (accessed 07 September 2019). [in Ukrainian]
8. Pihosh V.A. (2014). Transformatsiia bukhhalterskoho obliku zapasiv v umovakh harmonizatsii oblikovoi systemy derzhavnoho sektoru ekonomiky do mizhnarodnykh standartiv [Transformation of inventory accounting in terms of harmonization of public sector accounting systems with international standards]. *Oblik i finansy*, 4(66), 54–63. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2014_4_10 (accessed 10 September 2019). [in Ukrainian]
9. Verkhovna Rada Ukrainy (2010). Podatkovi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 10 September 2019). [in Ukrainian]
10. Ministerstvo finansiv Ukrainy (1995). Polozhennia pro dokumentalne zabezpechennia zapysiv u bukhhalterskomu obliku [Provisions on the documentary support of accounting records]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95> (accessed 10 September 2019). [in Ukrainian]
11. Pravdiuk N.L. (2016). Oblikove zabezpechennia upravlinnia vyrobnytstvom biolohichnoho palyva [Accounting support of biofuel production management]. *Oblik i finansy*, 1(71), 74–82. [in Ukrainian]
12. Prymachenko O.L. (2004). Oblik i analiz vytrat mashynno-traktornoho parku (na prykladi ahrarnykh pidpriemstv Kyivskoi oblasti) [Accounting and analysis of farming plant costs (Kyiv region farming enterprises are examined)] (Dissertation abstract). Kyiv : Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet. [in Ukrainian]
13. Verkhovna Rada Ukrainy (1995). Pro zastosuvannia reiestratoriv rozrakhunkovykh operatsii u sferi torhivli, hromadskoho kharchuvannia ta posluh [On the use of registrars of settlement transactions in the field of trade, catering and services]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-вр> (accessed 05 September 2019). [in Ukrainian]
14. Priadka N.M. (2013). Vyznannia zapasiv v obliku ustanov sektoru derzhavnoho upravlinnia [Recognition inventories in governmental sector accounting]. *Oblik i finansy*, 4(62), 71–74. [in Ukrainian]
15. Ministerstvo palyva ta enerhetyky Ukrainy (2010). Shchodo zapravliannia avtomobiliv na AZS po talonakh ta obihu takykh dokumentiv. Retrieved from: <https://law.dt-kt.com/lyst-ministerstva-palyva-ta-energety/> (accessed 10 September 2019). [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019.
The article was received 10 September 2019.

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»
SCIENTIFIC BULLETIN
OF KHERSON STATE UNIVERSITY.
SERIES «ECONOMIC SCIENCES»**

Збірник наукових праць

Випуск 35

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *М.А. Єфимова*

Формат 60x84/8. Гарнітура SchoolBook.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 13,95.
Підписано до друку 31.10.2019.
Замов. № 1019/214. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.